

**8 ปีของงานภาคกลาง/ตะวันตก/ตะวันออก
ใน
10 ปี แห่งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)**

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

สารบัญ

	หน้า
1. เกริ่นนำและขอแนะนำใหู้้งักงานวิจัย CBR	1
2. ตัดภาพเข้ามาที่งานสังเคราะห์ 10 ปีของงานวิจัยCBR	4
3. เบื้องหลังการถ่ายทำ	6
4. คำตอบแรกของการทำงานวิจัย CBR	9
5. ชุดความรู้เรื่อง "คุณค่า พลัง และความสุข" ของงานวิจัยCBR	13
6. ชุดความรู้เรื่อง “วิธีวิทยา” ของงานวิจัย CBR	21
7. ชุดความรู้เรื่อง "การบริหารจัดการ" งานวิจัย CBR	37
8. ชุดความรู้เรื่อง "การขยายผล" งานวิจัย CBR	42

**สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น
มีนาคม 2552**

8 ปีของงานภาคกลาง/ตะวันตก/ตะวันออกใน 10 ปีแห่งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)

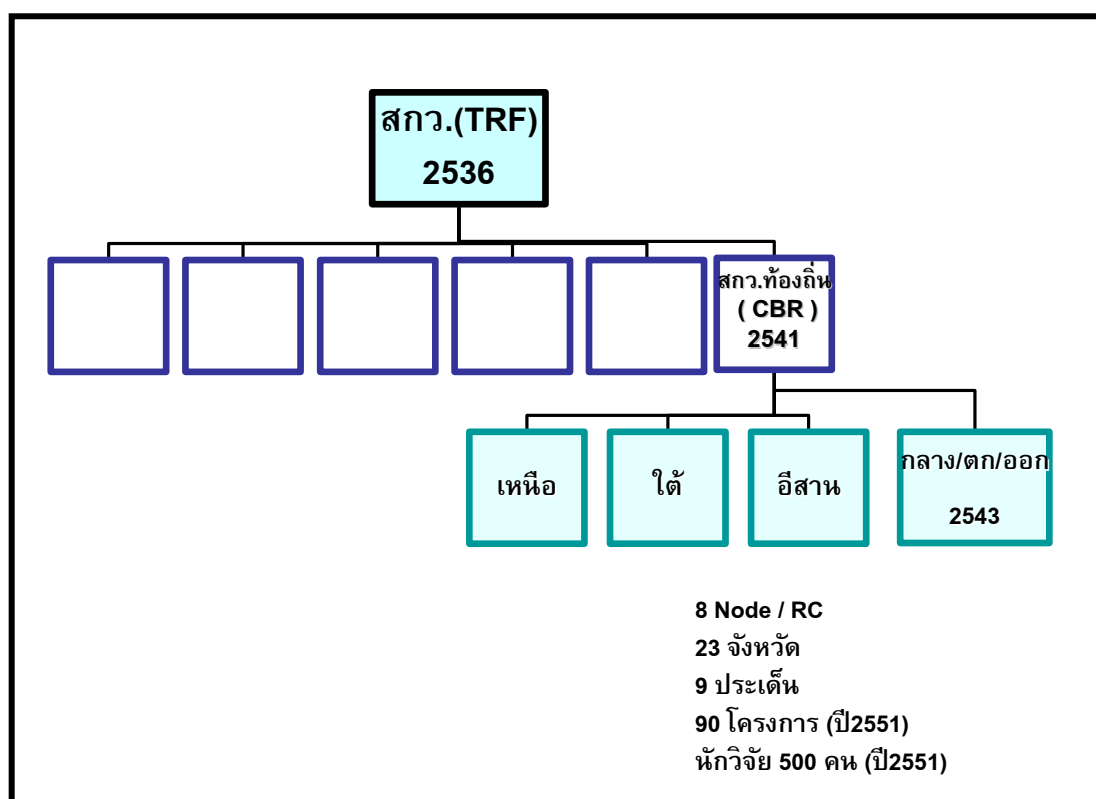
1. เกริ่นนำและขอแนะนำให้รู้จัก CBR

เอกสารชิ้นนี้มีเนื้อหาว่าด้วยการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-based research จากนี้ไปจะเรียกว่า CBR) ของภาคกลาง/ตะวันตก/ตะวันออก ซึ่งเป็นหนึ่งใน 4 ภาคของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทย (อีก 3 ภาคคือ ภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคอีสาน)

การสังเคราะห์ครั้งนี้เกิดขึ้นเนื่องในวาระโอกาสที่ CBR ได้ก่อตั้งมารอบ 10 ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2541) โดยเริ่มต้นแห่งแรกที่ภาคเหนือ ต่อมาอีก 2 ปี คือปีพ.ศ.2543 CBR ภาคกลาง/ตะวันตก/ตะวันออก (ซึ่งรวมเป็นหน่วยเดียวกัน) จึงได้ถือกำเนิดขึ้น นี่จึงเป็นที่มาของชื่อเอกสารว่า "8 ปีของงานภาคกลางฯ ใน 10 ปีของแห่งงาน CBR "

(1.1) ที่ทางของ CBR ในสกว.

สำหรับผู้คนที่ไม่รู้จักมักคุ้นกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ผู้เขียนจะขอถือโอกาสแนะนำหน่วยงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อความเข้าใจร่วมกันพอสมควร ดังนี้

ภาพที่ 1: ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น CBR

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นฝ่ายงานหนึ่งของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งเป็นหน่วยงานวิจัยระดับชาติแห่งที่ 2 (หน่วยงานแรกคือ สภาวิจัยแห่งชาติ - สว.) ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2536 มีภารกิจหลักคือการสร้างงานวิจัยเพื่อมุ่งการนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาประเทศเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้ งานวิจัยของสกว.จึงมักต้องมีการระบุ "ผู้ใช้ประโยชน์" จากงานวิจัยให้ชัดเจน สถานะของหน่วยงานนี้จะใช้งบประมาณของรัฐเช่นเดียวกับหน่วยงานราชการ หากทว่ามีรูปแบบการบริหารงานที่คล่องตัวกว่าหน่วยงานราชการโดยทั่วไป คุณลักษณะดังกล่าวนี้จะส่งผลต่อโครงสร้างและกระบวนการทำงานรวมทั้งชาวบ้านที่เข้ามาทำวิจัยของ CBR ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ภายใน สกว. ได้แบ่งออกเป็นฝ่ายต่างๆตามภารกิจที่เน้นหนัก เช่น ฝ่าย 1:นโยบายชาติและความสัมพันธ์ข้ามชาติ ฝ่าย 2: เกษตร: ฝ่าย 3 สวัสดิภาพสาธารณะ ฝ่าย 4:ชุมชน เป็นต้น และในปี พ.ศ.2541 ก็ได้มีการจัดตั้งฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ขึ้นมา สำหรับข้อเหมือนและข้อต่างระหว่างฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับฝ่ายอื่นๆในสกว.อาจจะกล่าวได้ว่า สำหรับจุดร่วมของทุกฝ่ายใน สกว.ก็คือต้องมีระบบการบริหารจัดการงานวิจัยที่เป็นแบบเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการบริหารงบประมาณ การทำสัญญา การบริหารบุคลากร ฯลฯ แต่ทว่าข้อแตกต่างก็อาจจะอยู่ที่พันธกิจพิเศษของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มุ่งเน้นเป็นประการแรกคือ "กระบวนการติดอาวุธทางปัญญา" (empowerment) แก่ชุมชนและท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นการสร้างชาวบ้านให้เป็นนักวิจัย และประการที่สอง คือการมุ่งเน้นให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัยได้อย่างแท้จริง หรืออาจจะกล่าวสรุปสั้นๆได้ว่า พันธกิจของฝ่าย CBR นั้น "เน้นการสร้างคน (นักวิจัยที่เป็นชาวบ้าน) และเน้นการสร้างความรู้ที่นำไปใช้ประโยชน์ได้จริง"

สำหรับสถานภาพปัจจุบันของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง/ตะวันตก/ตะวันออกนั้นมีดังนี้ (สำรวจปี 2551)

- มีการทำงานครอบคลุมพื้นที่ 23 จังหวัด
- มีศูนย์ประสานงาน (โหนด) และพี่เลี้ยงนักวิจัย 8 แห่ง
- ครอบคลุมประเด็นทั้ง 9 ของ CBR (ท่องเที่ยว/เกษตร/สุขภาพ/ศิลปวัฒนธรรม-ประวัติศาสตร์/เศรษฐกิจชุมชน/บริหารจัดการท้องถิ่น/เด็ก-เยาวชน/การศึกษาชุมชน/ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร)
- มีโครงการวิจัยรวม 90 โครงการ
- มีนักวิจัยประมาณ 500 คน

(1.2) คุณลักษณะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)

เพื่อบอกให้เห็นถึง "คุณลักษณะ" (Attribute) บางประการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ผู้เขียนจะขอตั้งข้อสังเกต 3-4 ประการที่เกี่ยวกับคุณลักษณะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังนี้ (ผู้ที่สนใจรายละเอียดเรื่องคุณลักษณะของ CBR โปรดอ่าน ภาณุจนา, "บทแนะนำคุณลักษณะและวิธีวิทยา

ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น", 6-7 ก.พ. 2552)

(i) เป้าหมายสูงสุดของ CBR สำหรับเป้าหมายสูงสุดของ CBR ภาคกลางนั้นก็ยังคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับ CBR ระดับชาติ เป้าหมายนี้บรรจุอยู่ในคำขวัญของ CBR คือ **"สร้างสรรค์ปัญหา เพื่อพัฒนาท้องถิ่น"** การสร้างสรรค์ปัญหาค้างนี้จะมุ่งที่ตัวชาวบ้านและชุมชนเป็นหลัก ส่วนวิธีการสร้างสรรค์ปัญหาให้แก่ชาวบ้าน (หรือที่กล่าวมาแล้วว่าเป็น "การติดอาวุธทางปัญญา" นั้น) เนื่องจากชาวบ้านทั่วไปผ่านพ้นวัยที่จะเข้าไปเรียนในสถาบันการศึกษาแล้ว การสร้างสรรค์ปัญหาค้างนี้จะกระทำโดยผ่าน "กระบวนการเรียนรู้แบบวิจัย" ดังนั้น หากสรุปแบบภาษาชาวบ้านก็อาจจะกล่าวว่า "งานวิจัยนั้นเป็นหินลับมีด ส่วนชาวบ้านนั้นเป็นมีดที่อาจจะขึ้นสนิมทางปัญญา จึงต้องมาลับให้เฉียบคมขึ้น"

(ii) ขอบเขตคำว่า **"ท้องถิ่น"** คำว่า **"ท้องถิ่น"** เป็นอีกคำหนึ่งที่บรรจุอยู่ในคำขวัญของ CBR สำหรับคำว่า **"ท้องถิ่น"** นี้ CBR ใช้ในความหมายที่ค่อนข้างกว้างขวาง เนื่องจากครอบคลุมทั้งชุมชน องค์กร และหน่วยงานต่างๆ ดังนั้น กลุ่มเป้าหมายของ CBR จึงมีตั้งแต่ชาวบ้านทุกกลุ่มทุกประเภท ขยับขยายมาจนถึงกลุ่มครูบาอาจารย์ในโรงเรียนและสถาบันการศึกษาอื่นๆ แพร่กระจายมาจนถึงหน่วยงานรัฐโดยเฉพาะที่ตั้งอยู่ในท้องถิ่น เช่น เทศบาล อบต. ศูนย์พัฒนาแรงงาน หน่วยงานสาธารณสุข หน่วยงานป่าไม้/ป่าชายเลน ฯลฯ และในท้ายที่สุดก็ระบดออกไปถึงจนกระทั่งถึงหน่วยงานธุรกิจ ดังนั้น เราจึงพบว่าแม้แต่เจ้าของอู่ซ่อมรถยนต์ก็ได้เข้ามาเป็นนักวิจัยในโครงการของ CBR ภาคกลางฯ ได้ (เช่น โครงการวิจัยของศูนย์พัฒนาแรงงานฝีมือ จ.สมุทรสงคราม - คู่มือชื่อโครงการวิจัยที่นำมาเป็นกลุ่มตัวอย่างการสังเคราะห์ได้ในภาคผนวก)

(iii) **เอกลักษณ์ของผลผลิต (output)** ที่ออกมา โดยทั่วไป ผลผลิตของงานวิจัยทั้งหลายนั้นมักจะวัดกันที่ **"รายงานผลการวิจัย"** (research report) ซึ่งถูกคาดหวังว่า เนื้อในจะบรรจุเอาชุดความรู้ใหม่ๆ ที่ได้ค้นพบ (new finding) เพื่อมาเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ป่าใหญ่แห่งวิชาการในแต่ละสาขา ผลผลิตดังกล่าวนี้หากกล่าวในภาษาของการจัดการความรู้ (KM) อาจจะถือได้ว่าเป็น **"ความรู้ที่แสดงออกมาภายนอก"** (explicit knowledge)

แต่สำหรับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นแล้ว ผลผลิตด้านความรู้ที่สำคัญจะไม่ค่อยปรากฏในรายงานผลการวิจัยที่เป็นรูปเล่มเอกสาร หากทว่าแฝงฝังอยู่ในตัวบุคคลคือ ชาวบ้านที่เป็นนักวิจัยที่เรียกว่า **"ความรู้ในตัวคน"** (implicit knowledge) ดังนั้น ตัวชี้วัด (indicator) ที่ชี้ขาดถึงความสำเร็จของ CBR จึงอยู่ที่ว่า ก่อนและหลังกระบวนการวิจัย ชาวบ้านที่มาร่วมโครงการวิจัยมีการเปลี่ยนแปลง (อย่างน้อยทางปัญญา/ความรู้ความเข้าใจ) หรือไม่ มากน้อยเพียงใด และอย่างไร

(iv) **บทบาทที่เปลี่ยนไปของชาวบ้าน** สำหรับงานวิจัยโดยทั่วไปนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้มีโอกาสเข้ามาสัมผัสกับงานวิจัยกันบ้างแล้ว (และประสบการณ์จากการสัมผัสในอดีตก็ยังคงร่องรอยแห่งการรับรู้และเข้าใจว่า งานวิจัยคืออะไรไว้กับชาวบ้าน) แต่ทว่าบทบาทที่ชาวบ้านได้เล่นในงานวิจัยทั่วไปก็คือ การเป็นกลุ่มตัวอย่าง บทที่ต้องแสดงก็คือ ถูกสัมภาษณ์ ถูกกรอก

แบบสอบถาม ถูกสังเกตการณ์ ฯลฯ บทบาทเหล่านี้ หากนับทางการละครแล้ว ก็เป็นตัวละครประเภทตัวประกอบเท่านั้น

แต่ทว่าในงานวิจัย CBR นั้น ชาวบ้านจะก้าวเข้ามาสู่บทบาทของ "นักวิจัย" ซึ่งถือได้ว่าเป็นบทบาทระดับพระเอก/นางเอกเลยทีเดียว ซึ่งการพลิกบทบาทดังกล่าวนี้จำเป็นที่ชาวบ้านจะต้องเรียนรู้ที่จะรับบทใหม่ๆ และในเวลาเดียวกัน ก็ต้องมีผู้กำกับการแสดง (บรรดาโหนด/พี่เลี้ยงของ CBR) ที่จะเข้ามาเป็น "กลไกตัวช่วย" ไปพร้อมๆ กัน

2. ตัดภาพเข้ามาทำงานสังเคราะห์ 10 ปีของ CBR

หลังจากที่ทำความรู้จักกับ "ที่ทางและหน้าตา" ของ CBR มาอย่างคร่าวๆ แล้ว ผู้เขียนจะขอตัดภาพเข้ามาทำงานสังเคราะห์ 10 ปีของ CBR ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า CBR นั้นถือกำเนิดมาในปี พ.ศ.2541 แต่เนื่องจากคุณลักษณะพิเศษของ CBR ที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว เช่น มีการเปลี่ยนตัวนักวิจัยจากนักวิชาการ/นิสิต-นักศึกษามาเป็นชาวบ้าน ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็น "การบุกเบิกเส้นทางใหม่ของการวิจัยอีกสายพันธุ์หนึ่ง" เมื่อมีการเดินทางครั้งใหม่ๆ (New Journey) จึงมีคำถามแบบเดียวกับโคลัมบัสว่า เส้นทางนี้จะสามารถเดินทางได้จริงหรือ ไปได้อย่างไร ไปแล้วจะได้อะไร ฯลฯ ดังนั้น โจทย์ใหญ่ๆ ในทศวรรษแรกของ CBR จึงน่าจะวนเวียนอยู่รอบๆ คำถามที่ว่า CBR จะทำได้จริงหรือทำแล้วจะได้อะไรมาบ้าง หรือที่ได้มาแล้วนั้น ทำมาได้อย่างไร และถ้าการทำนั้นมีผลดี ในอนาคตจะทำให้มากขึ้น/ขยายผลให้มากขึ้นได้อย่างไร

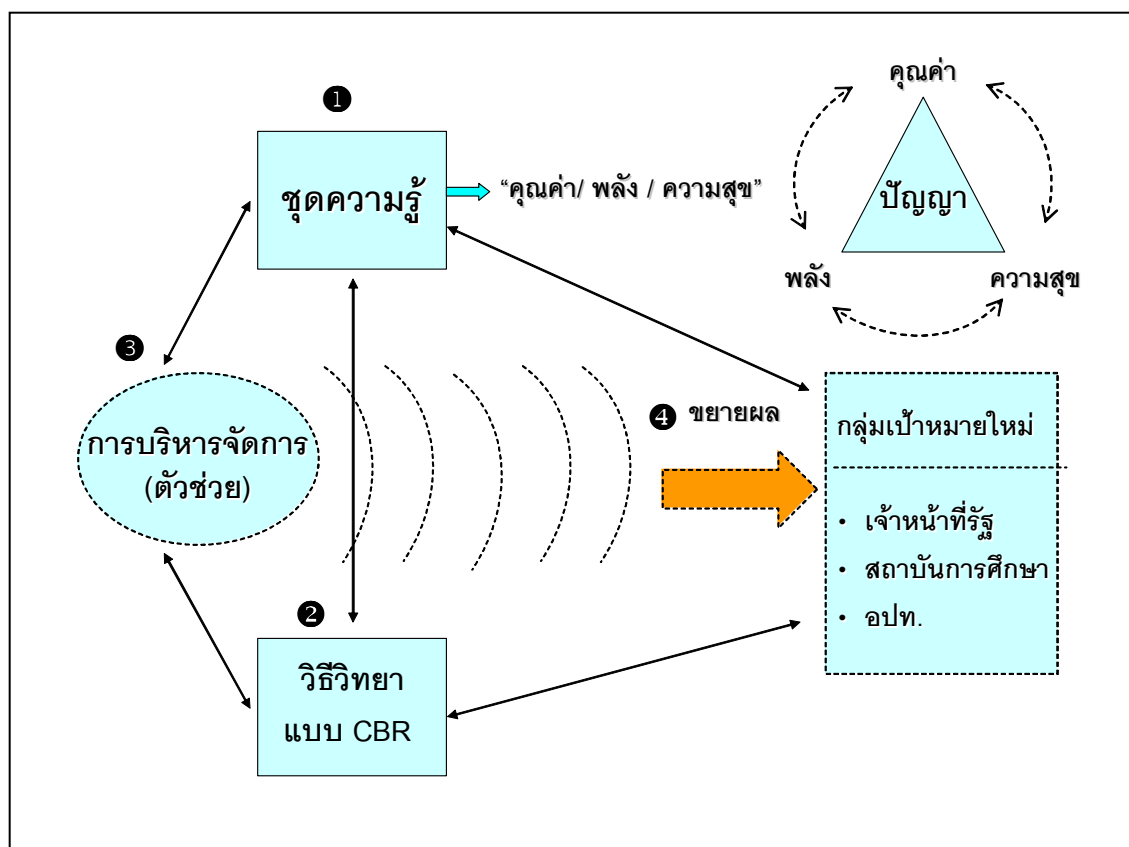
คำตอบทั้งหมดของคำถามที่กล่าวมานั้นได้กลายมาเป็น theme หลักของการสังเคราะห์งาน 10 ปีที่ผ่านมาของ CBR ระดับชาติ คือคำตอบที่ว่า ผลลัพธ์สำคัญของการทำวิจัย CBR ก็คือการได้ค้นพบ "คุณค่า พลัง และความสุข" จากการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สนใจโปรดอ่านรายละเอียดจากบัญชีร แก้วส่อง "บทสังเคราะห์ คุณค่า พลัง และความสุข" ใน 10 ปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: คุณค่าและความหมายต่อสังคมไทย, 6-7 ก.พ. 2552) ซึ่งทีมงานสังเคราะห์ของภาคกลางฯ ก็ได้ใช้ theme ดังกล่าวเป็นธงชัยนำทางเช่นเดียวกัน และได้แตกขยายรายละเอียดออกมาเป็นวัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์ (10 ปี) ของ CBR ภาคกลางฯ ดังนี้

1. เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ และคุณค่า/ผลกระทบจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง/ต/ออก ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อพลังการเคลื่อนไหวทางสังคมทั้งในระดับชุมชน ท้องถิ่น และนโยบาย

2. เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านวิวิธวิทยาการวิจัยและการพัฒนาเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ภาคกลาง/ต/ออก รวมถึงศึกษาระบบการบริหารจัดการงานวิจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงให้เกิดสังคมใหม่-สังคมอุดมปัญญาของกลไกการหนุนเสริม (Node และพี่เลี้ยง) งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ภาคกลาง/ต/ออก

3. เพื่อสังเคราะห์หาแนวทางการเสริมสร้างคุณค่า ความสุข และพลังงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง/ต/ออก ให้คงอยู่และทวีคูณมากขึ้นท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์

จากวัตถุประสงค์ข้างต้นนั้น หากนำมาประกอบเป็นกรอบแผนที่จะพบว่า ได้ส่วนประกอบย่อยเป็น 4 ส่วนที่มีตำแหน่งแห่งที่และความสัมพันธ์กันดังในภาพ

ภาพที่ 2 กรอบการสังเคราะห์งาน 10 ปีภาคกลาง/ตะวันตก/ตะวันออก

แผนภาพนี้อธิบายได้ว่า การทำงาน CBR ที่ผ่านมาของภาคกลางนั้น เมื่อสังเคราะห์แล้วจะได้อะไรออกมา 4 ชุด 2 ชุดแรกเป็นชุดซ้ายและขวา อันได้แก่ ชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยโดยตรง คือ ชุดซ้ายคือการตอบคำถามว่า ทำวิจัย CBR แล้วได้ผลอะไร ผลลัพธ์ 3 ประการที่เกิดขึ้นจากการทำวิจัย CBR ในที่นี้ ได้แก่ คุณค่า พลัง และความสุข ส่วนชุดขวา คือ การตอบคำถามว่า ผลลัพธ์นั้นได้มาอย่างไร ในที่นี้ได้แก่ วิธีวิทยาวิจัยแบบ CBR (research methodology)

อีก 2 องค์ประกอบย่อยได้แก่ ชุดความรู้ "หลังและหน้า" ชุดความรู้ข้างหลังคือความรู้ที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการงานวิจัย ซึ่งเป็นเสมือนตัวหนุนหลังกระบวนการวิจัย และชุดความรู้ที่มุ่งไปข้างหน้าเป็นชุดความรู้ที่ตอบคำถามว่า เมื่องานวิจัย CBR ที่ทำมาในอดีตเป็นเรื่องที่สามารถทำได้จริงและทำได้ผล ในอนาคต เราจะขยายผลไปยังกลุ่มเป้าหมายใหม่ๆ ที่อยู่ใกล้ตัวชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่รัฐ-ท้องถิ่น สถาบันการศึกษาท้องถิ่น องค์กรปกครองท้องถิ่น (อปท./อบต) ได้อย่างไร

ในลำดับต่อไป ผู้เขียนจะกล่าวถึงองค์ประกอบทั้ง 4 นี้ไปตามลำดับ

3. เบื้องหลังการถ่ายทำ

เพื่อให้ข้อเขียนชิ้นนี้มีรูปแบบโน้มน้าวใจตรงกับที่เป็นงานสังเคราะห์งานวิจัย ผู้เขียนจึงจะเผยแสดงให้เห็นถึง "วิธีวิทยา" ที่ผู้เขียนได้ใช้ในการประมวลข้อมูลเพื่อการสังเคราะห์ สำหรับแนวคิดเบื้องหลังการออกแบบงานสังเคราะห์ มีดังนี้

(3.1) การมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง

ในเบื้องต้น สำหรับการออกแบบการสังเคราะห์งาน 8 ปี ของ CBR ภาคกลางฯ นั้น ผู้เขียนได้ทอถามถึงว่าด้วยเรื่อง "การมีส่วนร่วม" ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ดังนั้น ผู้เขียนจึงออกแบบการสังเคราะห์งานออกเป็น 2 ระดับ

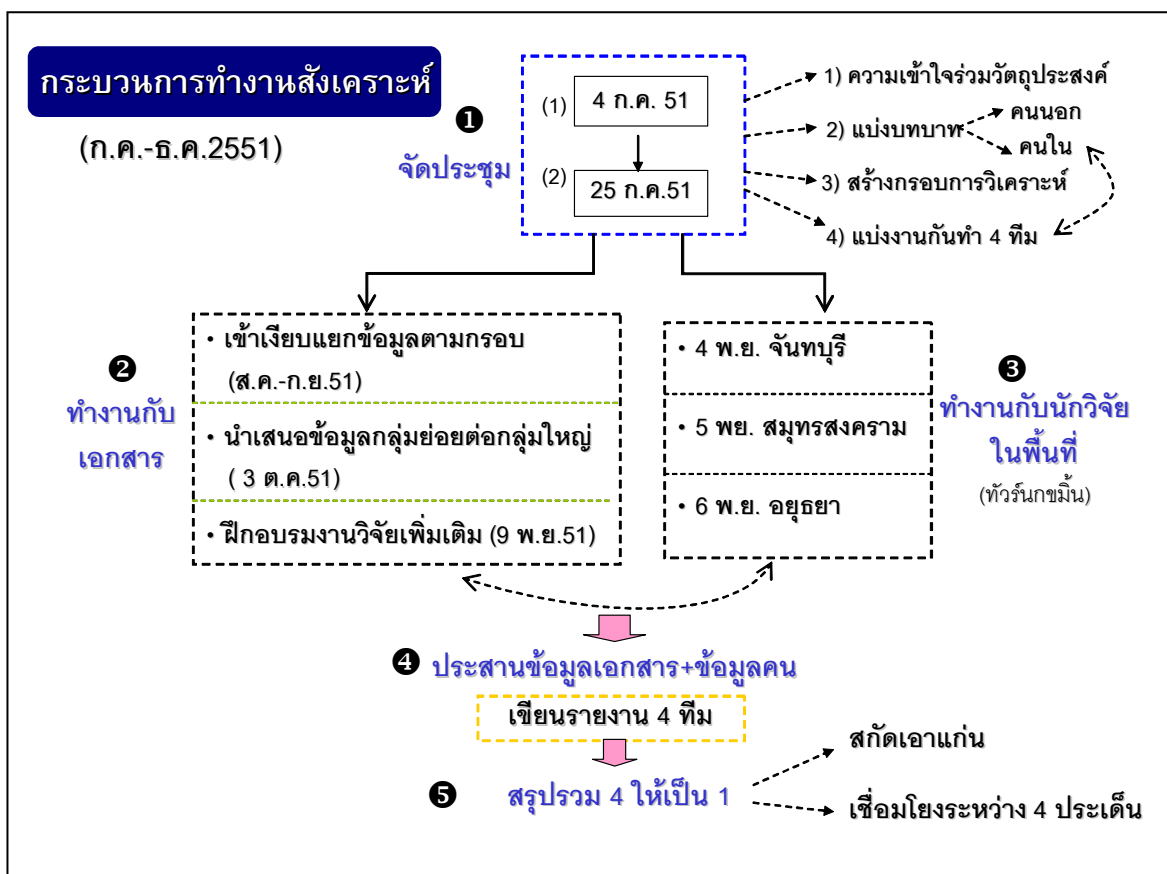
(i) การสังเคราะห์ขั้นต้น ส่วนนี้จะดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ของ CBR (โหนด/พี่เลี้ยง) เอง ซึ่งจะแบ่งทีมสังเคราะห์ออกเป็น 4 ทีม รับผิดชอบหัวข้อทีมละ 1 หัวข้อตามองค์ประกอบของชุดความรู้ทั้ง 4 ที่ได้กล่าวมาแล้ว (คุณค่า-พลัง-ความสุข/วิธีวิทยา/การบริหารจัดการ/การขยายผล)

(ii) การสังเคราะห์ระดับภาพรวม ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้เขียนที่จะดำเนินการเอาผลการสังเคราะห์ขั้นต้นจากทั้ง 4 ทีมมาประมวลรวมเพื่อให้ได้ภาพที่กระชับขึ้น (ที่ออกมาเป็นข้อเขียนชิ้นนี้)

และนอกจากการมีส่วนร่วมของโหนด/พี่เลี้ยงแล้ว เพื่อให้การมีส่วนร่วมของงานสังเคราะห์ครั้งนี้ไหลไปสุดทางจนถึง "เจ้าของงานวิจัยตัวจริง" คือชาวบ้านนักวิจัย ในการออกแบบการสังเคราะห์จึงได้จัดให้มีการนำประเด็น 4 ประเด็นขององค์ประกอบย่อยไปจัดเวทีสัญจร (ที่ตั้งชื่อว่า "ทัวร์นกขมิ้น") เพื่อพูดคุยซักถามกับชาวบ้านนักวิจัยในภาคกลาง/ภาคตะวันตก/ภาคตะวันออก และจัดเก็บเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งของการสังเคราะห์

(3.2) หลักการเรียนรู้จากการทำกิจกรรม

คาถาอีกข้อหนึ่งของ CBR คือการเรียนรู้จากการลงมือทำกิจกรรม ดังนั้น ผู้เขียนในฐานะหัวหน้าทีมสังเคราะห์ของภาคกลางฯ จึงวางบทบาทตนเองในฐานะโค้ชของทีมสังเคราะห์ (ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าทีมฟุตบอลทั่วไป) ส่วนเจ้าหน้าที่ของ CBR ก็จะเป็นนักฟุตบอล (ซึ่งต้องลงสนามเตะอยู่ตลอดเวลา) ตลอดเส้นทางของการสังเคราะห์ จึงเป็นเวทีของการติดตั้งความรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอยู่ตลอดเวลา โดยผู้เขียนตั้งเป้าหมายว่า สำหรับผลผลิต (output) จากงานสังเคราะห์ครั้งนี้ ก็คือ "ตัวเอกสารรายงานผลการสังเคราะห์" และส่วนที่จะเป็นผลสืบเนื่อง (outcome) น่าจะเป็นความรู้ความสามารถในการสังเคราะห์งานของทีมเจ้าหน้าที่ CBR ที่เพิ่มพูนมากขึ้นกว่าเดิมอีกด้วย

ภาพที่ 3: กระบวนการทำงานสังเคราะห์

จากภาพที่ 3 จะแสดงให้เห็นขั้นตอนของการสังเคราะห์ซึ่งประกอบด้วย 5 ขั้นตอนใหญ่ๆ ขั้นตอนที่ (1) การประชุมร่วมกันระหว่างหัวหน้าทีมสังเคราะห์ (ผู้เขียน) และเจ้าหน้าที่ CBR ภาคกลางฯ ซึ่งจัดขึ้น 2 ครั้ง เนื้อหาการประชุมประกอบด้วย 4 เรื่องใหญ่ๆ

(i) การทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ของการสังเคราะห์ร่วมกัน เนื่องจากผู้เขียนมีสถานะเป็นบุคคลภายนอกที่ไม่เคยร่วมในงานของ CBR มาก่อน หากทว่ามีประสบการณ์การทำงานวิจัยเพื่อชุมชนที่คล้ายคลึงกัน ดังนั้น ทางทีม CBR จึงต้องนำเสนอภาพงานและวัตถุประสงค์ของการสังเคราะห์งาน CBR ให้ผู้เขียนทราบเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน (shared understanding) ซึ่งเป็นหลักการทำงานที่สำคัญประการหนึ่งของ CBR

(ii) การแบ่งบทบาทหน้าที่ ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ผู้เขียนในฐานะ "คนนอก" จะทำหน้าที่เป็นโค้ชของการสังเคราะห์และเขียนประมวลผลการสังเคราะห์ในขั้นสุดท้าย ส่วนเจ้าหน้าที่ CBR ซึ่งเป็น "คนใน" จะต้องทำการสังเคราะห์ขั้นต้น (พร้อมกับเรียนรู้คู่ขนานร่วมไปกับการลงมือทำ)

(iii) การสร้างกรอบการสังเคราะห์ร่วมกัน โดยพัฒนากรอบการสังเคราะห์มาจากวัตถุประสงค์ของการสังเคราะห์ร่วมกัน

นอกจากนั้น ที่ประชุมยังได้ร่วมกันสร้างเกณฑ์ที่จะใช้ในการคัดเลือก "กลุ่มตัวอย่าง"

ของโครงการวิจัยที่จะนำมาศึกษา ซึ่งมาจากเกณฑ์ 2 เกณฑ์คือ เป็นโครงการที่ทำงานได้ผลดี (success case/best practice) เพื่อเป็นต้นแบบการเรียนรู้ตามหลักของการจัดการความรู้ หรือแม้เป็นโครงการที่ไม่สำเร็จ แต่ทว่าก็มีบทเรียนที่น่าสนใจ (lesson learned) ผลจากการใช้เกณฑ์ดังกล่าว ทำให้คัดเลือกโครงการที่เป็นกลุ่มตัวอย่างได้ 27 โครงการ (ดูรายชื่อโครงการในภาคผนวก)

(iv) จัดแบ่งงานการทบทวนเอกสาร (document analysis) ทีมทำงานสังเคราะห์ทั้ง 4 ทีม ได้แบ่งงานกันไปทำการวิเคราะห์ทบทวนจากเอกสารรายงานการวิจัยตัวอย่าง 27 โครงการ โดยแต่ละทีมรับไป 1 หัวข้อจากกรอบการสังเคราะห์

ขั้นตอนที่ 2: การแยกกันไปทำงานกับเอกสาร ขั้นตอนนี้แบ่งเป็น 3 กิจกรรมย่อย

- **กิจกรรมที่ 1** หลังจากได้กรอบการสังเคราะห์ซึ่งเปรียบเสมือน "กรอบการวิจัย" (Conceptual Framework) ที่จะเป็นกลไกยึดโยงทีมสังเคราะห์ทั้งหมดได้แล้ว ทีมย่อยทั้ง 4 ทีมก็สามารถจะแยกกันไปทำงาน โดยเริ่มต้นทำงานกับ "ข้อมูลภาวะวิสัย" (objective data) ที่มีอยู่แล้ว (existing data) คือเอกสารรายงานการวิจัย เอกสารบันทึกการประชุม ฯลฯ

การทำงานในขั้นตอนนี้ใช้เทคนิควิธีการเหมือนกับการวิจัยเอกสารโดยทั่วไป คือ การสร้างนิยามศัพท์ปฏิบัติการ (Operational definition) ร่วมกัน แล้วนำนิยามศัพท์ไปสร้าง "รหัส" (Coding) นำรหัสไปจำแนกแยกแยะข้อมูลจากเอกสารที่มีอยู่

- **กิจกรรมที่ 2** หลังจากทีมย่อยทั้ง 4 แบ่งแยกกันไปทำงานแล้ว ก็ย้อนกลับมานำเสนอข้อมูลย่อยต่อกลุ่มใหญ่เพื่อให้ทุกคนในทีมสามารถติดตามความก้าวหน้าของงาน (3 ต.ค. 2551) รวมทั้งเป็นเวทีติดตามผลการทำงานและแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นไปในตัว

- **กิจกรรมที่ 3** เนื่องจากในประเด็นการสังเคราะห์นั้น จะต้องมีความรู้เรื่อง "วิธีวิทยา" ซึ่ง CBR จะต้องแสวงหาคำตอบว่า วิธีวิทยาของตนนั้นมีข้อเหมือน/ข้อต่างจากวิธีวิทยาของการวิจัยโดยทั่วไปอย่างไร และเพื่อให้แน่ใจว่า ทีมสังเคราะห์จะตอบคำถามได้ จึงได้มีการกิจกรรมย่อยการติดตั้งความเข้าใจเรื่อง "วิธีวิทยาของการวิจัยโดยทั่วไป" ซึ่งจะถูกนำมาใช้เป็นต้นแบบของวิธีวิทยาของ CBR

ขั้นตอนที่ 3: การทำงานกับนักวิจัยในพื้นที่ (ทัวรันกขม้น) ในขณะที่การทำงานกับเอกสารในขั้นตอนที่ 2 เป็นการทำงานกับ "ข้อมูลที่มีอยู่แล้ว" (existing data) เป็นข้อมูลภาวะวิสัย (objective data) ตามหลักของการวิจัยที่ดีนั้น วิธีการได้ข้อมูลนั้นควรมีลักษณะที่หลากหลาย (diversity) มาจากหลายแหล่งข้อมูล (variety of sources) รวมทั้งเพื่อให้การดำเนินงานสังเคราะห์เป็นไปตามหลักการมีส่วนร่วมจากทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะ "เจ้าของเรื่อง" คือนักวิจัยชาวบ้าน ดังนั้น ทีมสังเคราะห์จึงได้ออกแบบกิจกรรม "การทัวรันกขม้น" ด้วยการลงไปจัดเวทีในห้องดินเพื่อพูดคุยกับนักวิจัยชาวบ้านในประเด็นการสังเคราะห์ทั้ง 4 ประเด็น (ในแต่ละพื้นที่ได้ใช้

การหมุนเวียนฐานของคำถามใน 4 องค์ประกอบย่อยของกรอบการสังเคราะห์) ข้อมูลที่ได้จากกิจกรรมนี้จะเป็น "ข้อมูลที่สร้างขึ้นใหม่ ๆ สด ๆ" มีลักษณะเป็นข้อมูลอัตวิสัย/ทัศนยะ (Subjective data) เพื่อช่วยให้ภาพรวมของการสังเคราะห์มีลักษณะรอบด้านมากยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 4 ทั้ง 4 ทีมย่อยจะประสานข้อมูลทั้งจากเอกสารและจากนักวิจัยชาวบ้านมาประมวลเขียนรายงานการสังเคราะห์ขั้นต้น

ขั้นตอนที่ 5 และหลังจากนั้น ผู้เขียนในฐานะหัวหน้าทีมก็จะนำรายงานของทีมย่อยทั้ง 4 กลุ่มมาประมวลเป็นรายงานรวมอีกครั้งหนึ่ง

4. คำตอบแรกของการทำงานวิจัย CBR

ก่อนที่จะก้าวเข้าไปถึงการรายงานผลการสังเคราะห์ตามกรอบทั้ง 4 ข้อนั้น ผู้เขียนอยากจะนำเสนอข้อมูลที่สามารถแสดงเอกลักษณ์ของงานวิจัย CBR ที่แตกต่างจากงานวิจัยทั่วไปได้ในอีกแง่มุมหนึ่ง ข้อมูลชุดนี้จะเกี่ยวข้องกับคำถามที่ว่า "เมื่อทำวิจัย CBR แล้วจะได้ผลอะไรบ้าง" ซึ่งจากการทบทวนรายงานผลการวิจัยที่เป็นกลุ่มตัวอย่างทั้ง 27 โครงการ รายงานการประชุมระดับต่างๆ ของโหนด/พี่เลี้ยง รวมทั้งการรับฟังข้อมูลสดจากตัวนักวิจัยชาวบ้านเอง ผู้เขียนได้คำตอบว่า เมื่อมาทำวิจัย CBR อย่างเดียว แต่ได้เกิดผลหลายอย่าง ดังที่แสดงในภาพที่ 4

ภาพที่ 4: ชุดความรู้: ทำวิจัย CBR แล้วได้อะไร

ผลที่ออกมาจากการทำวิจัย CBR มีตัวอย่างเช่น

(1) ทำวิจัยแล้วได้รายงานผลการวิจัย ซึ่งเป็นคุณลักษณะร่วมกับงานวิจัยทั่วไป

(2) **ได้ชุดความรู้** (New knowledge) ในขณะที่งานวิจัยวิชาการอาจจะเป็น "ข้อค้นพบใหม่ๆ" แต่งานวิจัย CBR จะเน้น**ความรู้ที่ใช้แก้ปัญหาในชีวิตที่เป็นจริง**ของชาวบ้าน (หากเทียบกับพุทธศาสนาก็เป็นใบไม้ในกำมือ คือเป็นความรู้ที่ใช้ดับทุกข์ได้) ตัวอย่างเช่น ในโครงการวิจัยบ้านปลา อ่าวสวนสน ต.ท่าเรือแกลง จ.ระยอง ค้นพบว่า หากทำแค่บ้านปลาโดยเอายางรถยนต์ไปวางไว้ใต้ทะเล ในบริเวณที่มีนักท่องเที่ยว ก็มักจะมีเรือเข้าไปในบริเวณบ้านปลา ทำให้ปลาไม่มาอยู่อาศัย ดังนั้น จึงต้องประสานกับภูมิปัญญาดั้งเดิมเรื่องการทำซั้งปลา (คือการนำเอาทางมะพร้าวมาปักเขตให้ไหลพ้นน้ำ) จึงจะสามารถแก้ปัญหาได้ เป็นต้น

(3) ได้ **"คนมีปัญญา"** ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า เป้าหมายสูงสุดของ CBR คือ การพัฒนาปัญญาของชาวบ้าน โดยเฉพาะ **"ชาวบ้านที่กำลังมีปัญหา"** โดยมีความเชื่อมั่นว่ากระบวนการวิจัยเป็น **"การแปลงคนมีปัญหามาให้กลายเป็นคนมีปัญญา"** ผลจากการลงสัมผัสกับนักวิจัยชาวบ้านแบบตัวเป็นๆ ผู้เขียนพบว่า ชาวบ้านในโครงการ CBR นั้นมีคุณลักษณะเป็น **"บัณฑิต"** ในความหมายที่แท้จริง

(4) ได้**เปลี่ยนแปลง "คน" ให้กลายเป็น "มนุษย์"** นอกเหนือจากการพัฒนาคน (Human development) ในด้านปัญญาแล้ว ผู้เขียนยังได้พบว่า กระบวนการวิจัยแบบ CBR ยังสามารถเปลี่ยนแปลง **"คนบางคน"** ให้กลายเป็น **"มนุษย์ผู้สมบูรณ์"** กล่าวคือ มีมนุษยธรรม มีความเมตตา มีจิตสาธารณะ เห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ดังที่นักวิจัยในโครงการวิจัยนี้ สันุฆมนบ้านหนองอ้อ จ.ราชบุรี ได้ทบทวนเล่าถึงการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกของตนเองในช่วงก่อนและหลังเข้าร่วมงานวิจัยอย่างน่าประทับใจ คุณสมบัติข้อนี้เคยเป็นคุณสมบัติที่ประเพณีการบวชในพุทธศาสนาได้เคยให้สัญญา กับสังคมเอาไว้ว่า ประสพการณ์การบวชนั้นจะช่วยขัดเกลาจิตใจ โดยเฉพาะการเห็นแก่ตัวให้บรรเทาไปได้ และหากงานวิจัย CBR ทำได้เช่นเดียวกับการบวช คุณค่าของงานวิจัย CBR ก็นับว่ามีได้เทียบเท่ากับกิจกรรมทางศาสนา

(5) การทำวิจัยได้กลายเป็น **"กระบวนการทางสังคม"** ซึ่งสามารถจะเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ (social bond) ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ เช่น ระหว่างวัย ระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐ ระหว่างครูกับผู้ปกครอง ฯลฯ ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะพิเศษของวิธีวิทยาของ CBR เอง (โปรดดูในหัวข้อ "วิธีวิทยา" ต่อไป) คุณลักษณะข้อนี้ทำให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีคุณค่าต่อชุมชนเฉกเช่นเดียวกับงานประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่ทำหน้าที่เสริมสร้างสมานฉันท์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีความรักความสามัคคีซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของความแข็งแกร่งของชุมชน

(6) การทำวิจัยได้กลายเป็น **"กระบวนการปลูกจิตสำนึก"** ให้ผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับงานวิจัยเกิดสำนึก **"รักชุมชน รักบ้านเกิด"** รักและภูมิใจในวิชาชีพของตนเอง (เช่น เด็กนักเรียนจากวิทยาลัยการเกษตร) รักสิ่งแวดล้อมรอบตัวไม่ว่าจะเป็นป่า แม่น้ำ ลำคลอง ภูเขา รวมทั้งรักศักดิ์ศรี (ของชน

เผ่า) รักษาและวัฒนธรรมของตนเอง (เช่น โครงการภาษาของชาวซอง จ.จันทบุรี) ผลลัพธ์ข้อนี้เกิดขึ้นได้เนื่องจากลักษณะพิเศษของงานวิจัย CBR ซึ่งนักวิจัยนั้นได้ทำการวิจัยเรื่องของตนเอง ชุมชนของตนเอง อาชีพของตนเอง ภาษาของตนเอง มิใช่เป็นการวิจัยจาก "คนภายนอก" เช่น งานวิจัยแบบวิชาการทั่วไป

(7) นอกเหนือจากผลลัพธ์ระดับ "บุคคล" (เช่น ผลลัพธ์ในข้อ 6) และระดับ "ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล" (เช่น ผลลัพธ์ในข้อ 5) แล้ว การทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังสามารถส่งแรงกระเพื่อมไปถึงการเปลี่ยนแปลงระดับ "สถาบันในชุมชน" เช่น โรงเรียน วัด หน่วยงานปกครองท้องถิ่น ฯลฯ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในระดับนี้ถือได้ว่าเป็นหลักประกันความยั่งยืนของผลลัพธ์แห่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน ตัวอย่างรูปธรรมก็เช่น เมื่อมีการรื้อฟื้นการใช้ภาษาของ (ซึ่งมีแต่ภาษาพูด) ขึ้นมา มีการคิดตัวอักษรเพื่อใช้เขียนบันทึกและถ่ายทอด ทางโครงการวิจัยก็ได้้นำเอาการสอนภาษาของเข้าไปเป็นหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนเพื่อให้เกิดการถ่ายทอดเล็กๆจากรุ่นต่อรุ่น ในกรณีกีเท่ากับทำการพัฒนาโรงเรียนให้กลายเป็นสถาบันที่มีส่วนร่วมในการสืบสานภาษาและวัฒนธรรมของชุมชนไปด้วย เป็นต้น

(8) การได้กลไกการจัดการในชุมชน/ท้องถิ่น ในอดีตนั้น ชุมชนไทยมีกลไกการบริหารจัดการทั้งความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและการใช้ทรัพยากรของชุมชนในทุกระดับ เช่น กลไกการจัดการความบาดหมางในครอบครัว การแบ่งสรรปันใช้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ ป่า แหล่งเกลือ ฯลฯ โดยปรากฏอยู่ในรูปของขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ

ในขั้นต่อมาเมื่อได้มีการพัฒนาชุมชน/สังคมให้ทันสมัยขึ้น ก็ได้มีการสร้างกลไกใหม่ๆ เช่น กฎหมายมาทดแทนกลไกเดิมๆ อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติก็มักจะพบว่า กลไกใหม่ๆเหล่านี้ยังไม่สามารถที่จะทำหน้าที่ทดแทนกลไกเดิมได้ ดังนั้น จึงเกิดความขัดแย้งแตกแยกแพร่กระจายขยายตัวในชุมชน โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรของชุมชน

การจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้นต้องการการบริหารจัดการแบบ "ใส่กลองสองชั้น" กลองชั้นแรก คือ การสร้างความเข้าใจเพื่อการยอมรับร่วมกัน (ในสมัยโบราณ มักแสดงออกในรูปของการเคารพต่ออำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ) และกลองชั้นที่สอง คือ การสร้างกฎเกณฑ์กติการ่วมกัน ดังนั้น บรรดาโครงการวิจัยที่มีประเด็นเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น จึงมักให้ผลลัพธ์ที่เป็น "กลองสองชั้น" ที่กล่าวมา ตัวอย่างเช่น โครงการวิจัยเรื่องการจัดการน้ำระหว่างคนใช้น้ำจืดกับคนใช้น้ำเค็มที่ ต.แพรกหนามแดง จ.สมุทรสงคราม เป็นต้น

(9) การวิจัยเป็นกระบวนการแก้ปัญหาแบบ "เท่าใหญ์ที่คัน" และมีวิธีการที่มีความหลากหลาย มิใช่เป็นแบบ "สูตรเดียวกันทั่วประเทศ" เนื่องจากงานวิจัย CBR มีจุดกำเนิดที่แตกต่างจากงานวิจัยวิชาการที่มักจะเริ่มมาจาก "ความสนใจใคร่รู้ของนักวิชาการ" แต่ทว่างานวิจัย CBR จะเริ่มมาจาก "ปัญหาที่เป็นจริงของชุมชน" (Problem-based research) เช่น บริเวณหนองเสือ กิ่งอ.สามร้อยยอด มีปัญหาช้างป่าบุกมากินพืชไร่ของชาวบ้านเสียหายหมด (มีปัญหาคือการคัน) ชาวบ้านได้

พยายามแก้ไขปัญหาแบบลองผิดลองถูกหลายครั้งแล้ว (ได้พยายามเกาหลายครั้งแล้ว) แต่ยังแก้ปัญหามาไม่ได้ จนกระทั่งชาวบ้านได้เข้าร่วมในโครงการวิจัย CBR และใช้กระบวนการวิจัยซึ่งเป็นวิธีการแสวงหาสภาพความเป็นจริงของปัญหาอย่างรอบด้านและได้วิธีการแก้ปัญหาที่มีประสิทธิภาพ จึงสามารถวางแผนและดำเนินการแก้ปัญหาให้คล่องได้ เป็นการ "เกาอย่างถูกที่คัน" อย่างแท้จริง

คุณค่าที่สำคัญของงานวิจัย CBR จึงอยู่ที่ประสิทธิภาพและพลังที่สามารถแก้ไขปัญหาได้เป็นส่วนใหญ่ และวิธีแก้ปัญหาดังกล่าวมิได้มีลักษณะแบบ "สูตรเดียวกันทั่วประเทศ" เนื่องจากสภาพความเป็นจริงนั้นมีเหลี่ยมมุมที่หลากหลาย วิธีการแก้ปัญหาข้างก้นพิชไรท์ที่ใช้ได้ผลใน จ.ประจวบคีรีขันธ์นั้น เมื่อนำไปประยุกต์ใช้กับ จ.สุรินทร์ ก็ต้องมีการทดสอบและแสวงหาช่องทางของตนเองเป็นสำคัญ

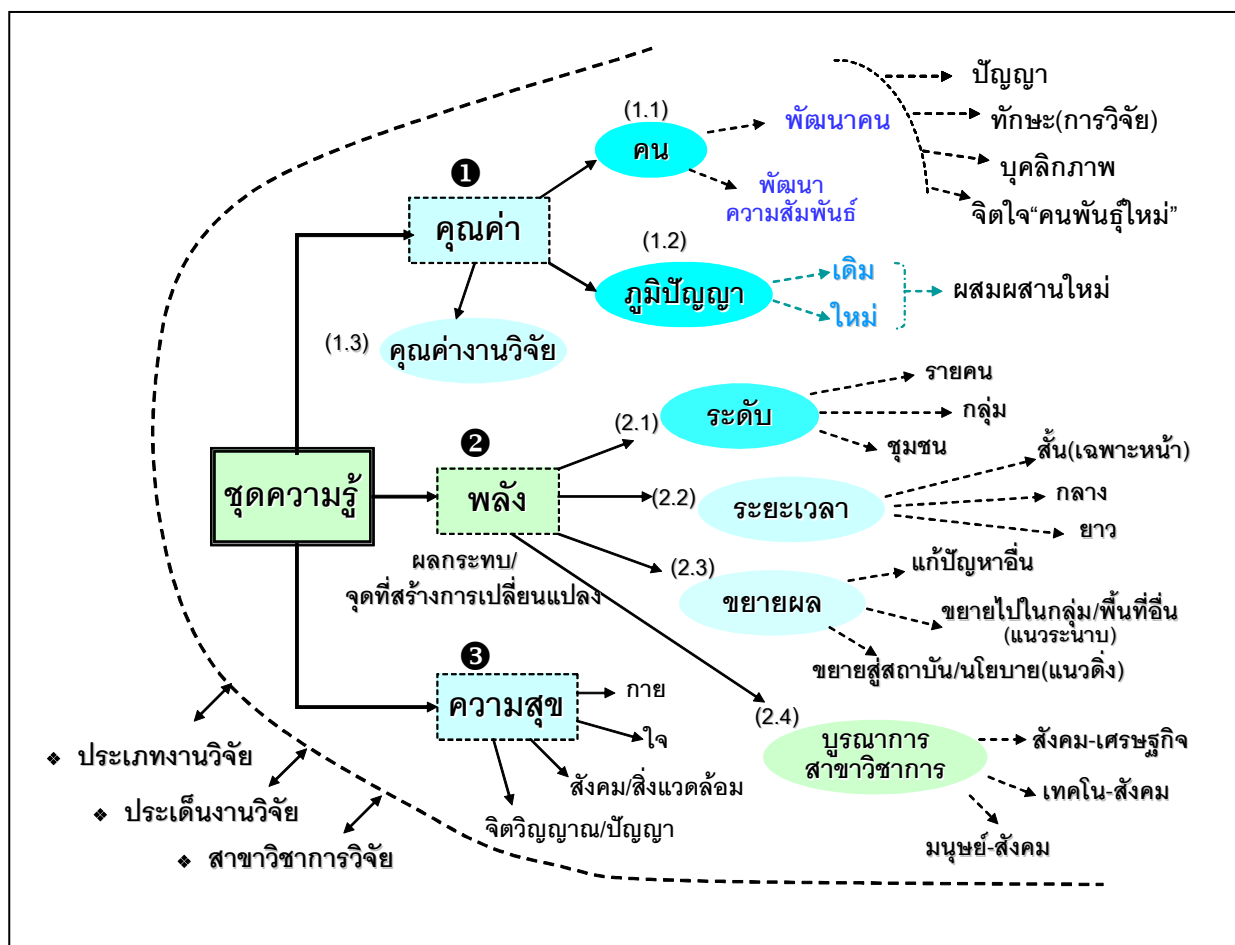
(10) การสร้างนักวิจัยหน้าใหม่ให้เต็มแผ่นดิน ทั้งๆที่มีการยอมรับกันว่า กระบวนการวิจัยนั้นเป็นวิธีการแสวงหาความรู้ที่ดีที่สุดเท่าที่มนุษย์เรามีอยู่ในปัจจุบัน แต่ทว่า ความรู้เรื่องการวิจัยนั้นก็จำกัดวงแคบๆอยู่ในหมู่คนที่มีการศึกษาระดับสูงเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ สถานะหนึ่งของโครงการวิจัย CBR จึงเปรียบเสมือน "ช่องทางการขยายโอกาส" ให้ชาวบ้านทั่วไปได้เข้ามาใช้เครื่องมือการแสวงหาความรู้ที่มีคุณค่านี้ ดังนั้น ในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา โครงการ CBR จึงได้สร้าง "ผลสืบเนื่อง" (outcome) คือนักวิจัยที่เป็นชาวบ้านจำนวนกว่าเกือบหนึ่งหมื่นคน เฉพาะในภาคกลาง/ตะวันตก/ตะวันออกก็ประมาณ 500 คน ซึ่งเท่ากับเป็นกระบวนการสร้างผู้คนที่มีความสามารถในการพัฒนาชุมชนระดับรากฐานของสังคมให้เต็มแผ่นดินไทย (ตามคำกล่าวของนพ.ประเวศ วะสี)

(11) CBR อาจจะเป็นทางเลือกที่จะเข้ามาผ่าทางตันของการวิจัยในสถาบันวิชาการ ปัจจุบันนี้ในสถาบันการศึกษามีการขยายตัวของการศึกษาระดับปริญญาโท/เอกอย่างขนานใหญ่ ซึ่งการศึกษาในระดับนี้มักจะตั้งเงื่อนไขว่าจำเป็นต้องทำงานวิจัย (ในรูปแบบวิทยานิพนธ์) เพื่อสำเร็จการศึกษา หากทว่าการขยายตัวด้านปริมาณนั้น หากปราศจากกลไกการควบคุมคุณภาพแล้ว ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นก็คือมาตรฐานที่ตกต่ำลง ปัจจุบันนี้ จึงมีผู้สำเร็จการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษามากที่มีได้มีความเข้าใจหรือมีทักษะของการวิจัยอย่างแท้จริง โดยเป็นเพียง "มิดที่วิ่งผ่านหินลับโดยไม่มีการลับเลย" การทำงานวิจัยจึงกลายเป็นเพียง "พิธีกรรม" ที่ขาดเนื้อหา/คุณค่า/ความหมายอย่างแท้จริง

ส่วนงานวิจัย CBR นั้นมีลักษณะที่แตกต่างออกไป เพราะตัวชี้วัดของ CBR อยู่ที่ "ความสามารถในการแก้ปัญหาที่เป็นจริง" และอยู่ที่ระดับ "ตัวบุคคล" ซึ่งถือได้ว่า งานวิจัย CBR นั้นได้ยึดกุมหัวใจที่แท้จริงของคำว่า "การวิจัย" เอาไว้ ดังนั้น ในอนาคต การวิจัยแบบ CBR อาจจะเป็นกระจอกต้องให้เห็นปัญหาของการวิจัยในสถาบันการศึกษาให้ชัดเจนขึ้น และอาจจะเป็นอุโมงค์ทางออกของการผ่าทางตันของการวิจัยในสถาบันการศึกษาอีกด้วย

5. ชุดความรู้เรื่อง "คุณค่า พลังและความสุข" ของ CBR

จากนี้ผู้เขียนจะได้ย้อนกลับไปสังเคราะห์ชุดความรู้ทั้ง 4 ชุดตามกรอบที่ได้ตั้งเอาไว้ในภาพที่ 2 โดยจะเริ่มจากชุดความรู้ชุดแรก คือ ผลที่เกิดขึ้นจากการทำวิจัย CBR ซึ่งทีมสังเคราะห์ได้หมวดอยู่ในแนวคิดหลัก (key concepts) 3 แนวคิดคือ "คุณค่า/พลัง และความสุข" (สำหรับรายละเอียดในเรื่องนี้โปรดดู บัญชร แก้วส่อง "บทสังเคราะห์ฯ", 6-7 ก.พ. 2552) ดังรายละเอียดที่แสดงในภาพที่ 5

ภาพที่ 5 ชุดความรู้ 1- คุณค่า พลังและความสุขของงานวิจัย CBR

จากภาพที่ 5 ผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียดในแต่ละหัวข้อ ดังนี้

1. คุณค่าของงานวิจัย CBR ทีมสังเคราะห์ได้แบ่งมิติคุณค่าของ CBR ออกเป็น 3 มิติคือ

- (1.1) คุณค่าที่เกี่ยวข้องกับคน
- (1.2) คุณค่าที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา
- (1.3) คุณค่าของตัวงานวิจัย CBR เอง

(1.1) **คุณค่าที่เกี่ยวข้องกับคน** งานวิจัย CBR นั้นได้ช่วยเพิ่มคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับคนใน 2 ส่วน คือ การพัฒนาตัวคน และการพัฒนาความสัมพันธ์ของผู้คน

(1.1.1) **การพัฒนาตัวคน** ชาวบ้านที่ได้เข้าร่วมงานวิจัย CBR ได้แสดงทัศนะว่า วาระโอกาสของการมาทำวิจัย CBR นั้น ได้ช่วยเพิ่มคุณค่าของตัวเองอย่างน้อยใน 4 ด้านคือ การพัฒนาปัญญา การพัฒนาทักษะการวิจัย การพัฒนาบุคลิกภาพ และการพัฒนาจิตใจ

- **การพัฒนาปัญญา** เช่นนักวิจัยกลุ่มแม่บ้านในโครงการเลี้ยงปลาในกระชัง คลองรังสิต เล่าว่า การเลี้ยงปลาในงานวิจัยนั้น มิใช่เพียงแค่ให้อาหารปลา แล้วก็จับปลามาขาย เท่านั้น หากทว่าในงานวิจัยนี้กลุ่มของตนได้เลี้ยงปลาแบบมีปัญหา เพราะได้สำรวจสืบค้นหาคำ บัญญัติที่จะทำให้เลี้ยงปลาได้ผลนั้น ต้องมีน้ำที่สะอาด (ใช้วัดค่า ph ของน้ำ) ต้องเปรียบเทียบประเภท และปริมาณของอาหารปลากับการชั่งน้ำหนักของตัวปลา ต้องรู้จักจดบันทึกการลงทุนกับรายได้จากการขาย ฯลฯ นอกจากนั้นก็ยังรู้จักคิดให้ยาวๆต่อไปอีกว่า น้ำในคลองรังสิตจะดีไปไม่ได้ถ้ายังคงมีการทิ้งน้ำเสียลงในคลอง ดังนั้น จากกิจกรรมการเลี้ยงปลาก็ขยายออกไปสู่การจัดการบำบัดน้ำเสีย ด้วยถังดักไขมัน ปัญญาที่ยืดขยายออกไปไกลทำให้มองเห็นเส้นสายระโยงระยางของการเลี้ยงปลา อย่างแจ่มแจ้งแทงตลอด

- **การพัฒนาทักษะการวิจัย** เช่น ทักษะการสัมภาษณ์ การจดบันทึก ฯลฯ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือโครงการวิจัยเรื่องธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม จ.ฉะเชิงเทรา ชาวบ้านจะพัฒนาทักษะการบันทึกรายได้-รายจ่ายในบัญชีครัวเรือน และยังสามารถทำภาพรวมรายได้-รายจ่ายของทั้งชุมชนได้ หรือโครงการวิจัยปัญหาหนี้สินชุมชน บ้านหนองอ้อ จ.ราชบุรี นักวิจัยชาวบ้านได้พัฒนาทักษะในการแยกแยะประเภทหนี้สินออกเป็น หนี้สินเพื่อความอยู่รอด หนี้สินเพื่ออนาคต และหนี้สินเพื่อความฟุ่มเฟือย ฯลฯ เมื่อจำแนกประเภทได้ ก็ได้ทักษะการจัดการกับหนี้สินแต่ละประเภทตามมา

- **การพัฒนาบุคลิกภาพ** ชาวบ้านที่เป็นนักวิจัยในโครงการ CBR ส่วนใหญ่จะกล่าวเปรียบเทียบบุคลิกภาพของตนเองก่อนและหลังจากการเข้าร่วมโครงการวิจัย CBR ว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน เช่น พี่น้องชนชาติส่วนน้อย เช่น ชาวชอง ชาวมลาบรี (ผิวดองเหลือง) ชาวทอง (ละว้า) ที่กล่าวว่าเมื่อมาทำโครงการวิจัย ทำให้ตนเองกลายเป็นคนกล้าพูด กล้าทำ กล้าคิด ทำให้กลายเป็น "คนมีปากมีเสียง" ซึ่งทำให้รู้สึกภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าตัวเองขึ้นมาอย่างมาก (ในแง่นี้อาจถือได้ว่า งาน CBR ก็เป็นงานระดับ Academie Fantasia ได้เหมือนกัน)

- **การพัฒนาจิตใจ** ดังที่ได้กล่าวมาข้างแล้วว่า งานวิจัย CBR นั้นนอกจากจะสามารถเพิ่มพูนสติปัญญาของนักวิจัยแล้ว ก็ยังสามารถ "ขัดเกลาจิตใจของนักวิจัย" ให้สละความเห็นแก่ตัว และมุ่งใช้ชีวิตเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ทั้งนี้เนื่องจากคุณสมบัติประการหนึ่งของผู้ที่ จะผ่านด่านการวิจัย CBR มาได้นั้น มักจะต้องเป็น "ผู้ที่มีจิตสาธารณะ" ในแง่นี้ งานวิจัย CBR จึงเป็นช่องทางเสริมการทำงานของสถาบันเดิมๆ เช่น สถาบันศาสนาได้ด้วย

(1.1.2) การพัฒนาความสัมพันธ์ของคน นอกเหนือจากคุณค่าของงานวิจัย CBR ที่ก่อเกิดในระดับบุคคลแล้ว งานวิจัยนี้ก็ยังมียุทธศาสตร์ "การพัฒนาความสัมพันธ์ของผู้คน" ซึ่งนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะมนุษย์เราเป็นสัตว์สังคมที่ไม่อาจจะเอาชีวิตรอดตามลำพังโดยปราศจากการเกื้อหนุนของผู้อื่นได้ การทำงานวิจัย CBR สามารถสร้างคุณค่าในเชิงนี้ได้ ก็สืบเนื่องมาจากคุณลักษณะพิเศษของงานวิจัย CBR ดังนี้คือ

- **การทำงานเป็นทีมวิจัย** ในขณะที่งานวิจัยวิชาการนั้นสามารถจะดำเนินงานได้โดยศิลปินเดี่ยว หากทว่างานวิจัย CBR นั้นจะกระทำมิได้เลย ในทุกโครงการวิจัยจะต้องดำเนินงานเป็น "ทีมวิจัย" ซึ่งประกอบด้วยนักวิจัยหลายสิบชีวิต คุณลักษณะดังนี้อาจจะเกิดมาจากข้อจำกัดของชีวิตชาวบ้านที่ไม่สามารถทุ่มเททำงานวิจัยได้โดยลำพัง หรืออาจจะเกิดมาจากเป้าหมายของ CBR เองที่ต้องการขยายโอกาสทางการวิจัยให้แก่คนหมู่มากได้เข้าถึง

เมื่อมาทำงานร่วมกันเป็นทีมวิจัย ในเบื้องต้น ประสพการณ์ดังกล่าวก็จะ เป็นเป้าหมายของการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างคนทำงานวิจัย ตามหลักการที่ว่า มิตรภาพเติบโตบนเนื้อดินแห่งการทำงาน (มีสุขร่วมเสพย์ มีทุกข์ร่วมต้าน) หากทว่า การกระชับความสัมพันธ์ของผู้คนในงานวิจัย CBR นั้น มิได้จำกัดวงอยู่แต่เฉพาะในทีมวิจัยเท่านั้น หากแต่ยังขยายออกไปถึงคนกลุ่มอื่นๆ อันเนื่องมาจากวิถีชีวิตของ CBR ที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

- **ความหลากหลายของเส้นทางการเชื่อมประสาน** การประสานความสัมพันธ์ผ่านงานวิจัยนั้นจะมีเส้นทางต่อเชื่อมได้หลายแบบ เช่น

- การรวมกลุ่มคนที่มีอาชีพเดียวกัน เช่น นักวิจัยที่มีอาชีพเลี้ยงหอยนางรมเหมือนกัน ในโครงการเลี้ยงหอยนางรมให้ได้ขนาดที่จำหน่ายได้ในพื้นที่ชุมชนฝั่งท่าแฉลบ

จ.จันทบุรี

- การประสานสัมพันธ์ระหว่างรุ่นวัย เช่น โครงการถ่ายทอดประวัติศาสตร์ของอาคารสงเคราะห์ทรัพย์เจริญ จ.พระนครศรีอยุธยา ที่นักวิจัยรุ่นพ่อแม่ได้ถ่ายทอดเรื่องราวการต่อสู้ของบรรพบุรุษเพื่อให้ได้ที่อยู่อาศัยแก่นักวิจัยรุ่นลูก

- การรวมกลุ่มระหว่างคนที่ **มีปัญหาลักษณะเดียวกัน** ตัวอย่างเช่น โครงการข้างกินพืชไร่ จ.ประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งเคยแก้ปัญหาข้างไม่ได้เนื่องจากคนที่ประสบปัญหาอย่างเดียวกันไม่หันหน้าเข้ามาหากัน จนกระทั่งงานวิจัยได้ช่วยให้ค้นพบว่า ต้องให้คนสามัคคีกันจึงจะแก้ปัญหาข้างได้

- **เครื่องมือการวิจัย** การทำงานวิจัย CBR จะสามารถทำหน้าที่เป็นกาวใจประสานความสัมพันธ์ในชุมชนได้นั้น องค์ประกอบของการวิจัยจำเป็นต้องมีการใช้เครื่องมือการวิจัยที่มีคุณสมบัติที่จะช่วยผนึกการยึดติดดังกล่าว ในงานวิจัย CBR เราจึงได้พบรูปแบบของเครื่องมือเหล่านี้ เช่น การวิเคราะห์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง (Stakeholder analysis) เพื่อไปชวนมาร่วมในงานวิจัย การจัดเวทีสร้างความเข้าใจร่วมกัน การยึดหลักการมีส่วนร่วมของส่วนเกี่ยวข้องต่างๆ เป็นต้น

- **ผลที่เกิดขึ้น** ในเกือบจะทุกโครงการวิจัย แม้ว่าอาจจะยังแก้ปัญหาไม่ได้

ทั้งหมด เนื่องจากเงื่อนไขยังไม่เอื้ออำนวย แต่ทว่า ผลลัพธ์ประการหนึ่งที่มีไม่พลาดเป้าก็คือ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ของผู้คนให้ดีขึ้นกว่าก่อนมีการวิจัย เช่น

- จากที่ไม่เคยมีความสัมพันธ์กัน → ก็ให้เกิดความสัมพันธ์ขึ้นมา
- จากความสัมพันธ์ที่เคยจืดจาง → ก็เกิดความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นขึ้น
- จากความสัมพันธ์ที่มีอยู่ → ก็เกิดความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นขึ้น
- จากความสัมพันธ์ที่เคยขัดแย้ง/หมางเมิน → ก็หันกลับมาคืนดีกัน

ตัวอย่างที่ชัดเจนของโครงการวิจัยในภาคกลางฯ ก็เช่น โครงการการจัดการน้ำที่แพรกหนามแดง จ.สมุทรสาคร ซึ่งได้กล่าวถึงไปแล้ว ผลจากการวิจัยช่วยให้เกิดระบบชลประทานที่ตอบสนองความต้องการของคนน้ำจืดและคนน้ำเค็มได้ทั้ง 2 ฝ่าย และยังช่วยสมานรอยร้าวระหว่างคนสองน้ำให้หันกลับมาปรองดองกัน เช่นเดียวกับนักวิจัยในธุรกิจซ่อมรถของโครงการศูนย์พัฒนาแรงงานฝีมือ จ.สมุทรสงคราม ซึ่งนักวิจัยเจ้าของอู่รถและลูกค้าไม่เคยพูดคุยกันนานนับเป็นเวลาสิบกว่าปี และต่างฝ่ายต่างก็ไม่ล่วงรู้ถึงความต้องการและความไม่พอใจของกันและกัน ในวาระโอกาสของการเก็บข้อมูลงานวิจัยได้ช่วยกรุยทางให้ "ความในใจ" ของทั้ง 2 ฝ่ายได้ถูกเปิดเผยออกมา และเป็นบันไดขั้นแรกของการสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นหนึ่งเดียวกันขึ้นมา

(1.2) คุณค่าที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา สำหรับท่าทีของ CBR ต่อภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนและภูมิปัญญาสมัยใหม่จากภายนอกนั้น CBR ไม่ได้ใช้ท่าทีแบบเลือกข้างใดข้างหนึ่ง เช่น เลือกภูมิปัญญาดั้งเดิมโดยปฏิเสธภูมิปัญญาสมัยใหม่ รวมทั้งไม่ได้ยอมรับกลยุทธ์แบบแทนที่ (Substitution Strategy) เช่น การนำเอาปุ๋ยเคมีมาใช้แทนปุ๋ยคอกปุ๋ยหมัก จุดยืนของ CBR ก็คือ "ของเก่าก็ไม่ทิ้งไปของใหม่ก็ไม่รังเกียจ" และสนใจ "กลยุทธ์การผสมผสานอย่างใช้ปัญญา" (Hybridization Strategy) มากกว่า

ผลจากการเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาทั้งเดิมและของใหม่ รวมทั้งพยายามหากลยุทธ์ในการประสานใช้อย่างเหมาะสมได้พิสูจน์ในทุกโครงการว่า เป็นวิธีการที่ใช้ได้ผลดี ตัวอย่างเช่น โครงการการศึกษาคุณสมบัติและการใช้ประโยชน์จากขี้เถ้าคานาเกลือ ซึ่งต้องใช้ความรู้จากห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์มาวิเคราะห์คุณสมบัติทางเคมีของธาตุ บวกผสมกับชุดความรู้ในเรื่องการใช้ประโยชน์ในชีวิตจริงของชาวบ้านเอง หรือแม้แต่โครงการประเภทการจัดการหนี้สิน นอกจากจะใช้ภูมิปัญญาสมัยใหม่เช่น การจัดทำบัญชีครัวเรือนแล้ว แต่ยังจำเป็นต้องประสานกับปรัชญาชีวิตแบบโบราณและหลักศาสนาในเรื่องความสันโดษพอเพียง จึงจะสามารถจัดการเรื่องหนี้สินได้

(1.3) คุณค่าของงานวิจัย CBR เอง อันที่จริงในประเด็นนี้ ผู้เขียนในฐานะหัวหน้าทีมสังเคราะห์มิได้คาดคิดมาก่อน และไม่ได้เป็นหัวข้อที่บรรจุอยู่ในกรอบของการสังเคราะห์ตั้งแต่เริ่มแรก แต่ทว่าเมื่อลงไปเก็บข้อมูลสดในเวทีทว้นกขม้นจากนักวิจัยชาวบ้าน ผู้เขียนกลับได้พบว่าประเด็นนี้เป็นเนื้อหาที่ชาวบ้านนักวิจัยสนใจจะพูดถึงอย่างมากที่สุด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง "การที่

ชาวบ้านได้ค้นพบว่า งานวิจัยเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตของพวกเขา" ประเด็นในเรื่องการเห็นคุณค่าของงานวิจัยมีดังนี้

(i) การรับรู้ว่าเป็นของสูง" ดังที่ได้เกริ่นมาข้างต้นบ้างแล้วว่า ก่อนหน้าที่จะพบกับงานวิจัย CBR ชาวบ้านนั้นได้เคยมีประสบการณ์และได้สัมผัสกับงานวิจัยมาบ้างแล้ว แต่ทว่า จะอยู่ในสถานะของ "กลุ่มตัวอย่าง" ประสบการณ์ดังกล่าวทำให้ชาวบ้านรับรู้ว่าเป็นงานสำหรับคนที่เรียนสูงๆ เรียนปริญญาโทปริญญาเอก งานวิจัยต้องมีการสัมภาษณ์ อัดเทป จดบันทึก เขียนรายงาน ฯลฯ ซึ่งชาวบ้านความรู้มีน้อยอย่างพวกเราทำไม่ได้หรอก กล่าวโดยสรุปก็คือ ชาวบ้านรับรู้ว่าเป็นงานวิจัยนั้นเป็นของสูง เป็นของไกลเกินเอื้อมมือคว้าสำหรับชาวบ้าน

ถึงแม้ว่า การรับรู้ดังกล่าวจะเป็นประจักษ์แก่พวงแขนกันมิให้ชาวบ้านก้าวเดินเข้ามาทำงานวิจัย CBR ในระยะแรกๆ หรือแม้เมื่อเข้ามาแล้ว ก็ยังง่ายต่อการที่จะถอดใจและถอนตัวระหว่างกลางทางอยู่เสมอ อย่างไรก็ตาม หากชาวบ้านสามารถทำวิจัยได้จนสำเร็จลุล่วง ก็จะเกิดความภาคภูมิใจที่ได้เอื้อมมือคว้าของสูงมาไว้ได้

(ii) การสลับขั้นตอนระหว่างนักวิชาการกับชาวบ้าน สำหรับเส้นทางการวิจัยของนักศึกษา /นักวิชาการนั้น จะเริ่มต้นด้วยการเรียนวิชาวิจัยให้เข้าใจเสียก่อน แล้วจึงไปลงมือทำวิจัย (prerequisite) แต่ทว่า สำหรับชาวบ้านนั้นจะสลับขั้นตอนกัน ชาวบ้านจะเริ่มเข้ามาทำวิจัยทุกอย่างที่ยังไม่เข้าใจว่างานวิจัยคืออะไร จนกระทั่งเมื่อทำไปก็จะค่อยๆ เรียนรู้ไป จนกระทั่งมาเข้าใจว่างานวิจัยคืออะไร หลังจากที่ทำงานวิจัยเสร็จแล้ว (End result) ขั้นตอนการเรียนรู้เช่นนี้มักส่งผลให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของการวิจัย เพราะได้ลงมือทำมาด้วยตนเอง

(iii) ตัวบ่งชี้การเห็นคุณค่าของงานวิจัย มีนักศึกษาปริญญาโทจำนวนไม่น้อยที่หลังจากทำวิทยานิพนธ์เสร็จแล้ว ก็เข็ดขยาดไม่ยอมทำวิจัยชิ้นที่สองอีกเลยในชีวิต แต่ทว่าสำหรับชาวบ้านนักวิจัย CBR นี้มีตัวบ่งชี้หลายประการว่า ชาวบ้านเห็นคุณค่าของงานวิจัยชิ้นแรกที่ได้ทำไป เช่น ชาวบ้านอยากจะทำวิจัยชิ้นต่อไปกับสกว. หรือมิฉะนั้นชาวบ้านก็ไปแสวงหางบประมาณจากที่อื่นมาทำ จนกระทั่งถึงการเองงบประมาณของตัวเองมาทำเพราะไม่อยากจะรออนุมัติเงินทุน และตัวบ่งชี้ที่ขบเคี้ยวที่สุดก็คือ กระบวนการทำวิจัยนั้นได้กลายมาเป็นเลือดเนื้อโดยชาวบ้านนำเอาการวิจัยมาใช้ในชีวิตประจำวัน ใช้ "วิถีคิด/วิธีการแบบวิจัย" ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในชีวิตประจำวัน

(iv) การรับรู้ว่าเป็นกระบวนการศึกษา/กระบวนการเรียนรู้" ชาวบ้านนักวิจัยเปรียบเทียบกับชีวิตครอบครัวว่า หากสามีภรรยาจะอยู่กันให้ยืนยาว ก็ต้องศึกษากันและกัน เรียนรู้จักกันและกันให้ถ่องแท้ แต่เท่าที่ผ่านมา ชาวบ้านไม่ได้ศึกษาเรียนรู้สิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัวรอบๆ ชีวิต จึงไม่รู้ว่า ทำไมกุ้งหอยปูปลาจึงหายไปจากทะเลหน้าบ้านตน ไม่รู้ว่าทำไมลูกหลานต้องถูกจากพรากไปหางานทำในเมือง ไม่รู้ว่าทำไมเงินของตนจึงหายไปแล้วมีหนี้สินมาอยู่แทน ฯลฯ แต่ทว่างานวิจัย CBR ได้ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ปัญหาที่กล่าวมา จึงสามารถเรียกเอาสิ่งที่สูญหายไปให้กลับคืนมาอยู่กับตนได้

(v) ชาวบ้านรับรู้คุณค่าของการทำวิจัยว่า "เป็นการเปิดโอกาสให้ได้คิดได้ทดลอง" นักวิจัยกลุ่มคนปลูกผักจากโครงการวิจัยแสวงหารูปแบบการตลาดที่เหมาะสมในการขายผักปลอด

สารพิษ ค.คลองจินดา จ.นครปฐม กล่าวว่า การมาเข้าร่วมงานวิจัยทำให้กลุ่มของตนได้มีเงื่อนไขที่จะมาช่วยกันคิด ช่วยกันแสวงหาข้อมูล ช่วยกันจดบันทึก ช่วยกันคิดวิเคราะห์ ช่วยกันทดลองว่าคนปลูกผักปลอดสารพิษอย่างพวกตนจะสามารถแสวงหาทางออกให้กับตนเองได้หรือไม่

(vi) การรับรู้ว่า "งานวิจัยเป็นอุปกรณ์ขุดเจาะความรู้" ในชีวิตการทำงานทำกินของชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรมักต้องการอุปกรณ์ในการขุดดินถางหญ้า ซึ่งชาวบ้านก็เปรียบเทียบว่า การวิจัยแบบ CBR นั้นเปรียบเสมือนอุปกรณ์ให้ชาวบ้านขุดเจาะเพื่อแสวงหาของมีค่าคือความรู้ที่มาใช้แก้ปัญหา

(vii) งานวิจัยแบบ "สกว." สำหรับชาวบ้านนั้น ไม่ใช่เรื่องไถ่ตัวหรือสวดเอื้อมมือคว่ำอีกต่อไป หากแต่เป็นการวิจัยที่ไถ่ตัว ไถ่มือ และไถ่ใจ งานวิจัยแบบนี้ สกว.ซึ่งเป็นแหล่งเงินทุนจะให้งบประมาณมาอย่างเดียว ส่วนโจทย์หรือความคิดนั้น ชาวบ้านจะต้องเป็นฝ่ายหาเอง

2. พลังของงานวิจัยท้องถิ่น ในขณะที่คุณค่านั้นเป็นเสมือนการที่เรายอมรับในมูลค่า/คุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เรายอมรับว่า "เพชรเลอค่าอมตะ" แต่พลังนั้นจะเปรียบเสมือนกัมมันตภาพรังสีที่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ (change) การวัดพลังของสิ่งใดสิ่งหนึ่งจึงดูได้จากความสามารถที่จะเปลี่ยนแปลง ในที่นี้ ผู้เขียนได้ศึกษาพลังของงานวิจัย CBR ใน 4 มิติคือ (คุณภาพที่รข้างหน้า)

- (2.1) ระดับของพลัง
- (2.2) ระยะเวลาของการสำแดงพลัง
- (2.3) พลังแห่งการขยายตัว/ขยายผล
- (2.4) พลังแห่งการบูรณาการสาขาวิชาการ

(2.1) **ระดับของพลัง** ในที่นี้จะแบ่งระดับที่พลังของการวิจัย CBR จะสามารถเปลี่ยนแปลงได้เป็น 3 ระดับคือ ระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน ซึ่งแน่นอนว่า ยิ่งขนาดของระดับ (size/scale) ขยายใหญ่ขึ้น ก็ยิ่งต้องใช้พลังมากยิ่งขึ้น

● **พลังการเปลี่ยนแปลงระดับบุคคล** อันที่จริงแล้ว มนุษย์ก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ยากไม่ใช่น้อย ดังที่นักวิจัยชาวบ้านเล่าว่า การตัดแต่งกิ่งต้นไม้ที่ทำได้ไม่ยากนัก แต่การตกแต่งความเข้าใจ ทศนคติ และการกระทำของคนนั้นมีความยากระดับหืดขึ้นคอ ตัวอย่างงานวิจัยที่มุ่งการเปลี่ยนแปลงระดับบุคคลก็เช่น โครงการวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและความเชื่อมั่นของนักเรียนเกษตรของวิทยาลัยเทคโนโลยีการเกษตรสิงห์บุรี เป็นต้น

● **พลังการเปลี่ยนแปลงระดับกลุ่ม** งานระดับนี้ต้องใช้พลังมากขึ้น แต่ทว่าก็จะมีคามยั่งยืนมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น งานวิจัยที่ครูในโรงเรียน (อ.ปิยะรัตน์-ครูแมว) ที่ ต.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี ได้สร้างหลักสูตรท้องถิ่นโดยมีส่วนร่วมับชุมชน ผลจากการวิจัยขึ้นนี้นอกจากจะมีพลังสร้างหลักสูตรท้องถิ่นได้หลายชุดแล้ว ก็ยังมีการก่อตั้งกลุ่มต่างๆขึ้นมาอีกหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มเยาวชนละครเร่ กลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ กลุ่มตาหลานประสานใจ เป็นต้น

● **พลังการเปลี่ยนแปลงระดับชุมชน** เป็นระดับที่ต้องใช้พลังการจัดการมากยิ่งขึ้น ซึ่งใน CBR มีงานวิจัยอยู่กลุ่มหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น โครงการวิจัยฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าเขาถ้ำ บ้านคลองแสง อ.บ่อไร่ จ.ตราด ซึ่งต้องนำเอาชุมชนถึง 7 หมู่บ้านมาทำข้อตกลงตั้งกฎกติกาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าเขาถ้ำด้วยกัน

สำหรับพลังการเปลี่ยนแปลงทั้ง 3 ระดับที่กล่าวมานี้ ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงใน **แนวนอน/ระนาบ (Horizontal)** ซึ่งเป็นทิศทางของการใช้พลังในช่วงทศวรรษแรกของ CBR และเมื่อตั้งสมพลังในแนวนอนจนได้มากพอสมควรแล้ว ทิศทางของการสำแดงพลังก็อาจจะมุ่งขึ้นไปสู่ **แนวตั้ง/แนวตั้ง (Vertical)** อันได้แก่การเปลี่ยนแปลงระดับนโยบายตั้งแต่ท้องถิ่นไต่ระดับขึ้นไปเรื่อยๆ ซึ่งจำเป็นต้องใช้กำลังภายในที่สูงขึ้น และน่าจะเป็นทิศทางของงาน CBR ในทศวรรษที่ 2 นี้

(2.2) ระยะเวลาของการสำแดงพลัง หมายถึงอำนาจของการเปลี่ยนแปลงในระยะสั้น ระยะเวลา และระยะยาว ซึ่งเป็นมิติของความยั่งยืนของพลังแห่งการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงในระยะสั้นนั้น หมายถึงความสามารถที่จะแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่ต้องเผชิญอยู่ได้ ส่วนการเปลี่ยนแปลงในระยะกลางมักได้แก่กิจกรรมที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นหลักประกันของการธำรงรักษาผลของการเปลี่ยนแปลงนั้น เช่น เมื่อจัดการตั้งกฎเกณฑ์เรื่องป่าชุมชนได้ ก็มีการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นหรือศูนย์เรียนรู้เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกอนุรักษ์ป่าให้แก่เด็ก/เยาวชน ส่วนพลังระยะยาวนั้นก็ได้อีกตัวอย่างที่ได้กล่าวไปแล้วคือ แม้โครงการวิจัยจะสิ้นสุดลงแล้ว แต่ทว่า "วิถีคิด/วิถีดำเนินชีวิตแบบการวิจัย" ได้กลายเป็นเลือดเนื้อลมหายใจไปอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชน เมื่อชุมชนต้องการจะแก้ไขปัญหาอะไร ก็หยิบเอา software วิถีคิดแบบวิจัยที่ได้รับการติดตั้งแล้วมาใช้ เป็นต้น

(2.3) พลังแห่งการขยายตัว/ขยายผล ในวิถีชีวิตแบบชาวบ้านจะมีรูปแบบของการขยายผลแบบหนึ่งคือ "ถ้าได้รับรู้/สัมผัสว่า อะไรเป็นของดีจริง ใช้การได้จริง จะบอกต่อเพื่อนฝูงญาติมิตร" ดังนั้น หากผลงานของ CBR นั้นเป็นของดีจริง ก็จะมีตัวชี้วัดแบบหนึ่งคือ "การบอกต่อกันของชาวบ้าน" ซึ่งถือได้ว่าเป็นพลังแห่งการขยายตัว (ดูรายละเอียดในหัวข้อ "การขยายผล")

(2.4) พลังแห่งการบูรณาการสาขาวิชาการ สำหรับความรู้ที่ถ่ายทอดอยู่ในสถาบันการศึกษานั้นมักจะมีลักษณะ "การแบ่งงานกันทำทางวิชาการ" ทั้งนี้เนื่องจากความจำเป็นในการแสวงหาความเป็นเลิศทางวิชาการที่ต้องมีความจำเพาะเจาะจง อย่างไรก็ตาม ในมิติของการนำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหา นั้น ความรู้เฉพาะส่วนมักจะใช้แก้ปัญหาซึ่งมีลักษณะโยงใยเป็นบูรณาการไม่ค่อยได้ ดังนั้น จึงเกิดแนวความคิดใหม่เรื่อง "สหวิทยาการ" (interdisciplinary) ขึ้นมาในแวดวงวิชาการปัจจุบัน

สำหรับงานวิจัย CBR ซึ่งเป็นงานวิจัยที่มีจุดเริ่มต้นจาก "ปัญหาของชุมชน" มิใช่ "สาขาวิชาการ" ผู้เขียนได้พบว่า การแก้ไขปัญหาชุมชนไปที่ละเปลาะนั้น จะสร้างเงื่อนไขที่เรียกร่องการทำงานร่วมกันจากสาขาวิชาการเองตามธรรมชาติของการผูกเงื่อนปมของปัญหา เช่น โครงการฟื้นฟูภาษาของนั้น เริ่มจากนักภาษาศาสตร์ที่ต้องใช้ความรู้ด้านภาษาเทียบเคียงจาก "ภาษาพูด" ให้เป็น "ภาษาเขียน" แต่เนื่องจากภาษาเขียนเป็นสิ่งใหม่/วัฒนธรรมใหม่ที่ต้องการการยอมรับจากเจ้าของ

วัฒนธรรม จึงต้องการนักสังคมวิทยามาช่วย และเมื่อต้องการจะทำหลักสูตรท้องถิ่นก็ต้องอาศัยนักศึกษาศาสตร์ สร้างพิพิธภัณฑ์ศูนย์เรียนรู้ ก็ต้องขอความรู้จากนักพิพิธภัณฑ์ศึกษา และปิดท้ายด้วยนักเกษตรศาสตร์มาช่วยเรื่องการฟื้นฟูพืชคลุมคั่ว ซึ่งเป็นพืชสำคัญของชนชาติของ แต่ได้ถูกล้มเลิกไปพร้อมๆกับการสูญหายไปของภาษาเป็นต้น

3. ความสุขที่เกิดจากการทำงานวิจัย CBR ถึงแม้การทำวิจัยส่วนใหญ่จะวางเป้าหมายสุดท้ายไว้ที่การได้เรียนรู้วิธีแก้ปัญหาหรือการค้นพบคำตอบ/ความรู้ใหม่ๆ ซึ่งการหลุดพ้นจากความทุกข์/ปัญหาหรือความไม่รู้ นั้น ก็จะก่อให้เกิดภาวะที่เป็นสุข อย่างไรก็ตาม ข้อความที่กล่าวมานั้นก็เป็นเพียง "หลักการ" เท่านั้น เพราะในสภาพความเป็นจริง ทั้งนักศึกษา ทั้งนักวิชาการ ครูบาอาจารย์ที่ถูกเงื่อนไขบังคับให้ทำวิจัยนั้นมักจะพบแต่ความทุกข์กายทุกข์ใจ แม้จนกระทั่งทำงานวิจัยเสร็จจุล่งไปแล้ว ก็ยังมักจะทรมานทวยอยู่ในห้วงทุกข์ ดังนั้น คุณค่าของงานวิจัย CBR ที่จะต้องพิสูจน์ก็คืองานวิจัยแบบนี้ทำแล้วสามารถ "จะเป็นงานวิจัยสร้างสุขได้"

ผู้เขียนใช้กรอบแนวคิดเรื่อง "ความสุข" มาจากหลักของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งได้นิยาม "ความสุข/สุขภาวะ" (Well-being) เอาไว้อย่างค่อนข้างรอบด้าน และจะนำเอาข้อมูลที่ได้จากการพูดคุยกับนักวิจัยชาวบ้านมาประกอบเป็นหลักฐาน

(3.1) ความสุขทางกาย บรรดาโครงการวิจัยที่เกี่ยวกับการเกษตรแบบปลอดสารพิษ/สารเคมี เช่น การทำสวนผลไม้แบบชีวภาพ ต.ตะพง จ.ระยอง หรือการทำเกษตรแบบชีวภาพ ต.นาคู จ.พระนครศรีอยุธยา โครงการแบบนี้ย่อมส่งเสริมสุขภาพอนามัยทางร่างกายของเกษตรกรได้เป็นลำดับแรก

(3.2) ความสุขทางใจ ในงานวิจัยบางโครงการได้บันทึกเรื่องความสุขทางใจเอาไว้เลย เช่น โครงการวิจัยเพื่อแสวงหารูปแบบการเรียนการสอนดนตรีไทยให้นักเรียนเก่งและมีความสุขของโรงเรียนวัดไผ่ล้อม อ.เมือง จ.ราชบุรี ซึ่งผู้เขียนได้เห็นผลงานวิจัยกับตัวเองเมื่อเด็กๆ จากโรงเรียนนี้มาแสดงดนตรีไทยประกอบในงานสัมมนาต่างๆ ของ CBR ว่า เด็กๆ เล่นดนตรีได้เก่งและมีความสุขอย่างเห็นได้ชัด

(3.3) ความสุขจากสภาพแวดล้อม บรรดาโครงการวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นจะเห็นผลได้อย่างเป็นรูปธรรมจับต้องได้ บรรดาทุ่งหอยปูปลาที่เคยหายหน้าไปก็หวนกลับมา และได้อาศัยอยู่ในน้ำใสสะอาด โครงการประเพณีรักษาป่าชุมชนก็เพิ่มจำนวนสัตว์ป่าที่ได้อาศัยผลพวงจากงานวิจัยทำให้ชีวิตของพวกเขามีความสุขตามไปด้วย

(3.4) ความสุขด้านจิตวิญญาณ ความสุขในมิตินี้อยู่ในระดับที่ลึกซึ้ง เป็นความสุขที่เกิดจากความรู้สึกภาคภูมิใจ เช่น บรรดาโครงการรื้อฟื้นภาษาของชนชาติพันธุ์ต่างๆ หรือเป็นความรู้สึกเห็นคุณค่าในอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของวิชาชีพตนเอง เช่น นักเรียนเกษตรในวิทยาลัยการเกษตรที่ได้กล่าวมาแล้ว

นอกเหนือจากความสุขแบบรอบด้านที่เกิดขึ้นจากการได้ทำวิจัยแล้ว นักวิจัยชาวบ้านบางกลุ่มยังรายงานว่า ตนเองได้ก้าวไปไกลถึงขั้นการเปลี่ยนแปลง "ความหมายของคำว่าความสุข" (redefinition of happiness) ตามแบบที่เคยคิดเคยเชื่อมา เช่น กลุ่มแม่บ้านในโครงการหนี้สินเขาฉีฝอย จ.อุทัยธานี กล่าวว่า แต่เดิมเคยเข้าใจว่า ชีวิตจะมีความสุขได้ก็ต้องมีเงินมากๆ แต่จากการทำวิจัย CBR ทำให้พบว่า ความสุขที่แท้จริงนั้นเกิดมาจากความสงบ ความพอเพียง การมีเพื่อนบ้านที่เกื้อหนุนกันมากกว่าการมีทรัพย์สินเงินทอง

กล่าวโดยสรุป สำหรับผลจากการวิจัย CBR ทั้ง 3 ด้าน คือ คุณค่า พลัง และความสุข นั้นจะมีปริมาณมากน้อยเพียงใด จะเน้นหนักไปในแง่ใดมากกว่ากัน ก็จะขึ้นอยู่กับ "ตัวแปรต้น" หลายตัวเช่น ประเภทของงานวิจัย ประเด็นของงานวิจัย หรือสาขาวิชาการของงานวิจัยอีกทอดหนึ่ง แต่อย่างน้อยทุกโครงการวิจัยก็สามารถจะห้วงผลที่กล่าวมาทั้ง 3 ด้านได้ในระดับพื้นฐานเบื้องต้น

6. ชุดความรู้เรื่อง "วิธีวิทยา" ของ CBR

ต่อเนื่องจากชุดความรู้ชุดแรกที่ตอบคำถามว่า "ทำงานวิจัยแล้วได้ผลอะไรบ้าง" นั้น คำถามที่ถัดมาก็คือ "ผลที่ได้มานั้นทำมาได้อย่างไร" ในส่วนนี้เป็นคำตอบที่เกี่ยวกับเรื่อง "วิธีวิทยาการวิจัย" (Methodology)

(ก) **ข้อสังเกตเบื้องต้นเรื่องวิธีวิทยา** ก่อนที่จะไปถึงเรื่อง "วิธีวิทยา" การวิจัยนั้น ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกต 4-5 ประการดังนี้

(1) **คำนิยามของคำว่า "วิธีวิทยา"** วิธีวิทยาเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งที่ว่าด้วยวิธีการแสวงหาความรู้ นานาประเภท (set of methods) โดยศึกษาว่าวิธีการแสวงหาความรู้แต่ละวิธีเป็นอย่างไร มีลำดับขั้นตอน มีกิจกรรม มีจังหวะ เป็นอย่างไร (ลองคิดถึงวิธีการทำแกงเขียวหวานประกอบ) มีข้อเด่นข้อด้อยอะไร (เช่น วิธีการใช้เหตุผลขบคิด กับวิธีการไปดูให้เห็นประจักษ์แก่สายตา ฯลฯ) รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างวิธีการต่าง ๆ นั้นเป็นอย่างไร (ส่งเสริมกัน ขัดแย้งกัน คู่ขนานกัน ฯลฯ)

(2) **ความสำคัญของ "วิธีวิทยา" ในทางทฤษฎี** สำหรับการรับรู้ของคนทั่วไป เมื่อได้ความรู้/ข้อมูลอะไรมา มักจะรับรู้เพียงว่า "เป็นความรู้/ข้อมูลอะไร" (What to know) เช่น รับรู้ผลการสำรวจความนิยมในตัวประธานาธิบดี นี่เป็น "ความรู้แบบทั่วไป" ที่มีเพียงด้านเดียว

แต่หากเป็น "ความรู้แบบการวิจัย" จะต้องเป็นความรู้ที่มีสองด้านคือด้านหัวและด้านก้อย ในส่วนด้านหัวก็คือความรู้ว่า "รู้อะไร" (what to know) แต่ยังคงมีด้านก้อยคือ ความรู้นั้น "รู้มาได้อย่างไร/รู้มาได้ด้วยวิธีการอะไร" (How to know) เช่น ตัวอย่างข้างต้น หากเป็นความรู้แบบวิจัยเราก็ต้องถามว่า ตัวเลขความนิยมนั้นเก็บมาได้อย่างไร ใช้เครื่องมืออะไรไปเก็บ เก็บจากกลุ่มตัวอย่างแบบใด/จำนวนมากน้อยเพียงใด เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ในรายงานผลการวิจัยจึงต้องมีรูปแบบ (format) ให้ต้องนำเสนอว่า งานวิจัยนั้นได้ใช้ "ระเบียบวิธีวิจัย" แบบใดบ้าง ข้อบังคับดังกล่าวสะท้อนให้เห็นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังว่า นักวิจัยมีความเชื่อว่า หากใช้วิธีวิทยาที่แตกต่างกันไปแสวงหาความรู้ ก็จะทำให้ได้ผล/ตัวความรู้ที่

ต่างกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า "วิธีวิทยานั้นเป็นตัวกำหนดโฉมหน้าของความรู้ที่จะออกมา" กล่าวคือ เส้นทางที่เลือกเดินเป็นตัวกำหนดจุดหมายปลายทางที่จะไปถึง

(3) ความสำคัญของวิธีวิทยาในทางปฏิบัติ เมื่อเวลาที่เรามองแก้ไขปัญหอะไรบางอย่าง (เช่น เล่นต่อรูปจิ๊กซอ) ผลลัพธ์สุดท้ายที่เกิดขึ้นอาจจะมีหลายแบบแผน เช่น

(i) แก้ไขปัญหาได้เป็นผลสำเร็จ แต่บอกไม่ได้ว่าได้มาด้วยวิธีการอะไร (อาจจะเนื่องมาจากการลองผิดลองถูก) แบบแผนนี้จะมีข้อจำกัด กล่าวคือจะทำซ้ำอีกไม่ได้ (replicate)

(ii) แก้ไขปัญหายังไม่สำเร็จ แต่รู้วิธีการแล้ว แบบแผนนี้ทำให้มีโอกาสที่จะพบความสำเร็จได้ในครั้งต่อไป

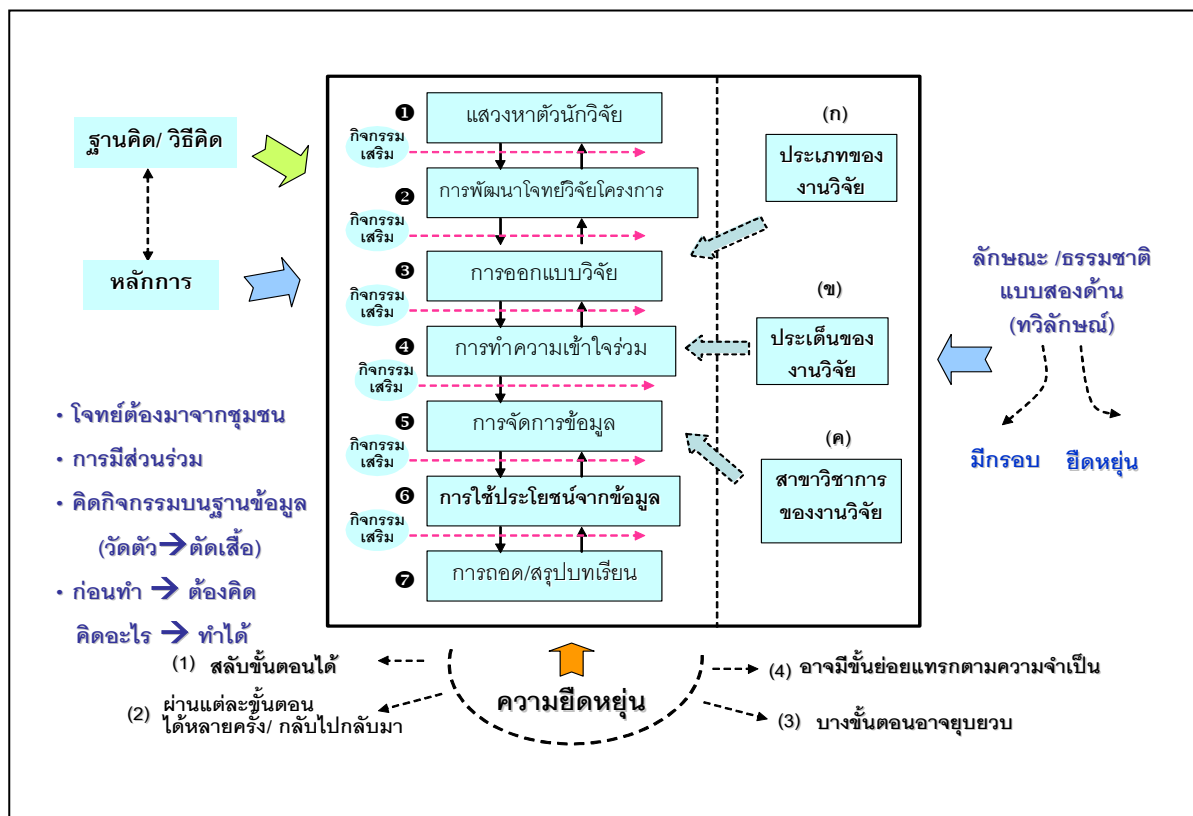
(iii) แก้ไขปัญหาได้สำเร็จ และทราบด้วยว่าสำเร็จได้ด้วยวิธีการอะไร ในอนาคตก็สามารถจะทำซ้ำได้อีก

จากแบบแผนที่กล่าวมา เราจะเห็นว่า ความเข้าใจเรื่อง "วิธีวิทยา" นั้นเป็นหลักประกันขั้นต้นต่อเรื่องความสำเร็จของการทำซ้ำในอนาคต

(ข) ขั้นตอนของวิธีวิทยาแบบ CBR

สำหรับวิธีวิทยาการวิจัยแบบ CBR ที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ เนื่องจากผู้เขียนมีความเชื่อว่า CBR เป็นการแตกตัวอีกสายพันธ์หนึ่งของงานวิจัยทางวิชาการซึ่งเป็นต้นฉบับ ดังนั้น วิธีวิทยาของ CBR จึงน่าจะสืบทอดเอาแก่นคุณลักษณะสำคัญของวิธีวิทยาการวิจัยมาไว้ แต่ก็คงมีการปรับเปลี่ยนคุณลักษณะบางประการเพื่อให้สอดคล้องกับภารกิจของ CBR เอง

ขั้นตอนของวิธีวิทยาแบบ CBR น่าจะประกอบด้วย 7 ขั้นตอนหลักดังที่แสดงอยู่ในภาพที่ 6

(1) การเตรียมพื้นดินก่อนลงมือเพาะปลูก ก่อนที่จะก้าวเข้าสู่ขั้นตอนที่ 1: การแสวงหาตัว/ทีมนักวิจัยนั้น จะต้องมีการทำงานขั้นพื้นฐานของโหนด/พี่เลี้ยงมาก่อน เช่น การสำรวจสภาพความเป็นจริงระดับมหภาค การประเมินสถานการณ์ของจังหวัด/พื้นที่ ฯลฯ งานส่วนนี้อาจจะถือได้ว่าเป็น "การเตรียมดิน" ก่อนที่จะลง "เมล็ด" ของโครงการวิจัยลงไป

(2) ทวิลักษณ์ของวิธีวิทยา CBR ธรรมชาติ/คุณลักษณะของวิธีวิทยา CBR นั้น จะมีลักษณะสองด้าน/ทวิลักษณ์ กล่าวคือ ในด้านหนึ่งก็มีการกำหนดกรอบเอาไว้ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็สามารถมีความยืดหยุ่นได้เพื่อให้ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความเป็นจริงของแต่ละท้องถิ่น (อาจเทียบได้กับการออกแบบตึกอาคารสูงที่ตั้งอยู่บนบริเวณที่มักเกิดแผ่นดินไหว อาคารสูงแบบนี้แม้จะมีโครงสร้างที่แน่นอนของตัวอาคาร แต่ก็สามารถยืดหยุ่นเพื่อตอบรับกับภาวะแผ่นดินไหวได้)

จากการวิเคราะห์วิธีวิทยาของ CBR ทั้ง 4 ภาค ผู้เขียนได้พบลักษณะยืดหยุ่นใน 4 แบบแผนคือ

(i) ขั้นตอนต่างๆบางขั้นตอนสามารถสลับกันได้ หรือดำเนินการควบคู่กันไปได้ เช่น ขั้นตอนการแสวงหาตัว/ทีมนักวิจัยกับขั้นตอนการพัฒนาโจทย์

(ii) กิจกรรมที่จัดในแต่ละขั้นตอนนั้นสามารถจะผ่านกลับไปกลับมาได้หลายครั้ง เช่น การสร้างความเข้าใจร่วม (ขั้นตอนที่ 4) อาจจะย้อนกลับมาทำอีกเมื่อจะมีการจัดการข้อมูล (ขั้นตอนที่ 5)

(iii) ในบางขั้นตอนอาจจะมีการยุบยวบรวมกัน เช่น ขั้นการใช้ประโยชน์จากข้อมูล (ขั้นที่ 6) กับขั้นการถอด/สรุปบทเรียน (ขั้นที่ 7)

(iv) ในระหว่างแต่ละขั้นตอน อาจจะมีขั้นย่อยแทรกตามความจำเป็น เช่น ระหว่างขั้นที่ 1 กับขั้นที่ 2 อาจจะมีขั้น 1.1/1.2 (เช่น การจัดกิจกรรมสร้างความเข้าใจด้วยการพาไปดูงาน เป็นต้น) และเกือบจะในทุกขั้นตอนจะมีการทำกิจกรรมเสริมตามความจำเป็นและความต้องการของทีมวิจัย

เนื่องจากภาพขั้นตอนที่แสดงในภาพที่ 6 นั้นเป็นเพียง "ภาพร่างต้นแบบ" ซึ่งในภาคปฏิบัติที่เป็นจริง ขั้นตอนต่างๆเหล่านี้อาจจะมีรูปลักษณะของการเรียงตัวที่หลากหลายและแตกต่างไปจากร่างต้นแบบนี้โดยไม่จำเป็นต้องเรียงตัวตามยาวเป็นลำดับดังร่างต้นแบบแต่อย่างใด

(3) ตัวแปรที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับขั้นตอนการวิจัยเหล่านี้ อาจจะมีตั้งแต่ประเภทของการวิจัย (เช่น การวิจัยเพื่อแสวงหาวิธีการ/องค์ความรู้ การวิจัยเพื่อการสำรวจพื้นฐานของชุมชน) ประเด็นของการวิจัย(เช่น การวิจัยเพื่อสร้างสำนึกของชุมชนในภาคอีสานจะเน้นนักวิธีวิทยาแบบชาติพันธุ์วรรณา การวิจัยเพื่อทดลองแสวงหาตลาดที่เหมาะสมของผักปลอดสารพิษของภาคกลาง เป็นต้น) หรือสาขาวิชาการของงานวิจัย(เช่นงานวิจัยด้านภาษาศาสตร์ ด้านการศึกษา ด้านวิทยาศาสตร์ เป็นต้น)

(4) ฐานคิด/วิธีคิดที่กำกับวิธีการ หากวิธีการวิจัยนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เรามองเห็นได้ วิธีการนั้นก็จะถูกกำกับจากวิธีคิด/ฐานคิดที่อยู่เบื้องหลัง ฐานคิด/วิธีคิดดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดทิศทางว่าจะดำเนินการในแต่ละขั้นตอนในรูปแบบไหน/อย่างไร สิ่งที่เรียกว่า "ฐานคิด/วิธีคิด" อาจจะปรากฏ

อยู่ในส่วนที่เรียกว่า "หลักการงานวิจัยของ CBR" ซึ่งผู้เขียนพบว่ามีหลักการสำคัญอยู่ 3-4 ประการคือ

(i) **โจทย์ต้องมาจากความต้องการของชุมชน** ในการพัฒนาโจทย์การวิจัยนั้น โจทย์นั้นต้องมาจากความต้องการของชุมชน โดยชุมชนอาจจะเป็นผู้ริเริ่มเอง หรือแม้จะมีการจุติประกายจากบุคคลภายนอก แต่ในท้ายที่สุดแล้ว ชุมชนจะต้องตัดสินใจเองว่า โจทย์การวิจัยนั้นเป็นความต้องการของชุมชนหรือไม่

(ii) **หลักการมีส่วนร่วม** การวิจัย CBR มีคุณลักษณะแบบเดียวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยที่อาจจะมีการเน้นความเข้มข้นที่สูงกว่า เนื่องจากตลอดทั้งกระบวนการวิจัยจะถือเสมือนว่า การมีส่วนร่วมจากทุกส่วนเกี่ยวข้องที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนั้น เป็นประจักษ์พยานที่หล่อเลี้ยงชีวิตของงานวิจัยให้ดำเนินต่อไปได้

(iii) **การคิดกิจกรรมบนฐานข้อมูล** หลักการข้อนี้อาจจะทำให้งานวิจัย CBR มีข้อแตกต่างจากวิธีของชาวบ้าน เนื่องจากการค้นคิดกิจกรรมของCBRนั้นจะไม่เกิดมาจาก "ความคิดเห็น" (opinion) เท่านั้น หากแต่จะต้องคิดกิจกรรม (เพื่อการแก้ไขปัญหา) ที่มีพื้นฐานมาจาก "ข้อมูลที่ผ่านมาจากระบบ/วิเคราะห์สังเคราะห์" แล้ว จึงเป็นการคิดกิจกรรมบนสภาพความเป็นจริงที่ผ่านการไตร่ตรองใช้เหตุผลตามหลัก"แก่นแท้ของวิธีการทางวิทยาศาสตร์" หากพูดเป็นภาษาชาวบ้านก็อาจจะพูดว่า ต้อง "ทำการวัดตัวอย่างละเอียดจึงค่อยลงมือตัดเสื้อ"

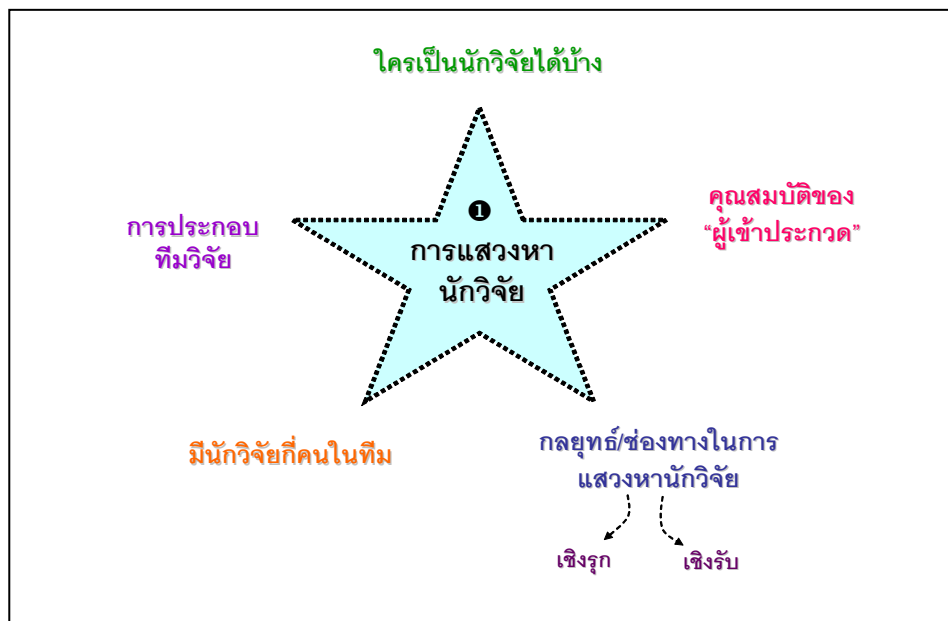
(iv) **หลักความสัมพันธ์ระหว่าง "การคิด" กับ "การลงมือทำ"** เพื่อแก้ไขข้อจำกัดทั้งของวิธีแบบชาวบ้านและวิธีของนักวิชาการ ตลอดเส้นทางของการวิจัยแบบ CBR จะพยายามประสานความสัมพันธ์ระหว่าง "การคิด" กับ "การลงมือทำ" ให้มีความลงตัว กล่าวคือ คิดตั้งคำถามเสมอว่า "ก่อนจะลงมือทำอะไร--ต้องคิดก่อน" (theoretical practice) และเมื่อคิดจะทำอะไร--ก็ให้สามารถทำได้จริง (practical theory)

(ค) รายละเอียดทั้ง 7 ขั้นตอนของวิธีวิทยา CBR

ขั้นที่ 1: การแสวงหานักวิจัย

ดังที่ได้กล่าวมาตั้งแต่แรกเริ่มแล้วว่า เป้าหมายสูงสุดของ CBR คือการพัฒนา นักวิจัย/คนวิจัยที่เป็นชาวบ้านเป็นหลัก ดังนั้น ขั้นตอนการเลือก “คนวิจัย” ของ CBR จึงมีความสำคัญระดับคอขาดบาดตายเลยทีเดียว

การพิจารณาขั้นตอนของการแสวงหานักวิจัยจะประกอบด้วยแง่มุม ดังนี้คือ

ภาพที่ 7: ขั้นตอนที่ 1 - การแสวงหานักวิจัย

(i) **ใครเป็นนักวิจัยได้บ้าง** ดังที่ได้เกริ่นมาแล้วข้างต้นว่า เนื่องจากงานวิจัย CBR เป็นงานวิจัยเพื่อการขยายโอกาสทางการวิจัยให้ถึงชาวบ้าน ซึ่งได้มีการปรับคุณลักษณะบางประการ ของงานวิจัยเพื่อให้ชาวบ้านทั่วไปสามารถมาเข้าร่วมกระบวนการวิจัยได้ในฐานะ "นักวิจัย" ดังนั้น คำตอบว่าใครเป็นนักวิจัยได้บ้างก็คือ ชาวบ้านทุกคนสามารถจะเป็นนักวิจัยได้ทั้งหมดโดยไม่มี กำแพงกันเรื่องเพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ ชั้นวรรณะ ฯลฯ หากทว่าจะมีคุณสมบัติอย่างอื่น ๆ มาทดแทน ดังที่จะกล่าวถึงในข้อ (ii)

(ii) **คุณสมบัติของผู้เข้าประกวด** อรุณี เวียงแสงและคณะ (2550) ได้สรุปคุณสมบัติ ของชาวบ้านที่สามารถจะเข้ามาเป็นนักวิจัยได้ว่า ต้องมีคุณสมบัติอย่างน้อย 3 ประการคือ ต้องมีจิต สาธารณะ ต้องมีความสนใจใคร่รู้อยากเรียนรู้ (เป็นมิดที่อยากถูกลับ) และสุดท้ายคือต้องมีความ เพียรทนอดทนโดยเฉพาะการต่อสู้กับความไม่รู้ความไม่เข้าใจที่จะเกิดตลอดระยะเส้นทางของการ เดินทาง

ในการสรุปสังเคราะห์บทเรียนของ CBR ต่อคำถามที่ว่า นักวิจัยควรจะเป็น "คน นอกชุมชน" หรือ "คนในชุมชน" คือชาวบ้านเองนั่น มีข้อสรุปว่าสามารถเป็นได้ทั้ง 2 แบบ แต่ทว่า การบริหารจัดการงานวิจัยในขั้นตอนต่างๆ สำหรับทีมวิจัยที่เป็นคนนอกชุมชนและคนในชุมชนนั้น จะแตกต่างกัน

(iii) **กลยุทธ์/ช่องทางในการแสวงหานักวิจัย** ทีมไหนค/พี่เลี้ยงจะต้องใช้กลยุทธ์ทั้ง 2 ด้านควบคู่กันไป คือทั้งกลยุทธ์เชิงรุกและเชิงรับ กลยุทธ์เชิงรับก็คือการเปิดโอกาสให้มีการส่ง โครงการวิจัยเข้ามาที่หน่วยงานเช่นเดียวกับวิธีปฏิบัติของแหล่งสนับสนุนเงินทุนวิจัยโดยทั่วไป หรือชาวบ้านเข้ามาหาทีมงานสกว.ท้องถิ่นนั่นเอง แต่ทว่าจะต้องมีการใช้กลยุทธ์เชิงรุกประกอบ ควบคู่ไปด้วย เช่น การจัดเวทีระดับภาค/ระดับจังหวัด เพื่อเป็นพื้นที่ค้นหาผู้ที่สนใจ เป็นต้น

นอกเหนือจากรูปแบบ/ช่องทางที่หลากหลายของการแสวงหานักวิจัยแล้ว

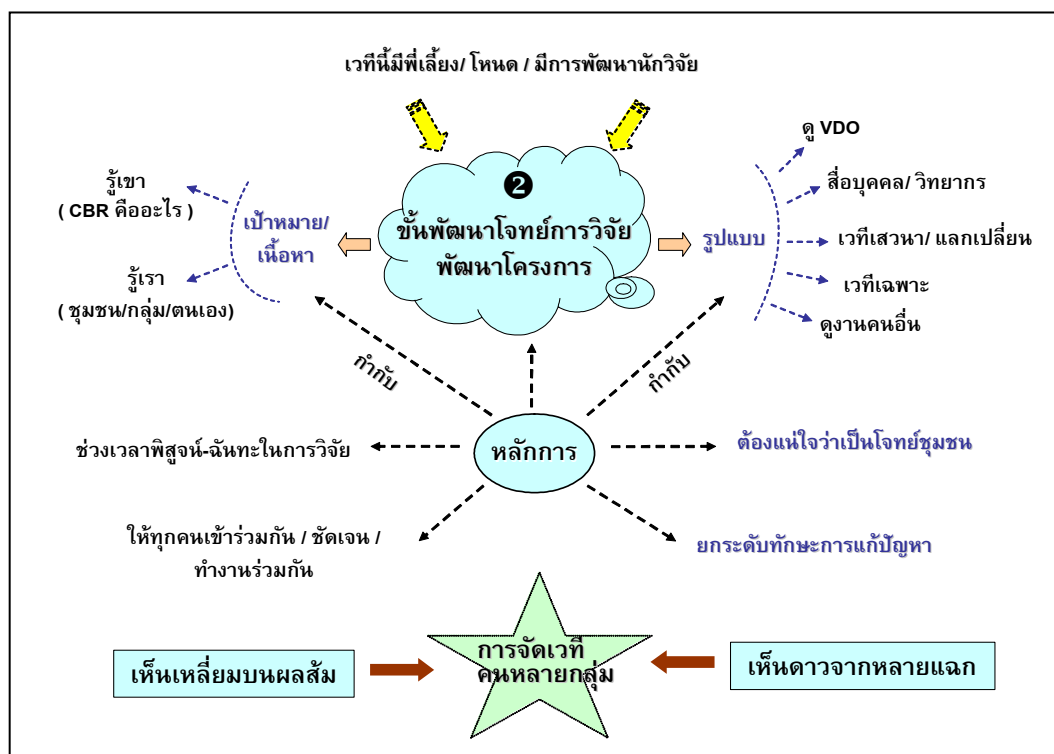
ผู้เขียนยังได้พบว่า กระบวนการแสวงหาและคัดเลือกทีมวิจัยของ CBR นั้นค่อนข้างดำเนินการอย่าง ประณีต รอบคอบ ใช้เวลาดูใจ/ตรวจสอบ "ผู้ที่รัก(งานวิจัย)จริง หวังแต่" อย่างมาก

(iv) มีนักวิจัยกี่คนในทีมวิจัย CBR เมื่อผู้เขียนเปิดอ่านรายงานการวิจัยของ CBR สิ่งแรกที่แปลกใจก็คือ รายชื่อของทีมวิจัยซึ่งจะไม่เคยพบเลยว่า เป็นการทำวิจัยคนเดียวหรือ 2-3 คน เพราะรายชื่อนักวิจัยของ CBR นั้นจะยาวเหยียดประมาณ 10 กว่าคนถึง 20-30 คนขึ้นไป คุณสมบัติของการมีทีมวิจัยที่ประกอบด้วยคนจำนวนมากเป็นเครื่องยืนยันอีกประการหนึ่งว่า เป้าหมายสูงสุดของงานวิจัย CBR คือ "การพัฒนาคนวิจัย" นั่นเอง

(v) การประกอบทีมวิจัย ต่อเนื่องจากมิติเชิงปริมาณของทีมวิจัยที่มีมากมายแล้ว ก็มาถึงมิติเชิงคุณภาพของการประกอบทีมวิจัย เนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่า "คนเยอะก็มักจะเรื่องเยอะ และสร้างความเข้าใจร่วมกันได้ยาก" ดังนั้น ตัวแปรเรื่อง "การประกอบทีมวิจัย" นั้นเป็นปัจจัยหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องไปถึงความสำเร็จของโครงการวิจัย และปัจจัยนี้จะประกอบด้วย 2 มิติที่สำคัญคือ ความเข้าใจร่วมกันของทีมวิจัย (shared understanding) และความสัมพันธ์อันดีระหว่างทีมวิจัย (good relationship)

ขั้นที่ 2: ขั้นพัฒนาโจทย์การวิจัย

ขั้นตอนนี้ถือว่าเป็นขั้นตอนที่เป็นหัวใจสำคัญและชี้ขาดว่า งานวิจัยจะถือกำเนิด ขึ้นมาได้หรือไม่ ในที่นี้ผู้เขียนได้ค้นพบมิติที่สำคัญ 3 ประการของขั้นตอนที่ 2 คือ

ภาพที่ 8: ขั้นตอนที่ 2- พัฒนาโจทย์การวิจัย

(i) เป้าหมาย/เนื้อหาของขั้นตอนที่ 2 เป้าหมายและเนื้อหาสำคัญของการพัฒนา โจทย์การวิจัยของ CBR จะมีความแตกต่างจากงานวิจัยวิชาการทั่วไป กล่าวคือจะประกอบด้วย "การรู้เขา" อันได้แก่การที่ชาวบ้าน (ซึ่งยังไม่รู้จัก/เข้าใจงานวิจัย) จะเริ่มเรียนรู้ว่า "งานวิจัยแบบ CBR คืออะไร" และ "การรู้เรา" คือการรู้จักตนเอง รู้จักกลุ่ม รู้จักชุมชน เพื่อเชื่อมโยงตั้งปัญหา/ประเด็น (text) ให้สัมพันธ์กับบริบทแวดล้อม (context)

(ii) รูปแบบที่ใช้ มีความหลากหลายและปรับเปลี่ยนไปตามสภาพของแต่ละโครงการวิจัย เริ่มตั้งแต่คู่มือแนะนำ CBR ตัวอย่างของอื่นๆ ใช้สื่อบุคคลเช่นนักวิจัยชาวบ้านในโครงการอื่นๆมาเป็นวิทยากร จัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยน จัดเวทีเฉพาะประเด็น ไปดูงาน ฯลฯ รูปแบบกิจกรรมเหล่านี้มีเป้าหมายร่วมกันประการหนึ่ง คือ การเปิดมุมมองต่อโจทย์การวิจัยของนักวิจัยชาวบ้านให้เห็นหลายแง่มุมจากหลายทัศนคติมากขึ้น

(iii) หลักการที่กำกับ ดังที่กล่าวมาข้างแล้วว่า ในการดำเนินกิจกรรมการวิจัยทุกชนิดของ CBR จะต้องมีหลักการ/วิธีคิด/ฐานคิดกำกับอยู่เบื้องหลังอยู่เสมอ ผู้เขียนพบว่า ในขั้นตอนของการพัฒนาโจทย์การวิจัย มีหลักการสำคัญๆบางประการกำกับกระบวนการพัฒนาโจทย์/โครงการวิจัยดังตัวอย่างเช่น

- ต้องแน่ใจว่าโจทย์นั้นเป็นความต้องการของชุมชน
- การพัฒนาโจทย์นั้นต้องยกระดับทักษะการแก้ปัญหาของชาวบ้าน (เช่น ไม่ใช่เห็นปัญหาก็ลงมือแก้ไขเลย โดยยังไม่เก็บข้อมูลให้รอบด้าน)
- ต้องให้ทุกคนที่เข้าร่วมมีความเข้าใจที่ชัดเจนต่อโจทย์การวิจัย
- ช่วงเวลาการพัฒนาโจทย์อาจจะใช้เวลานานนับเป็นปี ทั้งนี้เพื่อเป็นการพิสูจน์ฉันทะในการวิจัยของนักวิจัยชาวบ้าน

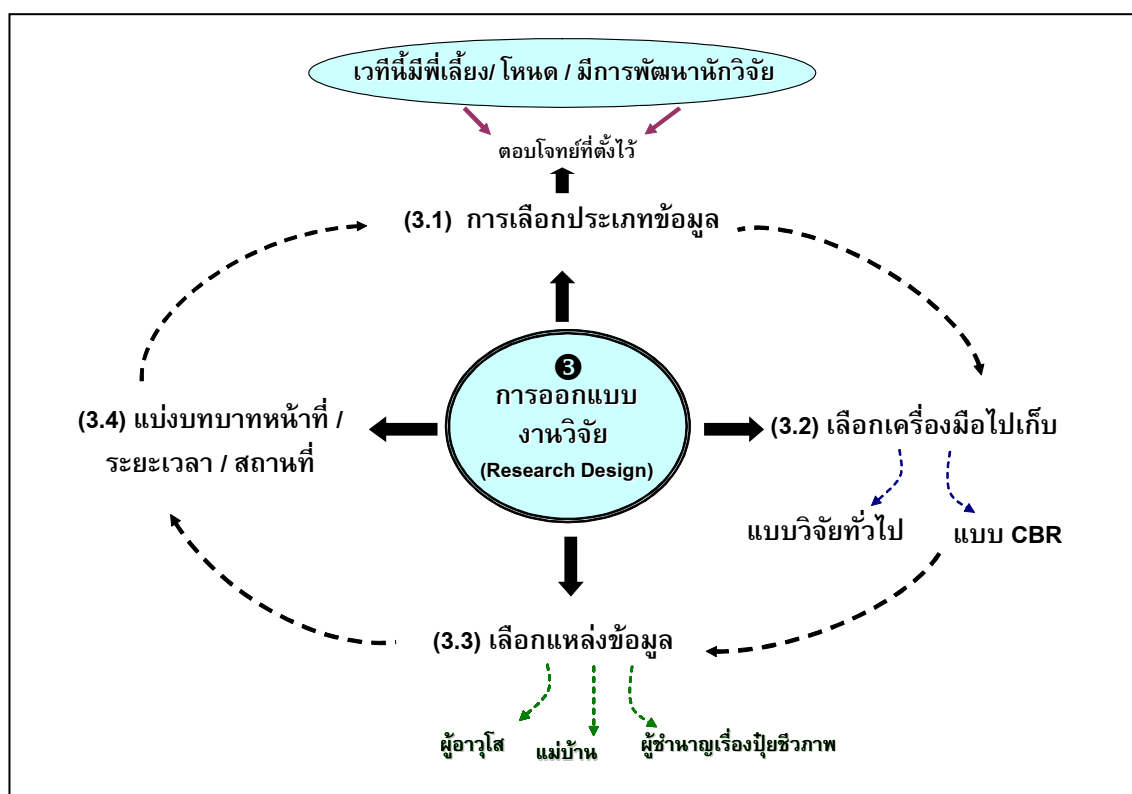
อนึ่ง จากในภาพจะสังเกตได้ว่า ในขั้นตอนของการพัฒนาโจทย์การวิจัยนั้น CBR จะมีโหนด/พี่เลี้ยงทำหน้าที่เป็น "ตัวช่วย" เพื่อให้ นักวิจัยชาวบ้านสามารถปีนป่ายฝ่าข้ามกำแพงแห่งความไม่เข้าใจให้ได้ ทั้งนี้ เนื่องจากข้อเท็จจริงหลายๆประการที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า งานวิจัยเป็นวิธีการแสวงหาความรู้ที่มีระเบียบขั้นตอนที่แน่นอน เป็นการทำงานบนฐานข้อมูลซึ่งผ่านการออกแบบวิธีการเก็บมาอย่างดี และเนื่องจาก CBR ไม่ได้เรียกร้องให้ชาวบ้านต้องลงทะเลเป็น "เรียนวิชาวิจัย" มาก่อน หากทว่าใช้กระบวนการ "ทำไป เรียนไป รู้ไป" ซึ่งในขั้นตอนของการพัฒนาโจทย์นี้เอง ที่ชาวบ้านจะได้เริ่มเรียนรู้ทำความเข้าใจว่า "งานวิจัยคืออะไร" (แต่ก็คงอยู่ในระดับ "เข้าใจ" แต่ยังไม่ "เข้าถึง") การมีโหนด/พี่เลี้ยงที่ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยประคับประคองนักวิจัยชาวบ้านจึงมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเวทีนี้จะมีพี่เลี้ยง "แต่ทว่า" พี่เลี้ยงก็ไม่ใช่แฟน จึงทำวิจัยให้แทนไม่ได้" ดังนั้น จึงต้องเป็นนักวิจัยชาวบ้านเองที่จะต้องเป็นผู้พัฒนาโจทย์การวิจัยขึ้นมาด้วยตัวเอง(กระบวนการพัฒนาจากการมองเห็นปัญหา/ปรากฏการณ์ให้กลายเป็นมองเห็นโจทย์การวิจัยนั้น

มีการอุปมาอุปมัยว่า เปรียบเสมือนการมองเห็นเหลี่ยมบนผลส้ม)

ขั้นตอนที่ 3: การออกแบบงานวิจัย (Research Design)

เนื่องจากการทำงานวิจัยนั้น มิใช่การทำงานแบบตามยถากรรมหรือไปตามเอาดาบหน้า รวมทั้งมิใช่การสร้างบ้านแบบสร้างไปเรื่อยไปต่อเติมใหม่ หากทว่าการทำงานวิจัยนั้นเป็นงานที่ต้องมีการวางแผนให้เหมาะสมกับทรัพยากรทุกอย่างที่มี (เวลา กำลังคน กำลังเงิน ฯลฯ) เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ (ในงานวิจัยคือการตอบโจทย์การวิจัย) ดังนั้น ในงานวิจัยไม่ว่าจะเป็นสายพันธุ์ใดก็ตาม จำเป็นต้องมีการออกแบบงานวิจัยเป็นขั้นตอนหนึ่งเสมอ

ในงานวิจัย CBR การออกแบบการวิจัยจะต้องมีการวางแผนใน 4 ด้านคือ

ภาพที่ 9: ขั้นตอนที่ 3 - การออกแบบงานวิจัย

(3.1) การเลือกประเภทข้อมูล เพื่อให้ตอบโจทย์การวิจัยให้ได้ ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูข้าวหลามพระงาม อ.เมือง จ.นครปฐม ต้องวางแผนว่า จะต้องการข้อมูลประเภทใด เก็บจากแหล่งข้อมูลที่ไหน เช่น

- ประวัติข้าวหลาม ต้องใช้จาก 4 แหล่งข้อมูล คือ สัมภาษณ์คนเฒ่าคนแก่ ดูจากรูปถ่ายเก่าๆ ค้นจากเพลงลูกทุ่ง และหาจากเอกสารในห้องสมุด
- ตลาดผู้ซื้อ ต้องซักถามจากทั้งคนที่กิน และไม่กินข้าวหลาม

- ด้านการผลิตและจำหน่าย ต้องสัมภาษณ์ผู้ผลิต ผู้ทำการหีบห่อ ผู้จำหน่าย หลากๆประเภท
- ด้านต้นทุนราคากลาง ต้องสำรวจข้อมูลจากแหล่งผลิตและแหล่งจำหน่ายแหล่งต่างๆ

(3.2) การเลือกเครื่องมือไปเก็บข้อมูล เนื่องจากเครื่องมือ (ซึ่งเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของวิธีวิทยาการวิจัย) มีให้เลือกใช้มากมายหลายชนิด (เสมือนมีเครื่องมือจับปลาแบบต่างๆ) จึงต้องวางแผนเลือกว่า จะใช้เครื่องมือชนิดใด (ซึ่งต้องดูประเภทของปลาที่ต้องการจับ-โจทย์การวิจัย-เป็นหลัก)

สำหรับเครื่องมือเก็บข้อมูลของ CBR นั้น ผู้เขียนพบว่า นอกจากจะมีเครื่องมือแบบที่การวิจัยทั่วไปได้ใช้กันอยู่แล้ว เช่น แบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม ฯลฯ ในงานวิจัย CBR ยังมีนวัตกรรมในการสร้างเครื่องมือเก็บข้อมูลแบบใหม่ๆอีกหลายอย่าง เช่น แผนที่เดินดิน ผังเครือญาติ เส้นแบ่งเวลา การวิเคราะห์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง การเดินสำรวจร่วมกัน เป็นต้น

(3.3) การเลือกแหล่งข้อมูล ต่อเนื่องจากข้อ (3.1) ที่ประเภทข้อมูลที่ต้องการจะตอบ โจทย์มีอย่างหลากหลาย งานวิจัย CBR ซึ่งมีลักษณะเป็นงานวิจัยแบบ "กรณีศึกษา" (Case study) จึงมีวิธีวิทยาคล้ายคลึงกับงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) คือเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่ไม่มากนัก แต่ทว่าจะต้องมี "ความหลากหลายจากแหล่งข้อมูล" (Diversity of information sources)

นอกจากนั้น ผู้เขียนได้เรียนรู้จากการลงไปพบปะกับนักวิจัยชาวบ้านว่า ในแง่ของการตรวจสอบความถูกต้องน่าเชื่อถือได้ของข้อมูล (validity) นั้น การที่นักวิจัยเป็น "คนวงใน" คือเป็นชาวบ้านเอง เป็นผู้ที่คุ้นเคยกับชุมชน ดังนั้น ชาวบ้านจึงมักจะรู้ "แหล่งข้อมูลที่ถูกต้อง" ตัวอย่างเช่น ในโครงการวิจัยเรื่องการรวบรวมภูมิปัญญาการทำสวนผลไม้แบบชีวภาพอย่างยั่งยืน ต.ตะพง จ.ระยอง ในขณะที่มีแหล่งผู้ที่ไม่รู้จริงเรื่องการทำสวนแบบชีวภาพอยู่หลายแหล่ง แต่ทว่านักวิจัยชาวบ้านในโครงการก็สามารถจะแยกแยะได้เพราะเป็นคนที่อยู่ในชุมชนมาเป็นเวลานาน

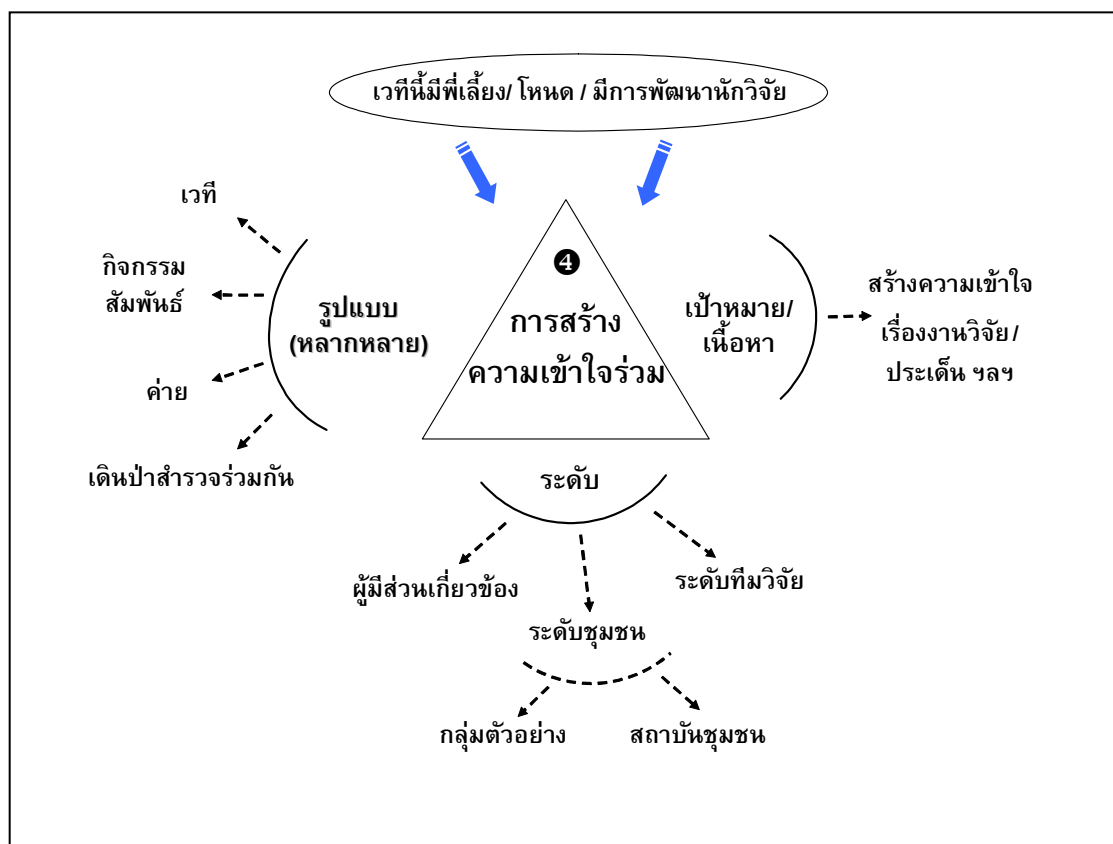
(3.4) การแบ่งบทบาทหน้าที่/กำหนดระยะและสถานที่เก็บข้อมูล เนื่องจากงานวิจัย CBR จะประกอบด้วยคนจำนวนมากดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และชาวบ้านนั้นต้องประกอบอาชีพของตนเอง มิได้มีอาชีพเป็นนักวิจัย ดังนั้น จึงต้องมีการวางแผนแบ่งงานกันทำเพื่อให้สามารถทำงานวิจัยควบคู่ไปกับการงานอาชีพได้

ขั้นตอนที่ 4: การสร้างความเข้าใจร่วมกัน

คุณลักษณะที่พิเศษประการหนึ่งของงานวิจัย CBR ก็คือ การพยายามสร้างความเข้าใจร่วมกัน (Shared understanding) ให้เกิดขึ้นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และความเข้าใจร่วมกันนี้เป็น "ปัจจัยพื้นฐาน" สำหรับความสำเร็จของงานวิจัยแบบ CBR

อันที่จริง การสร้างความเข้าใจร่วมกันที่กระทำผ่านเวทีประเภทต่าง ๆ นั้นได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องในขั้นตอนตั้งแต่เริ่มแรกอยู่แล้ว แต่ทว่าสิ่งที่ต้องมาระบุให้มีการสร้างความเข้าใจร่วมกันอยู่ในขั้นตอนที่ 4 นี้ ก็เพื่อเป็นหลักประกันว่า จะได้มีการดำเนินกิจกรรมนี้อย่างแน่นอน ทั้งนี้เนื่องจากในขั้นตอนที่ 1-3 นั้น การดำเนินงานวิจัยยังจำกัดอยู่ในแวดวงของทีมวิจัยเป็นส่วนใหญ่ แต่ทว่าถัดจากขั้นตอนที่ 4 นี้แล้ว กิจกรรมการวิจัยจะไหลรินออกไปสู่คนกลุ่มอื่นๆ ทั้งที่เป็นกลุ่มตัวอย่างหรือเป็นภาคีที่เกี่ยวข้อง ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีการเน้นย้ำเรื่องการสร้างความเข้าใจร่วมกันเพื่อความแน่ใจ

สำหรับมิติของการสร้างความเข้าใจร่วมกันในงาน CBR นั้นมีดังนี้

ภาพที่ 10: ขั้นตอนที่ 4 - การสร้างความเข้าใจร่วม

(4.1) เป้าหมาย/เนื้อหาของการสร้างความเข้าใจ จะมีอยู่ใน 2 เรื่องใหญ่ๆ เรื่องแรกเป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องงานวิจัยแบบ CBR และเรื่องที่สองจะเป็นส่วนที่เกี่ยวกับเนื้อหาของเรื่องที่กำลังวิจัย

(4.2) ระดับของกลุ่มคนที่ทำความเข้าใจ ในขั้นตอนนี้จะแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ

- ระดับทีมวิจัยด้วยกันเอง ซึ่งอันที่จริง หากเป็นชาวบ้านที่เริ่มต้นมาด้วยกันก็จะผ่านขั้นตอนการสร้างความเข้าใจร่วมกันมาบ้างแล้ว และเนื่องจากทีมวิจัยที่เป็นชาวบ้านของ CBR อาจจะมีการเข้าๆออกๆ ดังนั้นจึงต้องมีการทบทวนเกลี่ยความเข้าใจให้ทั่วทุกคน

● **ระดับชุมชน** ในขณะที่การสร้างความเข้าใจร่วมกันในมวลหมู่นักวิจัยนั้นเป็นเรื่องปกติวิสัยที่ต้องทำอยู่แล้ว หากทว่าข้อแตกต่างของ CBR กับงานวิจัยโดยทั่วไปก็คือ **มีการทำความเข้าใจกับคนอื่นๆที่ไม่ใช่นักวิจัยด้วย** เช่น สร้างความเข้าใจร่วมกับชาวบ้านที่เป็นกลุ่มตัวอย่างหรือบรรดาตัวแทนสถาบันชุมชน เช่น เจ้าอาวาส ครูในโรงเรียน อบต. ฯลฯ

การสร้างความเข้าใจร่วมกันในระดับชุมชนนี้มีความจำเป็นสำหรับงานวิจัยแบบ CBR เนื่องจากเหตุผลหลายประการ เช่น ประการแรก CBR มีนักวิจัยที่เป็นชาวบ้านด้วยตนเอง ซึ่งน่าจะทำให้ชาวบ้านกลุ่มตัวอย่างไม่เข้าใจเพราะผิดแปลกไปจากงานวิจัยทั่วไปที่มีบุคคลภายนอกซึ่งเป็นนักศึกษา/นักวิชาการมาศึกษา ประการที่สอง กลุ่มตัวอย่างอาจจะแปลกใจว่านักวิจัยชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรเป็นชาวประมงเหมือนกัน เหตุใดจึงต้องมาเก็บข้อมูลที่ตนเองก็รู้อยู่แล้ว เพราะเป็น "คนในวงอาชีพเดียวกัน" ประการที่สาม นักวิจัยที่เป็นชาวบ้านนั้น หลังจากทำวิจัยเสร็จแล้ว เมื่อเกิดผลการวิจัยอย่างใดขึ้นมา นักวิจัยก็ยังจะต้องอาศัยอยู่ต่อไปในชุมชน ต้องรู้เห็นและรับผิดชอบต่อผลการวิจัยที่เกิดขึ้น ไม่เหมือนนักวิจัยจากภายนอกที่สามารถจะ "ทำวิจัยแล้วตีจากชุมชนไปได้" ส่วนเหตุผลประการสุดท้ายก็เป็นเหตุผลโดยทั่วไปของการวิจัย คือ **ความรู้สึกลี้ว้างใจ (trust)** ของกลุ่มตัวอย่างที่มีต่อนักวิจัยอันจะส่งผลต่อความน่าเชื่อถือของข้อมูล นักวิจัยในโครงการวิจัยี้เคยคาดเดาเอาไว้แล้วว่า เมื่อไปเก็บข้อมูลพื้นฐานเรื่องปริมาณของเกลือที่ผลิต ชาวบ้านที่เป็นกลุ่มตัวอย่างไม่ยอมให้ข้อมูลเนื่องจากคิดว่าจะเป็นการเก็บข้อมูลเพื่อนำไปเก็บภาษีรายได้ เป็นต้น

● **ระดับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง** นอกเหนือจากงานวิจัย CBR จะเกี่ยวข้องกับผู้คนในชุมชนแล้ว เนื่องจากชุมชนมิได้ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่เกี่ยวข้องกับโลกภายนอก และปัญหาต่างๆของชุมชนก็จะมีกลุ่มคนภายนอกเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ ดังนั้น ในการวิจัยเพื่อศึกษาปัญหาและแสวงหาหนทางแก้ไข จึงต้องไม่มองข้ามบทบาทของกลุ่มบุคคลภายนอก และการสร้างความเข้าใจเรื่องงานวิจัย CBR ก็เป็นประเด็นแรกของการทำงานแก้ไขปัญหาร่วมกันในลำดับต่อไป

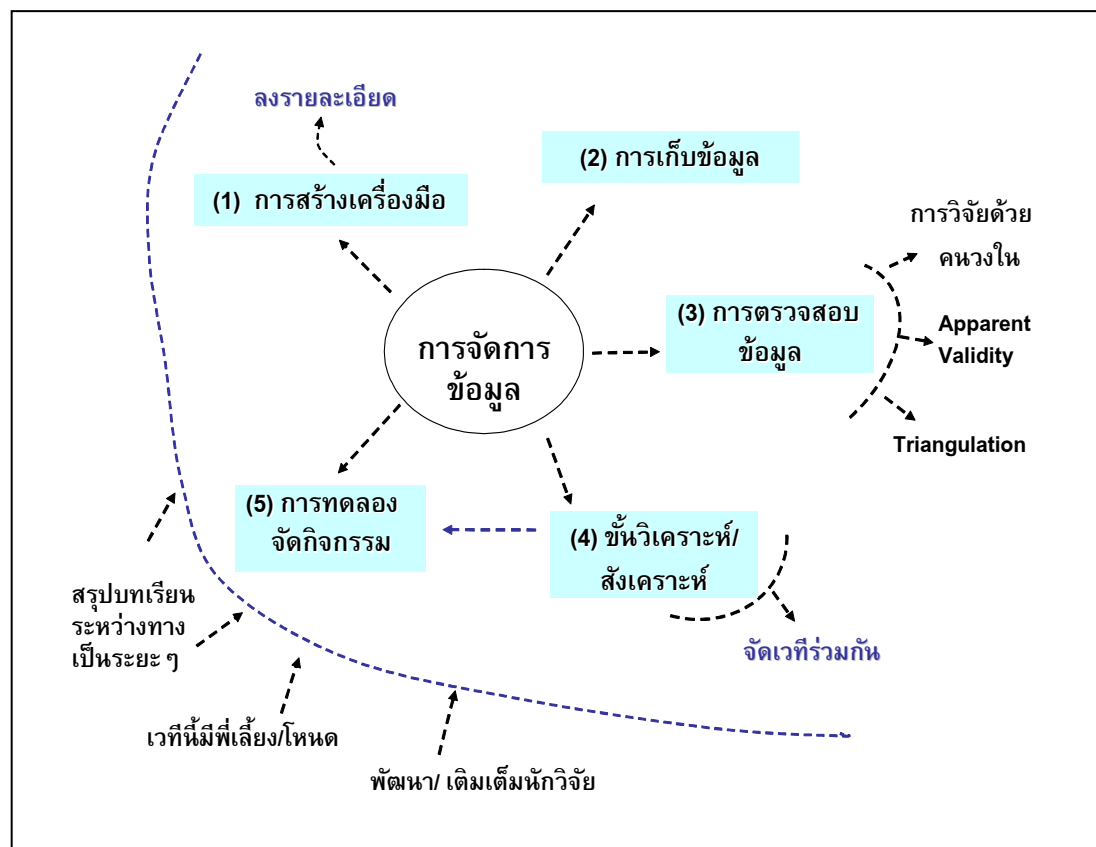
ตัวอย่างเช่น โครงการวิจัยเรื่องการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าเขาถ้ำบ้านคลองแสง จ.ตราด เนื่องจากในเขตพื้นที่ที่จะวิจัยนั้น มีเจ้าหน้าที่รัฐจากหลายหน่วยงานตั้งแต่ทหาร ดชด. กรมป่าไม้ ฯลฯ รับผิดชอบในเรื่องต่างๆ ดังนั้น ทีมวิจัยจึงต้องสร้างความเข้าใจเรื่องงานวิจัยกับหน่วยงานเหล่านี้ด้วย การตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องเหล่านี้จะช่วยให้การทำการกิจกรรมในขั้นลงมือแก้ไขปัญหามีความร่วมมืออย่างดียิ่ง

(4.3) รูปแบบของการสร้างความเข้าใจ ในแต่ละโครงการ ได้สร้างสรรค์รูปแบบการสร้าง ความเข้าใจในระดับต่างๆที่กล่าวมาอย่างมีความหลากหลาย การจัดเวทีประเภทต่างๆนับว่าเป็นรูปแบบหลักที่มักถูกใช้ ตามด้วยรูปแบบการจัดค่ายที่เริ่มได้รับความนิยมไล่หลังมาติดๆ ในโครงการวิจัยสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการเรียนรู้แบบพึ่งตนเองของอ.ปิยะรัตน์ แห่งบ้านแหลม จ.เพชรบุรี ได้ใช้รูปแบบกิจกรรมสัมพันธ์เพื่อประสานบุคลากรทั้งจากชุมชนและโรงเรียนให้

มาพูดคุยและทำงานร่วมกัน เช่นเดียวกับโครงการวิจัยป่าเขาถ้ำที่กล่าวถึงมาแล้ว ก็ใช้รูปแบบการสร้างความเข้าใจร่วมกันด้วยการดึงกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องมาเดินป่าสำรวจร่วมกัน เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 5: การจัดการข้อมูล

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่น่าเอา "แนวคิด/หลักการการวางแผนและการเตรียมการ" ทั้งหมดที่ทำมาใน 4 ขั้นตอนแรกมาลงมือปฏิบัติการ ในขั้นตอนนี้มีทั้งจุดร่วมและจุดต่างจากงานวิจัยทั่วไปบ้าง ซึ่งผู้เขียนจะพิจารณาใน 5 แง่มุมดังนี้

ภาพที่ 11: ขั้นตอนที่ 5 - การจัดการข้อมูล

(5.1) การสร้างเครื่องมือ เป็นขั้นตอนที่ต่อมาจากขั้นที่ 4 หลังจากทีเลือกเครื่องมือที่จะใช้ได้แล้ว ในทางปฏิบัติ ก็คือต้องลงรายละเอียดของการสร้างเครื่องมือแต่ละชนิด (ในงานวิจัยวิชาการ ก็อาจจะได้แก่ขั้นตอนการเขียนแบบสอบถาม การตั้งคำถามสำหรับการสัมภาษณ์เจาะลึก เป็นต้น)

ตัวอย่างเช่น โครงการวิจัยการเรียนรู้ของเด็ก/เยาวชนเพื่อสืบทอดการดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี ที่ใช้วิธีการให้เด็กเข้าใจและเรียนรู้เรื่องป่าชุมชนด้วยการสำรวจเดินป่าด้วยตัวเอง ทางทีมวิจัยก็ต้องสร้างเครื่องมือการสำรวจป่าชุมชนให้เด็กแต่ละกลุ่มว่าจะต้องเรียนรู้เรื่องอะไรบ้าง เช่น เรื่องต้นไม้ เรื่องแหล่งน้ำ เรื่องสัตว์ประเภทต่างๆ เรื่องประเภทของดิน ฯลฯ

(5.2) การจัดเก็บข้อมูล ถึงแม้กระบวนการจัดเก็บข้อมูลของ CBR จะมีลักษณะร่วมกับ

การเก็บข้อมูลของงานวิจัยโดยทั่วไป แต่ในเวลาเดียวกัน CBR ก็มีลักษณะพิเศษบางประการเพิ่มเติมขึ้นมา เช่น หากทีมวิจัยมีการออกแบบกำหนดตัวผู้เก็บข้อมูลและกลุ่มตัวอย่างให้เหมาะสม ผลลัพธ์จากการเก็บข้อมูลก็อาจจะได้มากกว่า "ข้อมูล" เช่น ถ้ามอบหมายให้เด็ก/เยาวชนผู้เป็นลูกหลานไปเก็บข้อมูลประวัติการต่อสู้ของบรรพบุรุษ (เช่น โครงการวิจัยถอดบทเรียนชุมชนอาคารสงเคราะห์ ทรัพย์เจริญ จ.พระนครศรีอยุธยา) นอกจากข้อมูลแล้ว เด็ก/เยาวชนก็จะได้เห็นคุณค่าของที่อยู่อาศัยในปัจจุบันซึ่งบรรพบุรุษเอาชีวิตเข้าแลก ผลลัพธ์ที่เป็นสายสัมพันธ์ระหว่างรุ่นวัย สำนึกความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของคน มักจะเป็นของแถมที่ได้จากการจัดเก็บข้อมูลของ CBR

(5.3) การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล คุณลักษณะนี้เป็นหัวใจของการรับประกันความน่าเชื่อถือของงานวิจัยโดยทั่วไป รวมทั้งงานวิจัย CBR ด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นว่ากระบวนการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ/ความเที่ยงตรง (Validity/Reliability) ของการวิจัยแบบ CBR นั้น น่าจะมีลักษณะที่แตกต่างไปจากการวิจัยโดยทั่วไป โดยเฉพาะการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative research) ซึ่งเน้นหนัก "ความน่าเชื่อถือของเครื่องมือการวิจัย" แต่อาจจะใกล้เคียงกับการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) เช่น การตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลายและตรงกันข้าม (Triangulation) เนื่องจากการวิจัย CBR เป็นการวิจัยจากคนวงในเอง (Insider)

(5.4) ขั้นวิเคราะห์/สังเคราะห์ข้อมูล ในเชิงเทคนิคแล้ว การทำงานในขั้นตอนนี้ก็คงเหมือนกับการวิจัยโดยทั่วไป แต่คุณลักษณะพิเศษของงานวิจัย CBR ก็อาจจะอยู่ที่กระบวนการวิเคราะห์/สังเคราะห์ข้อมูลนั้น ใน CBR มักไม่ใช่กิจกรรมเดียวของนักวิจัย หากแต่เป็นกิจกรรมรวมหมู่ (collectivity) ผ่านการจัดเวทีการทำงานร่วมกัน

(5.5) การทดลองจัดกิจกรรม สำหรับงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์โดยเฉพาะที่เป็นงานวิทยานิพนธ์ของนักศึกษานั้น มักจะทำการศึกษาแต่ "สภาพที่เป็นอยู่" (existing situation) โดยไม่ได้เข้าไปแทรกแซง (intervention) แก้ไขเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นจริง (ยกเว้นการวิจัยแบบ Action research หรือ PAR) ส่วนงานวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์นั้น หลังจากศึกษาสภาพที่เป็นอยู่แล้ว มักจะต้องมีการใส่ treatment เข้าไปแทรกแซงเพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพที่เป็นอยู่ แต่ว่าการทดลองดังกล่าวมักจะถูกจำกัดอยู่ภายในห้องทดลองหรือแปลงสาธิตซึ่งมีการควบคุมตัวแปรต่างๆมากมาย

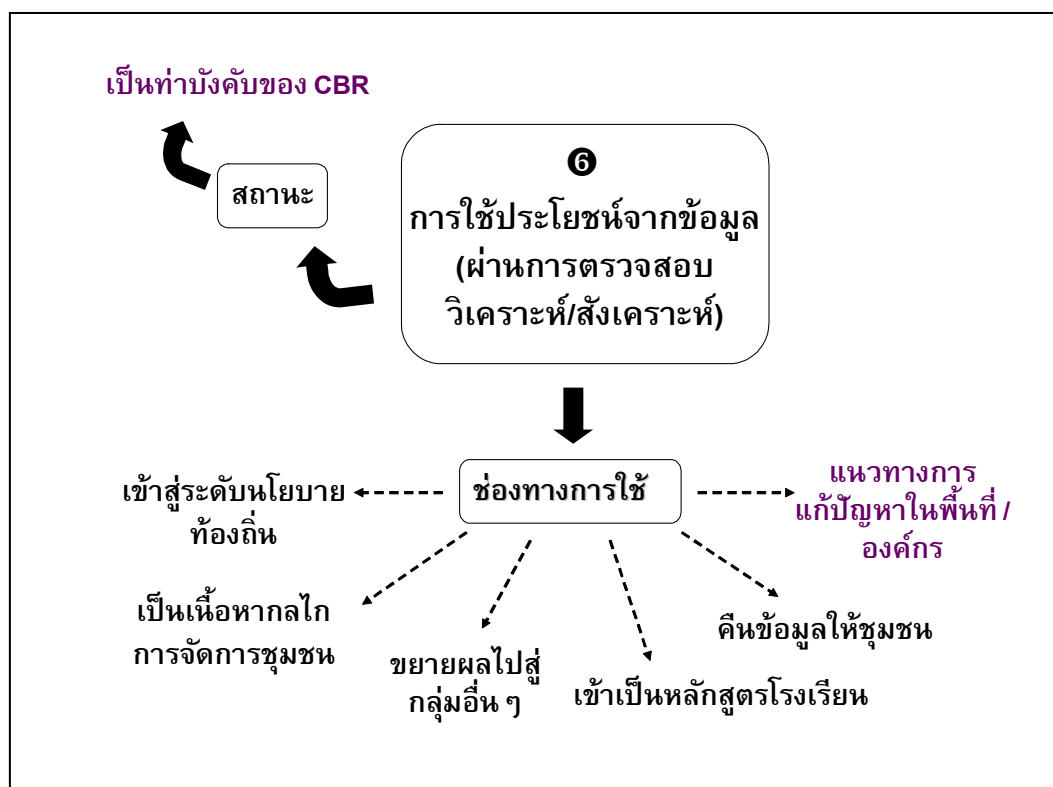
สำหรับ CBR แล้ว ขั้นตอน (5.5) นี้จะเป็นลูกผสมระหว่างการวิจัยทางวิทยาศาสตร์กับทางสังคมศาสตร์ กล่าวคือ หลังจากเก็บข้อมูลมาแล้ว และผ่านขั้นตอนการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลแล้ว จะต้องมีการทดลองจัดกิจกรรมเพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ แต่เป็นการทดลองในสภาพสนามที่เป็นจริง เพื่อให้การนำผลมาประยุกต์ใช้มีลักษณะใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด

นับตั้งแต่ขั้นตอนที่ 1 มาจนถึงขั้นที่ 5 นี้ การทำงานของทีมนักวิจัยชาวบ้านจะมีทีมไหนค/พี่เลี้ยงเป็นผู้ประทับประกองสนับสนุน (แต่ไม่ทำแทน) มาโดยตลอด และในระหว่างนั้นจะมีการ

ทบทวนสรุปบทเรียนที่เกิดขึ้นเป็นระยะๆ และหากมีการค้นพบข้อจำกัดของทีมวิจัยในด้านใดก็ตาม เช่น ไม่รู้จะคิดเครื่องมือเก็บข้อมูลได้อย่างไร ไม่รู้จะจัดกิจกรรมการทดลองอย่างไร ฯลฯ ก็จะมีกระบวนการพัฒนาและเติมเต็มนักวิจัยอยู่เป็นระยะๆตามความต้องการและความจำเป็น(เปรียบเสมือนการให้น้ำของพี่เลี้ยงนักมวย) เช่น การจัดไปดูงานของกรณีที่คล้ายกัน การเชิญวิทยากรที่มีประสบการณ์มาแลกเปลี่ยน เป็นต้น กล่าวคือ เป็นการพัฒนานักวิจัยไปพร้อมกับกระบวนการทำวิจัยนั่นเอง

ขั้นตอนที่ 6: ขั้นตอนการใช้ประโยชน์จากข้อมูล

ดังได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นว่า งานวิจัย CBR นั้นเป็นงานที่มีจุดเริ่มต้นมาจากปัญหาของชาวบ้าน ดังนั้น จุดหมายปลายทางของงานวิจัย CBR จึงต้องสิ้นสุดลงด้วยความสามารถในการแก้ไขปัญหาได้เช่นกัน ภารกิจดังกล่าวนี้ ถูกสลักเอาไว้ในคำขวัญโดยเฉพาะประโยคที่สองของ CBR ที่ว่า "สร้างสรรค์ปัญญา เพื่อพัฒนาท้องถิ่น" ซึ่งหากกล่าวเปรียบเทียบกับหลักพุทธศาสนา ความรู้จากงานวิจัย CBR จึงมิใช่ "ใบไม้ที่อยู่ในป่า" หากทว่า "เป็นใบไม้ที่อยู่ในกำมือ" เป็น "ความรู้ที่ใช้ดับทุกข์ร้อนของชาวบ้านได้"

ภาพที่ 12: ขั้นตอนที่ 6 - การใช้ประโยชน์จากข้อมูล

ด้วยเหตุนี้ หลังจากทีกระบวนการและขั้นตอนของงานวิจัยได้ผ่านขั้นตอนต่างๆมาตั้งแต่ขั้นที่ 1-5 หากเป็นงานวิจัยเชิงวิชาการ ภารกิจที่ยังคงหลงเหลืออยู่ก็คงจะเป็นเพียงการลงมือเขียนรายงานการวิจัย รวมทั้งการให้ข้อเสนอแนะต่างๆตามที่นักวิจัยจะเห็นสมควร แต่สำหรับงานวิจัย CBR แล้ว

ขั้นตอนทั้ง 5 ขั้นที่ผ่านมานั้น เพ็งจะเป็นการเดินทางมาได้เพียงครึ่งทางของเส้นทางการวิจัยเท่านั้น ขั้นตอนที่ถือว่าเป็น "ทำบังคับ" ของ CBR ที่จะต้องก้าวเดินต่อไป (ซึ่งในงานวิจัยแบบวิชาการ อาจจะถือว่าเป็นของแถมหรือเป็น option ให้เลือก) ก็คือ ต้องมีข้อเสนอแนะที่ถูกนำไปทดลอง ปฏิบัติและติดตามให้รู้ผลจนถึงจุดหมายปลายทาง ด้วยเหตุนี้ CBR จึงอาจถือได้ว่าเป็น Action research แบบหนึ่ง และเป็นแบบพิเศษ คือ เจ้าของปัญหาเป็นผู้ค้นหาและลงมือแก้ไขปัญหด้วยตัวเอง

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ในขณะที่งานวิจัยแบบวิชาการอาจจะผ่านขั้นตอนการวิเคราะห์/สังเคราะห์และให้ข้อเสนอแนะที่น่าจะแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ข้อเสนอแนะเหล่านั้นส่วนใหญ่แล้วก็มักจะนอนนิ่งไม่ดังไหวอยู่ในเอกสารรายงานการวิจัย ซึ่งหากกล่าวด้วยทฤษฎีสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขาของนพ.ประเวศ วะสี ก็อาจจะต้องสรุปว่า ลำพัง "พลังปัญญา" นั้น หากมิได้ประสานกับ "พลังทางสังคม" เสียแล้ว ก็มีโอกาสน้อยมากที่จะสำแดงอิทธิฤทธิ์

งานวิจัย CBR จึงได้ออกแบบให้มีการประสาน "พลังปัญญา" กับ "พลังทางสังคม" เข้าด้วยกันด้วยการกำหนดให้ขั้นตอนหนึ่งในวิธีวิทยาของ CBR เป็น "การใช้ประโยชน์จากข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบ/วิเคราะห์-สังเคราะห์แล้ว" ขั้นตอนนี้จึงมีสถานะเป็น "ทำบังคับ" ของ CBR

ส่วนช่องทางการใช้ประโยชน์จากข้อมูลนั้น ผู้เขียนพบว่ามีย่างหลากหลายมาก ตัวอย่างเช่น

(i) นำไปเป็นแนวทางแก้ไขปัญหในพื้นที่/องค์กร เช่น ปัญหาเรื่องขยะ การท่องเที่ยว เป็นต้น

(ii) นำไปคืนข้อมูลให้ชุมชน เช่น การนำข้อมูลภาพรวมหนี้สินของชุมชนมานำเสนอให้ชุมชนเห็นระดับความรุนแรงของปัญหา เห็นประเภทของหนี้สิน เข้าใจสาเหตุของหนี้สิน ก่อนที่จะมีการใช้ "การทำบัญชีครัวเรือน" เป็นกลไกแก้ไขปัญห

(iii) การนำเข้าไปเป็นหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน เพื่อเป็นหลักประกันความยั่งยืนของการป้องกัน/แก้ไขปัญห และเพื่อสืบทอดเด็ก/เยาวชนให้มีสำนึกต่อชุมชน

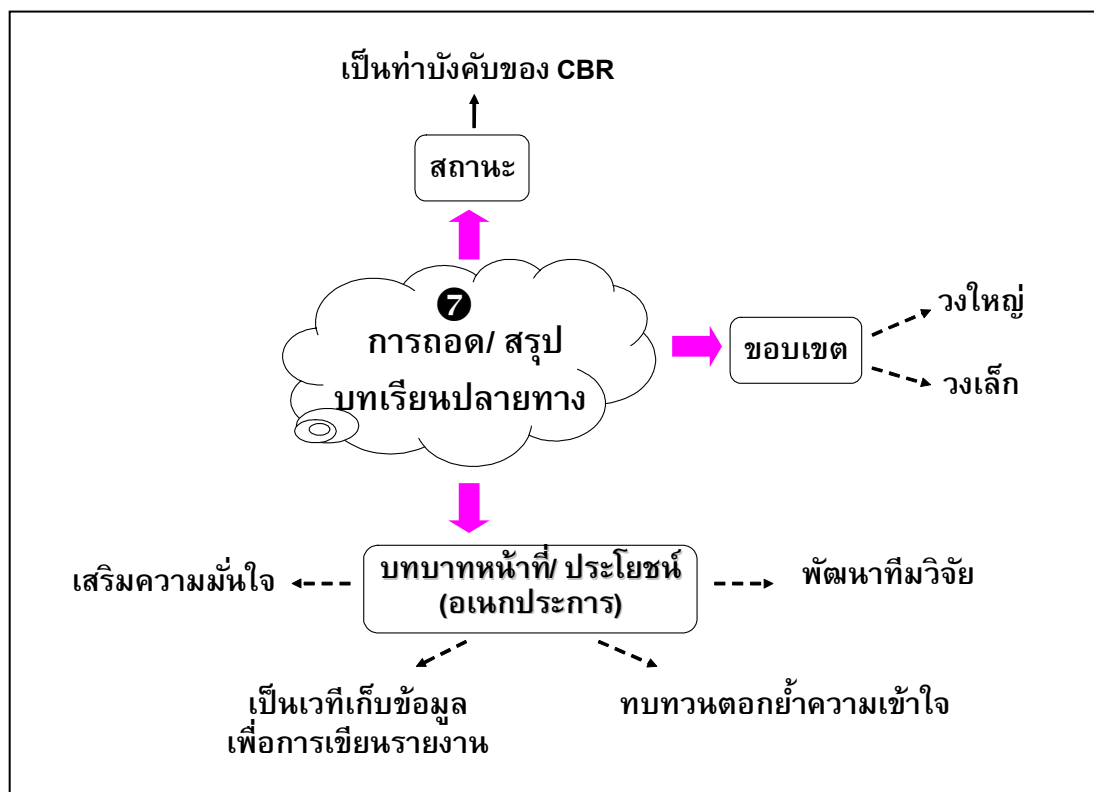
(iv) นำไปขยายผลสู่กลุ่มอื่นๆพื้นที่อื่นๆ ซึ่งเป็น "กระบวนการทำงาน" ของ CBR อยู่แล้ว

(v) เป็นเนื้อหาสำหรับการสร้างกลไกการจัดการของชุมชน เป็นกรณีที่ชัดเจนสำหรับประเด็นการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งนอกจากจะใส่กลอนขั้นแรก คือการสร้างความเข้าใจร่วมแล้ว ก็ต้องใส่กลอนขั้นที่สองคือการมีกติกามีกลไกการจัดการซึ่งเป็นที่ยอมรับร่วมกัน

(vi) การนำเข้าสู่ระดับนโยบายท้องถิ่น ในหลายพื้นที่ของโครงการวิจัย หน่วยงานปกครองท้องถิ่น เช่น อบต. อปท. ได้มาสานต่อการดำเนินงานของการวิจัยด้วยการสนับสนุนในรูปแบบต่างๆ

ขั้นตอนที่ 7: การถอด/สรุปบทเรียน

ขั้นตอนนี้ก็ถือได้ว่าเป็น "นวัตกรรมของวิธีวิทยา" ของงานวิจัย CBR เช่นเดียวกัน ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นว่า คุณลักษณะที่สำคัญของ CBR คือ มีเป้าหมายสูงสุดที่การพัฒนาปัญญา/วิธีคิดของคน ดังนั้น กิจกรรมการวิจัยทั้งหลายที่ได้กล่าวมา เมื่อสืบสาวไปอย่างถึงที่สุดแล้ว ก็จะวนเวียนวกไปหาเป้าหมายสูงสุดนี้อยู่เสมอ และเพื่อให้เป้าหมายของการพัฒนาคนมีหลักประกันว่าจะมีการดำเนินการให้บรรลุเป้าได้อย่างแน่นอน จึงได้มีการกำหนดให้มีขั้นตอนของการถอด/สรุปบทเรียนเป็นขั้นตอนหนึ่งที่เป็นเสมือน "ทำบังคับ" ของวิธีวิทยาแบบ CBR

ภาพที่ 13: ขั้นตอนที่ 7 - การถอด/สรุปบทเรียน

การถอด/สรุปบทเรียนนั้นเป็นวิธีการแสวงหาความรู้แนว "การจัดการความรู้" (Knowledge management) ที่ถือว่า "ความรู้ที่แท้จริงของคนนั้นเกิดมาจากการลงมือปฏิบัติ" (มิใช่การปราศสอนอย่างเดียว) แต่เมื่อลงมือปฏิบัติไปแล้ว ก็ต้องมี "เครื่องมือ/กลไกสะกัดเก็บสะสมความรู้" เครื่องมือนั้นก็คือ "การสรุป/ถอดบทเรียน" นี้เอง (หากเทียบกับการใช้คอมพิวเตอร์ การพิมพ์ข้อความต่างๆบนหน้าจอก็คือ การลงมือปฏิบัติ ส่วนการถอด/สรุปบทเรียนก็คือ การกด Save นั่นเอง)

อันที่จริง ผู้เขียนค้นพบว่า การถอด/สรุปบทเรียนนั้นมีการดำเนินการมาเป็นระยะๆ

ตลอดเส้นทางของการวิจัย ในขั้นตอนสุดท้ายนี้จึงเป็นเสมือนการประมวลความเข้าใจร่วมกันที่เก็บ สัมมาเป็นระยะๆ ส่วนขอบเขตของการถอด/สรุปบทเรียนนั้นอาจจะดำเนินการทั้งในวงเล็กๆ (เช่น ภายในทีมวิจัย) หรือในวงใหญ่ (ทุกภาคที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย) เช่น ในระยะสุดท้ายของ งานวิจัย

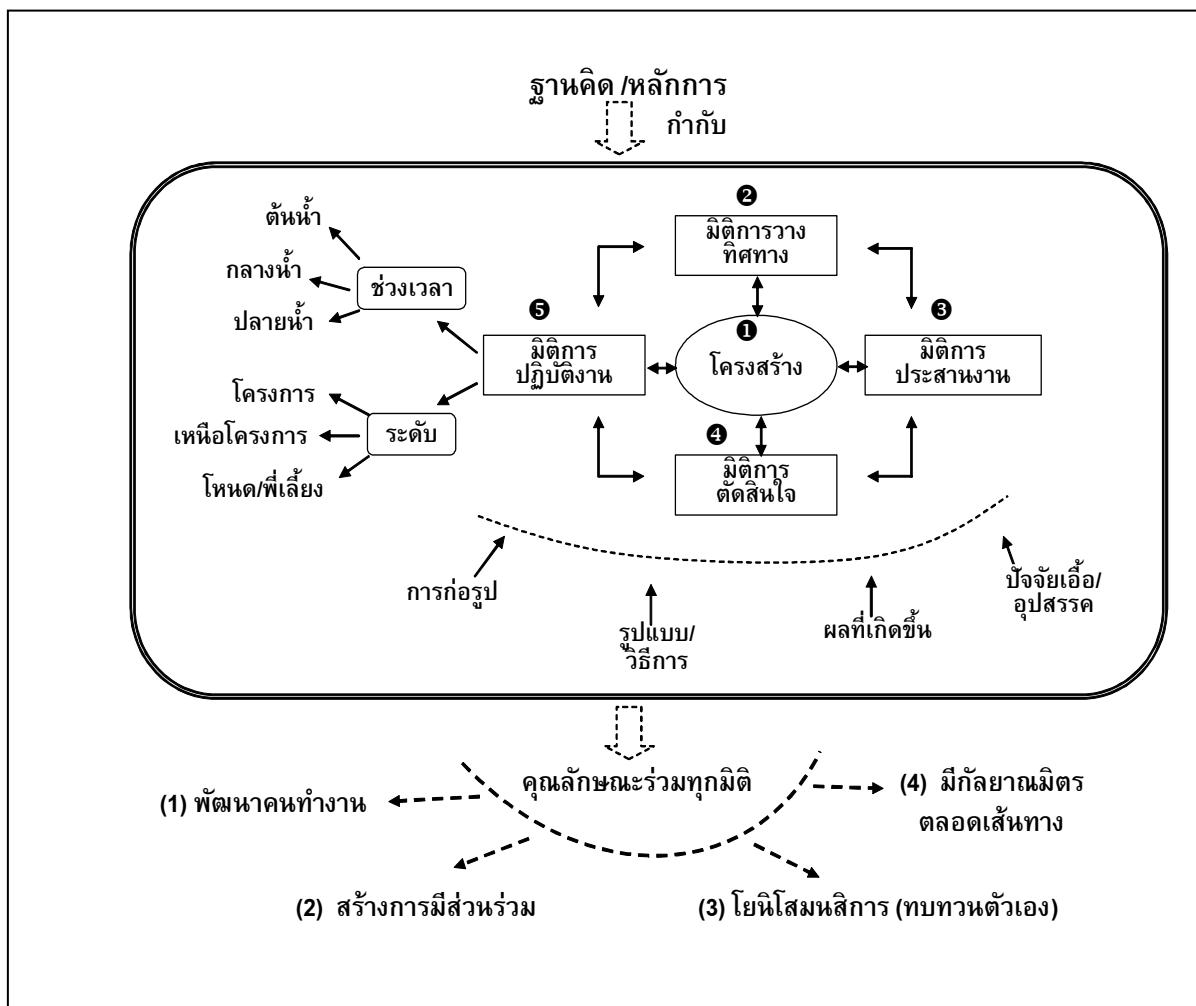
ผู้เขียนพบว่าการวิจัย CBR มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ค่อนข้างสูงในการใช้ประโยชน์ หรือมอบหมายบทบาทหน้าที่ให้แก่การจัดเวทีสรุปบทเรียนปลายทาง บทบาทหน้าที่ของการถอด/ สรุปบทเรียนจึงมิได้ตั้งแต่เพื่อพัฒนา(ส่งท้าย)ทีมวิจัย เพื่อทบทวนตอบย้ำความเข้าใจ เพื่อเสริมความ มั่นใจให้นักวิจัยชาวบ้านว่าตนเองมีความรู้เรื่องการวิจัยพอสมควร หรืออาจใช้เป็นเวทีเก็บข้อมูลเพื่อ การเขียนรายงาน เป็นต้น

7. ชุดความรู้เรื่อง "การบริหารจัดการ" งานวิจัย CBR

เนื่องจากเรื่อง "การบริหารจัดการ" งานวิจัยนั้นเป็นเรื่องที่ค่อนข้างเป็น "วงใน" มีรายละเอียด ที่ซับซ้อน เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ สำหรับผู้เขียนที่เป็นบุคคลวงนอกจึงไม่สามารถจะทำการ สังเคราะห์ในเรื่องราวการบริหารจัดการได้ ดังนั้น เนื้อหาที่จะนำเสนอในที่นี้จึงจะเป็นเพียงการตั้ง ข้อสังเกตจากทศนะวิสัยไกล และสำหรับผู้สนใจเรื่องการบริหารจัดการการวิจัย CBR โปรดหา อ่านได้จากเอกสารสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง/ตะวันตก/ตะวันออก (14 ธ.ค. 2551) ที่ สังเคราะห์โดยทีมโหนดและพี่เลี้ยงของ CBR เอง

กล่าวสำหรับความสำคัญของการบริหารจัดการงานวิจัยนั้น จากชุดความรู้ทั้ง 2 ชุดที่ผ่านมา โดยเฉพาะชุดความรู้ที่ว่าด้วย "วิธีวิทยา" ผู้อ่านจะสังเกตได้ว่า ในทุกขั้นตอนนั้นจะต้องมี องค์ประกอบของ "เวทีนี้มีพี่เลี้ยง" กำกับอยู่ในทุกขั้นตอน จนอาจจะกล่าวได้ว่า หากปราศจาก "ตัว ช่วย" เช่น ทีมโหนดและพี่เลี้ยงแล้ว ก็คงแทบจะเป็นไปไม่ได้ที่ชาวบ้านจะเปลี่ยนบทบาทจาก "กลุ่ม ตัวอย่าง" มาเล่นเป็น "นักวิจัย" ได้ โหนด/พี่เลี้ยงซึ่งเป็นส่วนเลี้ยวหนึ่งของการบริหารจัดการจึง เปรียบเสมือน "สะพานเชื่อม" ให้ชาวบ้านได้ข้ามฝั่งจากการเป็น "คนธรรมดา" มาสู่การเป็น "นักวิจัย" ได้

ภาพที่จะนำเสนอต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นองค์ประกอบของการบริหารจัดการงานวิจัย CBR ได้อย่างคร่าวๆ

ภาพที่ 14: กรอบสังเคราะห์ "การบริหารจัดการ"

จากภาพที่ 14 องค์ประกอบของการบริหารจัดการจะมีอยู่ 5 ส่วนใหญ่ๆ คือ (1) โครงสร้าง (Structure) (2) มติการวางทิศทาง (direction) (3) มติการประสานงาน (coordinating) (4) มติการตัดสินใจ (Decision making) (5) มติการปฏิบัติงาน (operation) ในมิติทั้ง 5 นี้ จะมีความเกี่ยวพันโยงใยกันอยู่ตลอดเวลา

ผลจากการสังเคราะห์เรื่องโครงสร้าง กลไกและกระบวนการทำงานของ CBR ผู้เขียนได้ข้อค้นพบเบื้องต้นว่า โครงสร้างและกระบวนการทำงานของสกว.ท้องถิ่นนั้นมีลักษณะทวิลักษณ์ (duality) เป็นคุณลักษณะพื้นฐานที่สำคัญ กล่าวคือ ในการบริหารจัดการองค์กร การแบ่งบทบาทหน้าที่ การมอบหมายงาน ตลอดจนกระบวนการทำงานนั้น ฯลฯ จะมีทั้งส่วนที่เป็น "กรอบ" ที่ระบุเอาไว้อย่างชัดเจน แต่ในเวลาเดียวกันก็มี "ความยืดหยุ่น" เมื่อเวลาลงมือปฏิบัติ ลักษณะทวิลักษณ์ดังกล่าวเป็นตัวแปรสำคัญในการอธิบายความสำเร็จของ CBR

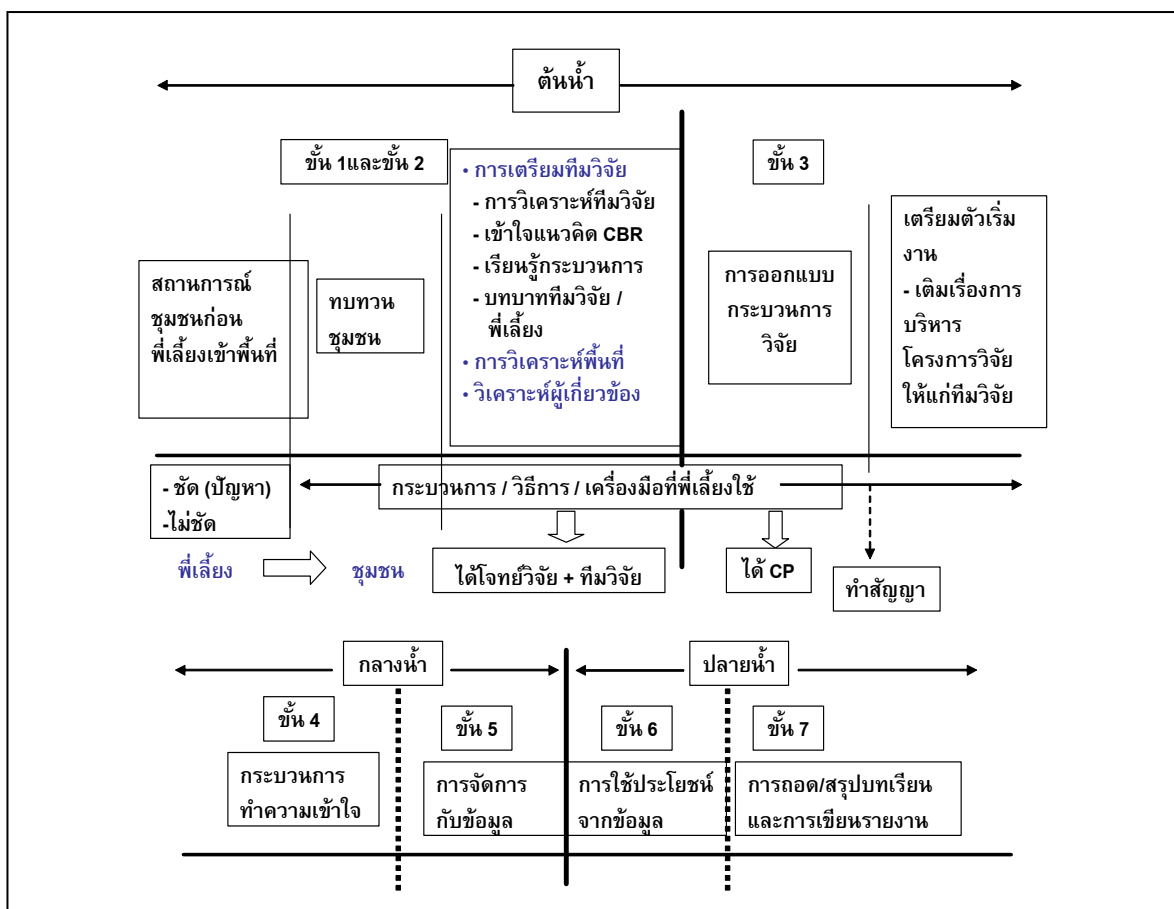
(1) โครงสร้างขององค์กร องค์ประกอบส่วนนี้เปรียบเสมือนคูล้อของรถที่จะเป็นตัวยึดโยงและหมุนเคลื่อนส่วนประกอบอื่นๆ โครงสร้างของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น แบ่งเป็นระดับต่างๆ

ตั้งแต่ สกว.ท้องถิ่นส่วนกลาง สกว.ท้องถิ่นระดับภาค (4 ภาค) ศูนย์ประสานท้องถิ่น/พี่เลี้ยง และระดับโครงการวิจัยแต่ละโครงการ แต่ถึงแม้จะแบ่งเป็นระดับชั้น หากทว่าการบริหารจัดการและการสื่อสารระหว่างระดับมิได้มีลักษณะ "ทางเดียว" (แบบการสั่งการ ใช้อำนาจจากบนลงล่าง) หากทว่าเป็นการบริหารและสื่อสารแบบรอบทิศทาง (จากบนลงล่าง จากล่างขึ้นบน จากแนวระนาบเดียวกัน)

ในส่วนของโครงสร้างองค์กรนี้ประกอบด้วยส่วนย่อย 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นโครงสร้างตำแหน่งต่างๆ และอีกส่วนหนึ่งคือ ตัวบุคคล อันได้แก่พี่เลี้ยงและ โหนด

ในขณะที่ลักษณะโครงสร้างของ CBR นั้น อาจจะถือได้ว่า "เป็นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็น" (Necessary factor) สำหรับความสำเร็จของ CBR แต่ทว่าปัจจัยที่เอื้ออำนวยใน CBR นั้น (sufficient factor) ก็น่าจะได้แก่ "ตัวบุคคลที่เป็น โหนด/พี่เลี้ยง"

ผู้เขียนได้พบว่า การแสดงบทบาทหนุนช่วยของ โหนด/พี่เลี้ยงนั้น นอกจากปัจจัยพื้นฐานของตัวบุคคลคือ การมีจิตสาธารณะ การมีจิตใจใฝ่เรียนรู้ มีทัศนคติมุ่งให้บริการ (service-minded) แล้ว การแสดงบทบาทหน้าที่ของ โหนด/พี่เลี้ยงยังต้องมี "พลวัต" (dynamic) มีการปรับเปลี่ยนไปตามขั้นตอนของการวิจัย ดังตัวอย่างที่แสดงในภาพที่ 15 ต่อไปนี้

ภาพที่ 15: พลวัตของบทบาทของโหนด/พี่เลี้ยง

2. **สัมพันธภาพของการบริหารจัดการ** สำหรับมิติทั้ง 4 ของการบริหารจัดการงานวิจัยซึ่งเปรียบเสมือนชีลล์ที่หมุนเคลื่อนไป อันได้แก่ การวางทิศทาง การประสานงาน การตัดสินใจ และการปฏิบัติงาน แม้ว่ามิติทั้ง 4 นี้จะมีคุณลักษณะของการบริหารจัดการที่แตกต่างกัน แต่ทว่าผลจากการสังเคราะห์ของทีมโหนด/พีเลียงก็พบว่า มีคุณลักษณะร่วมอยู่ 4 ประการในมิติทั้ง 4 นี้คือ

(i) **การให้ความสนใจกับการพัฒนาศักยภาพของคนทำงานอยู่ตลอดเวลา** เช่น แม้จะมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันเป็นโครงสร้างการแบ่งงาน แต่ทว่าในกิจกรรมแต่ละกิจกรรม ก็จะเปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่ได้หมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันมาเรียนรู้งานของคนอื่นๆ ด้วย

(ii) **การสร้างการมีส่วนร่วมในการทำงาน** ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดก็คือประสบการณ์การทำงานสังเคราะห์ 10 ปี สกว.ห้องถื่นนี้เองที่เจ้าหน้าที่ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการสังเคราะห์งานในระดับใดระดับหนึ่ง

(iii) **มีกระบวนการทบทวนไตร่ตรองตนเองอยู่ตลอดเวลา** ดังเช่นที่ปรากฏในขั้นตอนขั้นที่ 7 ของวิธีวิทยา CBR คือการถอดบทเรียน/การสรุปบทเรียน ขั้นตอนดังกล่าวนี้มีใช้เพียงขั้นตอนหนึ่งของการทำวิจัยเท่านั้น หากทว่าเป็นขั้นตอนของกระบวนการทำงานแบบ Action-Reflection-Action ขององค์กรด้วย

(iv) **ใช้ความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตรและเป็นเพื่อนกัน** รวมทั้งแสวงหาเพื่อนร่วมทำงานตลอดเส้นทาง กล่าวคือ CBR นั้นมีลักษณะการทำงานแบบ "ขบวนการ" เป็นการเปิดกว้างต้อนรับมิตรสหาย ทำงานแบบภาคีเครือข่าย ดังนั้นมิติของการประสานงานจึงเป็นหัวใจของงาน CBR

(2.1) **มิติของการวางทิศทาง (direction)** ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การทำงานของ CBR นั้นมีลักษณะเป็น "ขบวนการ" ซึ่งหมายความว่ามีความมีส่วนร่วมที่เข้ามาเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก มาจากหลากหลายภูมิหลัง ดังนั้น การกำหนดทิศทางการทำงานขององค์กรจึงเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่จะช่วยให้ผู้ที่มาเข้าร่วมขบวนการสามารถเดินไปในทิศทางเดียวกัน ไม่หลงทิศหรือพลัดทางกัน

การวางทิศทางนั้น เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดจุดหมายปลายทางขององค์กรและกระบวนการ/ยุทธศาสตร์ที่จะบรรลุเป้าหมายปลายทางนั้นเอาไว้ด้วย ในระดับที่รองลงมาจากยุทธศาสตร์ก็คือ การกำหนดพันธกิจ (mission) ที่องค์กรจะต้องกระทำ

(2.2) **มิติของการประสานงาน** การบริหารจัดการของ CBR นั้นมีหลักการฐานคิดอยู่เบื้องหลังเช่นเดียวกับวิธีวิทยา ดังตัวอย่างของการประสานงานซึ่งเป็นกิจกรรมที่เป็นหัวใจของการทำงานของ CBR

หลักการการประสานงานที่สำคัญของ CBR คือการถือเอาผู้ที่ทำงานด้วย (ไม่ว่าจะเป็นใครก็ตาม) ว่าเป็นกัลยาณมิตร (มิใช่คู่แข่งกันหรือฝ่ายตรงกันข้าม) ที่มาทำงานร่วมกันและต้องแบ่งปันทรัพยากรทุกอย่างแก่กันและกัน และต้องสวมจิตใจแบบ "ทีเขา ทีเรา" มิใช่เป็นการประสานให้คนอื่นมาช่วยงานของเราแต่ฝ่ายเดียว (แต่งานคนอื่น เราไม่เคยไปช่วยเลย) ด้วยเหตุนี้ รูปแบบ

กิจกรรมของ CBR จึงมีทั้งที่ตนเองเป็นเจ้าของ เป็นเจ้าภาพร่วม รวมทั้งเป็นแขก ผลจากการทำงานด้วยหลักการประสานเช่นนี้จะทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า "Win-win solution" และส่งผลสืบเนื่องให้เกิดความไว้วางใจกันตามมา

(2.3) มิติของการตัดสินใจ การบริหารจัดการนั้นเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดไม่ว่าจะเป็นเวลา เงิน งาน คน ในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ ดังนั้น ตลอดกระบวนการของการบริหารจัดการ จึงต้องมีการตัดสินใจอยู่ตลอดเวลาว่าจะใช้ทรัพยากรเท่าใด ทำอะไร อย่างไร

สำหรับหลักการฐานคิดที่กำกับอยู่เบื้องหลังการตัดสินใจของการบริหารจัดการ CBR ที่สำคัญๆมีอยู่ 4 หลักการคือ เป็นการตัดสินใจอย่างเสมอภาค (เป็นส่วนใหญ่) มีลักษณะทวิลักษณ์ (มีหลักการ/กรอบบางอย่าง แต่ก็ให้อิสระพอสมควร) มีลักษณะที่สอดคล้องกับความเป็นจริง แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ การตัดสินใจบนข้อมูลเป็นพื้นฐานมิใช่ใช้อารมณ์หรือความคิดเห็น ซึ่งรูปแบบการตัดสินใจเช่นนี้ก็คือเนื้อหาของการทำงานวิจัยนั่นเอง

(2.4) มิติของการปฏิบัติการ เนื่องจากโครงสร้างการทำงานของ CBR นั้นมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับโครงการ ระดับเหนือโครงการ และระดับศูนย์ประสานงาน (โหนด) ดังนั้น การปฏิบัติงานจึงแตกต่างกันไปตามภารกิจของแต่ละระดับ

นอกจากนั้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า CBR ได้นำเอาแนวคิดเรื่อง "การแบ่งช่วงระยะเวลา" (periodization) มาใช้เป็น "เครื่องหมาย" แบ่งลักษณะของการปฏิบัติการอีกด้วย ดังที่ได้แสดงไปข้างหน้าแล้วว่า CBR ได้แบ่งขั้นตอนทั้ง 7 ของวิถีวิทยาการวิจัยออกเป็นระยะต้นน้ำ/กลางน้ำ/ปลายน้ำ ซึ่งช่วยให้เห็นภาพคร่าวๆได้ว่า ในแต่ละช่วงเวลา คนทำงานของ CBR จะมีปฏิบัติการจำ/พาย/จัด/คัดท้ายอย่างไรบ้าง

และที่น่าสนใจก็คือ สำหรับเป้าหมายของการปฏิบัติการของ CBR นั้น เมื่อวิเคราะห์แล้ว ก็พบว่าเป็นไปเพื่อเป้าหมายแบบ "เอางานบ้าง เอาคนบ้าง" สลับกันไปตามความเหมาะสม เป้าหมายของการจัดการปฏิบัติการจึงมีทั้ง "เพื่องาน" เช่น การทำงานให้บรรลุตามแผนงาน การแก้ไขปัญหาภายใต้ข้อจำกัด และทั้ง "เพื่อคน" บ้าง เช่น การแก้ไขปัญหาสุขภาพคนทำงาน ทั้งพัฒนาสุขภาพ/ทักษะคนทำงาน หรือแม้แต่การปฏิบัติการเพื่อการให้กำลังใจแก่คนทำงาน

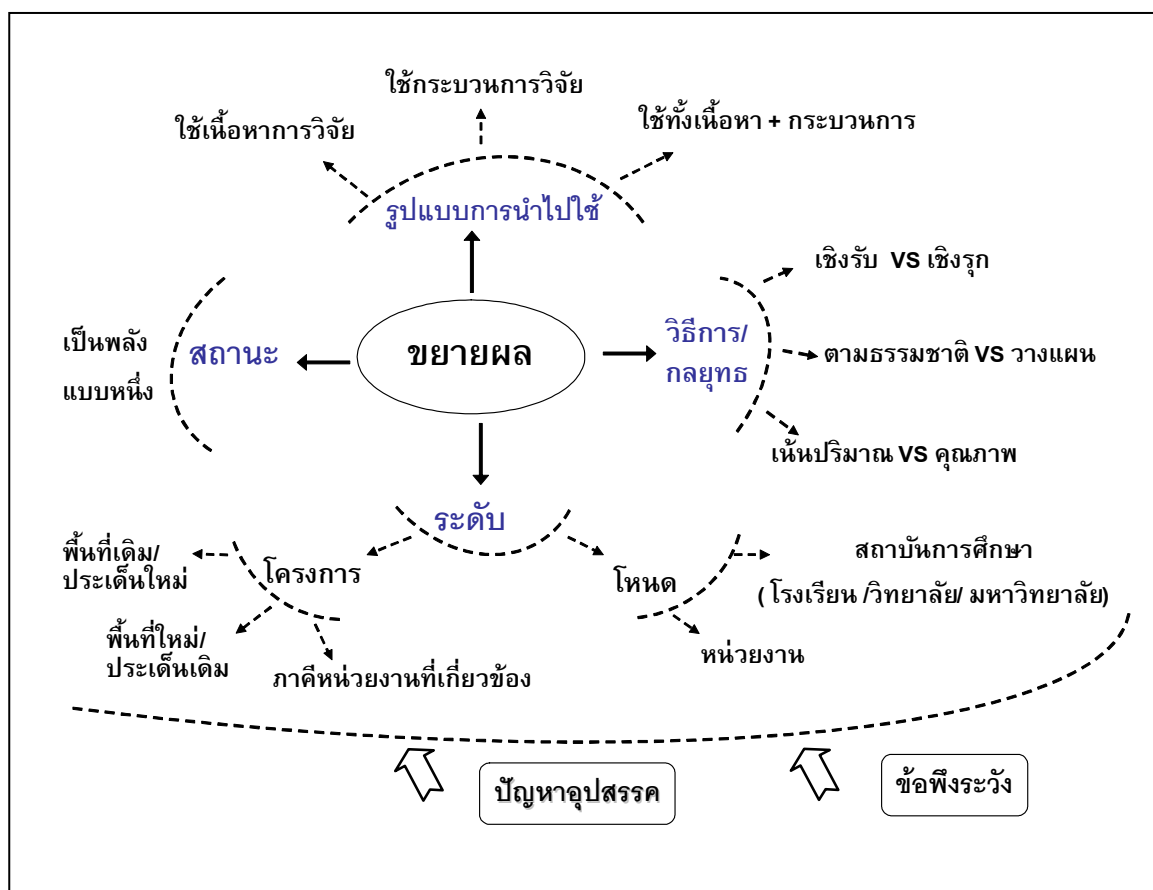
อีกแง่มุมหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจัดการในการปฏิบัติการ ก็คือวิธีการจัดการแบบตะวันออก เนื่องจากเวลาเราศึกษาแนวคิดตะวันตกเกี่ยวกับเรื่องการบริหารจัดการนั้น เรามักจะคิดถึงแต่ "การบริหารจัดการคนอื่น" แต่ในการบริหารจัดการของ CBR นั้น จะเน้น "การบริหารจัดการตนเอง" เป็นเบื้องต้น ซึ่งเป็นวิธีคิดแบบตะวันออก และจำเป็นที่คนทำงานจะต้องมีวิธีคิดดังกล่าว การวางโครงสร้างแบบทวิลักษณ์ของ CBR จึงจะทำงานไปได้ผลอย่างแท้จริง

8. ชุดความรู้เรื่อง "การขยายผล" งานวิจัย CBR

ผู้เขียนได้คัดค้านชุดความรู้เรื่อง "การขยายผล" เอาไว้ตั้งแต่เมื่อก้าวถึงชุดความรู้ชุดแรกในหัวข้อเรื่อง "พลังของ CBR" ว่า การขยายผลนั้นถือได้ว่าเป็นพลังแห่งการขยายตัวได้อย่างหนึ่ง และสำหรับชุดความรู้ 1-3 ที่ได้กล่าวถึงไปแล้วนั้นเป็นชุดความรู้จากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่ง CBR มีโจทย์ใหญ่ที่จะต้องตอบว่า งาน CBR จะทำได้จริงๆหรือ (งานสร้างชาวบ้านให้เป็นนักวิจัย) ทำแล้วจะได้ผลดังที่มุ่งหวังไว้หรือไม่ หรือจะทำให้ได้ผลได้อย่างไร

ปัจจุบันนี้ เมื่อหนึ่งทศวรรษของ CBR ผ่านไป ฝ่ายสกว.ท้องถิ่นก็ได้คำตอบจากโจทย์ที่ตั้งเอาไว้พอสมควรว่า งานวิจัย CBR นั้นสามารถทำได้จริงและสามารถทำให้ได้ผลอย่างที่ตั้งเป้าหมายไว้ ในอนาคต โจทย์ใหม่ของ CBR จึงน่าจะมีว่า "เมื่อเคยทำได้ผลแล้วในอดีต" จะขยายผลนั้นให้มากขึ้นเร็วขึ้นและดีขึ้นกว่าเดิมได้อย่างไรในอนาคต

ในที่นี้ ผู้เขียนจะประมวลแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง "การขยายผล" ของงานวิจัย CBR ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 16: มิติของการขยายผล

(1) สถานะของการขยายผล

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า การขยายผลนั้นอาจถือได้ว่าเป็นการสำแดงพลังอย่างหนึ่งตามหลักการที่ว่า "ถ้ารู้จักของดี ก็ต้องมีการบอกต่อ"

อีกประการหนึ่ง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเช่นกันว่า คำว่า "ท้องถิ่น" นั้น งานวิจัย CBR ได้ใช้ในความหมายที่กว้างขวาง ถึงแม้ก้าวแรกของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะเปิดตัวด้วยกลุ่มชาวบ้านที่เป็น "ฐานรากของสังคม" แต่ทว่าตามหลักการพัฒนาสังคม การเคลื่อนไหวของสังคมนั้นจำเป็นต้องเป็นระบบคู่ขนาน คือการเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาชนรากหญ้า ไปพร้อมๆกับการขับเคลื่อนของบรรดากลไกของสังคม โดยเฉพาะในส่วนที่อยู่ในท้องถิ่น เช่น วัดในชุมชน โรงเรียนในท้องถิ่น หน่วยงานปกครองท้องถิ่นต่างๆ

และสำหรับประเด็นวิจัยบางประเด็น เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การขยายผลจากชุมชนหนึ่งไปยังชุมชนอื่นๆ ก็ถือเป็นความจำเป็นที่ต้องทำแยกทีละตัว ทั้งนี้เพราะระบบนิเวศวิทยานั้นมีความโยงใยเกี่ยวพันกันเป็นเครือข่าย

สำหรับคำถามที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการขยายผลการวิจัยก็อาจจะมีดังนี้

- **จะขยายไปถึงใคร** ในส่วนนี้จะมีหลายคำตอบและหลายระดับ เช่น การขยายผลในระดับโครงการเอง ซึ่งอาจจะขยายในพื้นที่เดิมแต่เป็นประเด็นใหม่ หรือใช้ประเด็นเดิมแต่ขยายออกไปสู่พื้นที่ใหม่ๆ หรือขยายออกไปถึงภาคที่เกี่ยวข้องอยู่ในพื้นที่

นอกจากการขยายในระดับโครงการแล้ว ก็ยังมีการขยายผลที่ดำเนินการโดยโหนด/พี่เลี้ยง ซึ่งอาจจะได้แก่การขยายผลเข้าสู่สถาบันการศึกษาซึ่งโดยธรรมชาติแล้ว มีความใกล้ชิดกับการทำงานวิจัยค่อนข้างสูง หรือขยายไปสู่หน่วยงานอื่นๆ ตัวอย่างเช่น ในเขตจ.สมุทรสงคราม ได้มีการขยายผลงานวิจัยออกไปสู่ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน จ.สมุทรสงคราม เป็นต้น

- **จะเอาอะไรไปขยายได้บ้าง** คำถามนี้เกี่ยวข้องกับ “รูปแบบของการขยายผล” ซึ่งมี option ให้เลือกได้หลายแบบ เช่น

- (i) **เอาเนื้อหาของการวิจัยไปใช้ขยายผล** ตัวอย่างเช่น จากโครงการวิจัยรูปแบบการเลี้ยงหอยนางรมเพื่อให้ขนาดที่สามารถจำหน่ายได้ของท่าแฉลบ จ.จันทบุรี เมื่อทำวิจัยเสร็จแล้ว อบต.ในพื้นที่ที่รับผิดชอบเรื่องการท่องเที่ยวได้นำเอาผลการวิจัยไปใช้ เช่นเดียวกับที่ทำเรือเกล่ง จ.ระยอง ได้นำเอาข้อมูลจากโครงการวิจัยเรื่องบ้านปลาไปใช้ในการขุดลอกคลอง เป็นต้น

- (ii) **เอากระบวนการวิจัยไปใช้** ตัวอย่างเช่น กระบวนการวิจัยแบบค้นคว้าประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชุมชนอาคารสงเคราะห์ทรัพย์เจริญ จ.พระนครศรีอยุธยา ก็ได้มีชุมชนศรีปทุม จ.สระบุรี มานำกระบวนการวิจัยประวัติศาสตร์ของชุมชน (แบบสมัยใหม่) ไปใช้บ้าง

- (iii) **เอาทั้งเนื้อหาและกระบวนการวิจัยไปใช้** ตัวอย่างเช่น ทั้งเนื้อหาและวิธีการวิจัยเรื่องการสร้างบ้านปลาของท่าเรือเกล่ง จ.ระยอง ก็ได้มีชาวประมงในพื้นที่ใกล้เคียงนำเอาไปใช้ทำเรื่องแหล่งเพาะพันธุ์บ้านปูบ้าง เป็นต้น

- **จะมีวิธีการ/กลยุทธ์ในการขยายผลได้อย่างไร** เท่าที่ผ่านมา งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง/ตะวันตก/ตะวันออกได้มีประสบการณ์เกี่ยวกับวิธีการ/กลยุทธ์ในการขยายผลหลายๆแบบ ซึ่งแต่ละแบบนั้นก็ขึ้นอยู่กับโอกาส จังหวะ และยุทธศาสตร์ของการทำงาน ตัวอย่างเช่น

- **การใช้กลยุทธ์เชิงรับ/เชิงรุก** กลยุทธ์เชิงรับจะเกิดขึ้นเมื่อชาวบ้านในโครงการวิจัยทำงานได้ผล ก็จะออกไป "บอกตัวเอง" กับเพื่อนบ้าน และเป็นฝ่ายเข้ามาหาสกว.ห้องถิ่น ส่วนกลยุทธ์เชิงรุกเกิดจากการวางแผนงานของสกว.ห้องถิ่นที่จะขยายงานออกไปยังพื้นที่/หน่วยงาน/สถาบันใหม่ๆที่หมายตาเอาไว้เพราะเป็นเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ โดยผ่านรูปแบบต่างๆที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น การจัดเวทีเผยแพร่ผลงานแล้วเชิญกลุ่มเป้าหมายใหม่มาเข้าร่วม ชวนกลุ่มเป้าหมายใหม่ไปดูงานวิจัยในโครงการเดิม เป็นต้น

- **การขยายผลตามธรรมชาติ/วางแผน** การขยายผลตามธรรมชาติก็คือแบบแผนที่นักวิจัยชาวบ้านออกไปขยายแนวคิด/แนวทางการวิจัย CBR กันเอง การขยายตัวแบบนี้มีข้อเด่นตรงที่สามารถเป็นตัวชี้วัด "การเห็นคุณค่าของนักวิจัยชาวบ้านที่มีต่อ CBR" แต่ทว่าก็มีข้ออ่อนตรงที่หน่วยงานเช่น สกว.ห้องถิ่นไม่สามารถจะกำหนดทิศทางได้ (Uncontrolable)

ส่วนการขยายผลแบบวางแผนนั้น จะมาจากการกำหนดยุทธศาสตร์และวางทิศทางขององค์กรเองว่าจะเคลื่อนงานไปในทิศทางใด ซึ่งมีข้อเด่นคือ สามารถกำกับทิศทางของงานได้ แต่ทว่าการขยายผลแบบนี้ก็ต้องลงทุนทรัพยากรทุกอย่างอย่างสูงมากเมื่อเทียบกับการขยายผลตามธรรมชาติ

วิธีการรักษาข้อเด่นและลดข้อด้อยของทั้งสองกลยุทธ์ก็คือการประสานกลยุทธ์ทั้งสองเข้าด้วยกัน ซึ่งน่าจะเป็นมิติของการบริหารจัดการของสกว.ห้องถิ่นในเรื่องของการขยายผล

- **การขยายผลเชิงปริมาณ/เชิงคุณภาพ** เป็นอีกมิติหนึ่งที่น่าจะอยู่ในการวางยุทธศาสตร์ของการทำงานของ CBR อันน่าจะเป็นไปตามหลักการที่ได้กล่าวมาข้างต้นคือ ต้องวิเคราะห์จากโอกาสและจังหวะของการทำงานบนพื้นฐานของสภาพความเป็นจริง

(2) การขยายงานระดับโครงการ

จากนี้จะลองดูตัวอย่างของการขยายงานระดับโครงการซึ่งอาจถือได้ว่า เป็นงานรากฐานที่สำคัญที่สุด ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงจะกระทำอยู่ตามลำพังเพียงกลุ่มเดียวหรือชุมชนเดียวไม่ได้ประการหนึ่ง หรือหากต้องการที่จะมีหลักประกันว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นจะมีความยั่งยืน จะธำรงรักษาความสำเร็จเอาไว้ได้ ก็จำเป็นต้องขยายผู้คนที่เข้าใจให้มากขึ้น(โดยเฉพาะผู้คนที่อยู่ใกล้ชิดตัว ใกล้ประเด็น) ขยายการปฏิบัติที่เป็นไปตามหลักการให้มากขึ้น มิติของการขยายงานระดับโครงการนี้อาจจะเป็นการขยายเชิงกายภาพ (เช่น ขยายพื้นที่) ขยายเชิงประเด็น (ขยายกิจกรรมใหม่) หรือขยายจากงานวิจัยให้ครอบคลุมวิถีชีวิตประจำวันซึ่งเป็นรูปแบบสูงสุดของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

จากภาพที่ 16 จะแสดงให้เห็นว่ารูปแบบการขยายงานระดับโครงการนั้นจะมีอยู่ 3 รูปแบบคือ

(2.1) การขยายงานในพื้นที่เดิม แต่เป็นประเด็นใหม่ โดยการริเริ่มประเด็นใหม่นั้น จะใช้กระบวนการวิจัยแบบ CBR เป็นวิธีการทำงาน ดังเช่นตัวอย่างที่ได้กล่าวถึงไปแล้วหลายครั้ง คือ

โครงการฟื้นฟูและอนุรักษ์ภาษาของที่แตกตัวจากเรื่องการสร้างตัวเขียน มาเป็นประเด็นหลักสูตร ท้องถิ่นสืบทอดออกไป และต่อยอดด้วยการฟื้นฟูพืชกลุ่มกล้วยที่เคยอยู่กับชนเผ่า (แบบคนไทยกับ ไม่น่า) อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการฟื้นฟูภาษาทำให้ค้นพบข้อพิพาทคดีนี้และปลูกสำนึกเดิมขึ้นมา เช่นเดียวกับโครงการศึกษาหนี้สินที่บ้านหนองอ้อ จ.ราชบุรี ที่กลุ่มแม่บ้านได้ขยายจากกลุ่มสัจจะ ออมทรัพย์ไปสู่กิจกรรมกองทุนข้าวสารและอื่นๆ ตัวอย่างที่ยกมานี้มิใช่ข้อยกเว้นแต่อย่างใด

การขยายประเด็นใหม่ๆในพื้นที่เดิมนั้นมีความสำคัญต่อการมีหลักประกันความยั่งยืน ของงานวิจัย CBR ในชุมชนด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้คือ

(i) เป็นการฝึกซ้อมทีมวิจัยเดิมให้มีความเชี่ยวชาญในการวิจัยมากยิ่งขึ้น เนื่องจาก งานวิจัยนั้นเป็นทักษะ การทำเพียงครั้งเดียวจึงไม่เคยเพียงพอสำหรับความชำนาญ

(ii) เป็นการเปิดโอกาสให้ "คนอื่นๆในชุมชน" ที่พลาดโอกาสที่จะมาเข้าร่วมงานวิจัย ในช่วงเวลาบุกเบิก (ซึ่งคนส่วนใหญ่อาจจะยังไม่มี ความมั่นใจพอ ไม่มีเงื่อนไขเพียงพอที่จะเสี่ยง) ได้เข้ามาใหม่ในรอบที่ 2-3

(iii) เนื่องจากปัญหาต่างๆในชุมชนนั้นมักจะเชื่อมโยงกันเป็นปมตาข่าย ดังนั้น การลง มือแก้ปมเพียงปมเดียวนั้น คงไม่สามารถแก้ปัญหาไปได้หมดทุกปมละ

หากเราเปรียบเทียบว่า การนำเอางานวิจัย CBR เข้าไปในชุมชนนั้น เมื่อชาวบ้านเริ่มมี ความเข้าใจ CBR และตัดสินใจมาร่วมโครงการ ก็เปรียบเสมือนเมล็ดพืชที่เริ่มหยั่งรากลงไป ในดิน และเมื่อกระบวนการวิจัยดำเนินไป ก็เปรียบเสมือนการงอกตัวลำต้นที่โตวันโตคืน และเมื่องานวิจัย เริ่มให้ผลที่เห็นได้ ก็เปรียบเสมือนการผลิดอกออกผลให้ได้เก็บเกี่ยว การขยายประเด็นออกไป ในพื้นที่เดิมนั้นเป็นเสมือนการออกกำลังทางปัญญาของชุมชนที่จะช่วยยกระดับสภาพของชุมชนจาก เพียงแค่ระดับเอาชีวิตรอดอยู่ให้รอด(survival) ขึ้นมาสู่ขั้นการพัฒนา(develop) และก้าวไปสู่ความ เข้มแข็งอย่างยั่งยืน(sustainable)

(2.2) การขยายประเด็นเดิมไปสู่กลุ่มใหม่/พื้นที่ใหม่ หากการขยายประเด็นใหม่ในพื้นที่ เดิมเปรียบเสมือนการออกดอกออกผลจากต้นเดิมแล้ว การขยายผลในหัวข้อนี้ก็จะเปรียบเสมือน "ไฟเผ่แตกกอ" ซึ่งการขยายผลแบบนี้มักจะเกิดขึ้นตามธรรมชาติ ตามวิถีของชาวบ้านซึ่งเมื่อพบเห็นว่า สิ่งใดทำได้ผลก็มักจะบอกต่อกันไป ตัวอย่างเช่น เมื่อกลุ่มแม่บ้านเขาจี้อย จ.อุทัยธานี มีบทเรียนที่ น่าสนใจในการจัดการเศรษฐกิจมิให้เป็นหนี้สิน ก็ได้มีการขยายความรู้ดังกล่าวไปสู่กลุ่มเยาวชน กลุ่มสหกรณ์ชุมชน เป็นต้น

การขยายประเด็นเดิมๆ วิธีการทำงานแบบที่เคยทำมาไปสู่กลุ่มใหม่ๆ พื้นที่ใหม่ๆ นี้ ผลสำเร็จมากน้อยที่จะเกิดขึ้นนั้นจะขึ้นอยู่กับ "ความเหมือน/ความต่าง" ระหว่างสภาพของกลุ่มเดิม กับกลุ่มใหม่ หากมีความเหมือนมากกว่าความต่าง ก็น่าจะประยุกต์ใช้ได้ แต่หากความแตกต่างมีสูงก็ อาจจะต้องการปรับเปลี่ยน ดังนั้น "การวิเคราะห์ข้อเหมือน/ข้อต่างระหว่างกลุ่มเก่า/กลุ่มใหม่" จึง ควรเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นสำหรับการขยายผลในรูปแบบแผนนี้

(2.3) การขยายผลไปสู่ภาคี/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากปัญหาต่างๆของชุมชนหรือ การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนอย่างยั่งยืนจะเป็นไปไม่ได้ หากมีการเปลี่ยนแปลงอยู่แต่เฉพาะ หน่วยในชุมชนเท่านั้น เนื่องจากหลักประกันความเข้มแข็งของชุมชนนั้นส่วนหนึ่งจะต้องมาจาก "ปัจจัยภายนอก/ปัจจัยแวดล้อม" ซึ่งในที่นี้ได้แก่ ภาคี/หน่วยงานในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ ชุมชน ดังเช่นที่ได้กล่าวถึงไปบ้างแล้วว่า ในเรื่องของป่าไม้ก็มีหน่วยงานรัฐมากมายที่เกี่ยวข้อง เรื่อง ของแม่น้ำลำคลอง ทะเล ที่ดิน ก็เช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องขยายงานวิจัยออกไปสู่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

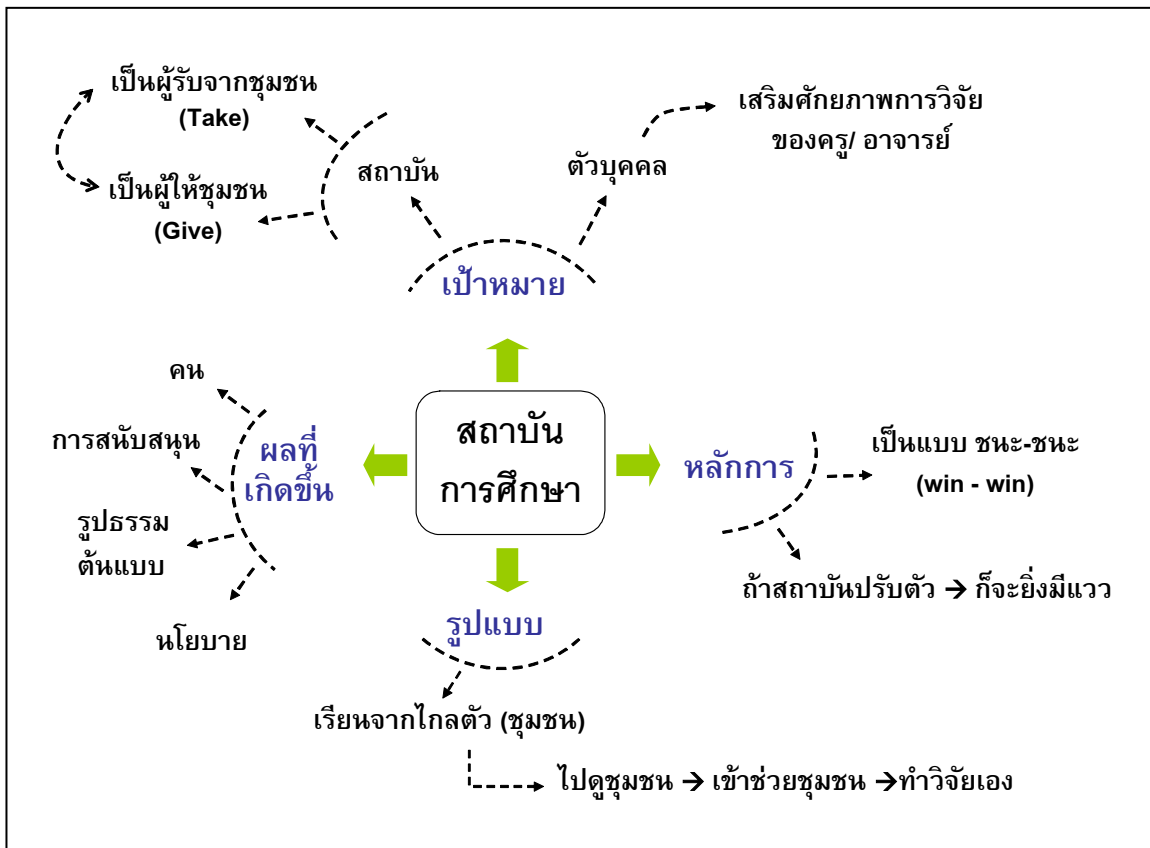
ตัวอย่างที่ได้เกิดขึ้นแล้วก็เช่น โครงการวิจัยถอดบทเรียนประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ เพื่อสร้างความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัยของอาคารสงเคราะห์ทรัพย์สินเจริญ จ.พระนครศรีอยุธยา ซึ่งได้ บทเรียนว่า การที่จะทำให้ผู้ที่อยู่อาศัยดูแลรักษาที่อยู่อาศัยของตนเองนั้น จำเป็นต้องเพาะปลูก "สำนึกรักบ้านเกิด" (ไม่ว่า "บ้านเกิด" จะเป็นแบบใดก็ตาม) ให้ฝังแน่นในจิตใจของผู้คนเสียก่อน ผลการวิจัยของโครงการนี้จึงได้กลายไปเป็น "ต้นแบบของโครงการบ้านมั่นคง" ของหน่วยงานรัฐ เช่น ธนาคารอาคารสงเคราะห์ เป็นต้น

สำหรับรูปแบบการขยายผลไปสู่ภาคี/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น อบต. สาธารณสุข ป่าไม้ เกษตร ประมง ทหาร ศพด. ฯลฯ ก็ได้หลายระดับ โดยอาจจะเริ่มตั้งแต่ระดับ ต้นๆ เช่น ชวนให้เข้าร่วมในทีมวิจัยของชาวบ้าน หรือหากมีเงื่อนไขที่พร้อมพร้อมกว่านั้น ก็อาจจะ ให้หน่วยงาน/ภาคีที่เกี่ยวข้องทำงานวิจัยของตนเองเลย

(3) การขยายงานระดับโหนด

(3.1) การขยายงาน CBR ในสถาบันการศึกษา

จากแผนภาพที่ 16 จะเห็นการขยายผลที่ดำเนินการในอีกระดับหนึ่งคือ ในระดับโหนด ซึ่งสามารถจะขยายผลงานวิจัยออกไปในระดับของสถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานอื่นๆ ในที่นี้ ผู้เขียนจะขอประมวลสรุปการขยายงานเข้าสู่สถาบันการศึกษาเป็นหลัก เนื่องจากภารกิจของ สถาบันการศึกษานั้นมีความใกล้ชิดในเรื่องการทำงานวิจัยอยู่แล้ว และเนื่องจากประสบการณ์การ ทำงานที่ผ่านมาของ CBR ภาคกลาง/ตะวันตก/ตะวันออกก็ได้เก็บสะสมบทเรียนการขยายงานวิจัย กับสถาบันการศึกษาอยู่พอสมควร (ที่เป็นรูปธรรมมากที่สุดก็คือ การริเริ่มโครงการ CBMAG ซึ่งเป็นโครงการต่อเชื่อมระหว่าง CBR ในชุมชนกับงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของนักศึกษา)

ภาพที่ 17: การขยายงานสู่สถาบันการศึกษา

(3.1.1) เป้าหมายของการขยายงาน CBR ไปในสถาบันการศึกษานั้น สำหรับเป้าหมายของการขยายงาน CBR ไปสู่สถาบันการศึกษานั้น น่าจะมีอยู่ 2 ระดับ ระดับแรกเป็นเป้าหมายระดับตัวบุคคล คือ ครูอาจารย์และนักศึกษา ในระดับนี้ การทำงานวิจัย CBR จะช่วยเพิ่มขยายโอกาสในการเสริมศักยภาพการวิจัยของบุคลากรในสถาบันการศึกษาได้เป็นอย่างดี ระดับที่สอง เป็นเป้าหมายระดับสถาบัน

สำหรับเป้าหมายของสถาบันการศึกษานั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่า การที่สถาบันการศึกษาลงไปทำงาน CBR นั้น ไม่น่าจะมาจากกรอบความคิดที่ว่า "สถาบันการศึกษา (โดยเฉพาะที่อยู่ในท้องถิ่น) จะลงไปเป็นฝ่ายให้ความช่วยเหลือ/ให้ความสนับสนุน (to give) แก่ชุมชนเพียงฝ่ายเดียว เพราะผู้เขียนมีความเห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นนั้น ไม่ควรจะเป็นความสัมพันธ์แบบทางเดียว คือ สถาบันการศึกษา "ไปให้" ท้องถิ่นเท่านั้น หากแต่ต้องเป็น "ความสัมพันธ์แบบสองทางคือทั้งให้และทั้งรับ" เพราะหากเป็นความสัมพันธ์แบบทางเดียวคือ "พื้นที่มีแต่ให้" ความสัมพันธ์จะไม่จริงจังยั่งยืน เพราะไม่รู้สึกรู้ว่าต้องมีพันธะผูกพัน (commitment)

และหากสถาบันการศึกษาต้องการจะสร้างความสัมพันธ์แบบ "ทั้งให้และทั้งรับ" กับท้องถิ่น (ความสัมพันธ์แบบนี้จะพบได้ในคำขวัญของรถสองแถวคือ "ไม่มีท่านเราอด ไม่มี

รถท่านต้องเดิน") สถาบันการศึกษาในท้องถิ่นก็จะต้องเริ่มต้นวิเคราะห์ตัวเองก่อนว่า ตนเองขาดอะไร แล้วจึงจะรู้ว่า ต้องไปปรับอะไรจากชุมชนมาเพิ่มเติมได้

ในทัศนะของผู้เขียน บรรดาความรู้วิชาการที่สถาบันการศึกษาใช้เรียนสอนกันอยู่นั้น จะต้องทำการพิสูจน์ตัวเองอยู่ตลอดเวลาว่า ยังคงก้าวเดินไปพร้อมๆกับการเปลี่ยนแปลงของโลกแห่งความเป็นจริงหรือเปล่า ดังนั้น ชุมชนจึงเปรียบเสมือน "ห้องทดลองทางสังคม" (Social Lab) ของวิชาความรู้ในสถาบันการศึกษา (โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่นำมาจากโลกตะวันตก) ทั้งนี้ เพราะในระยะยาว หากความรู้ที่ผลิตจากสถาบันการศึกษาไม่สามารถปลดทุกข์ของชาวบ้านได้ สถาบันการศึกษาก็จะอยู่ไม่รอดเช่นเดียวกัน เพราะผู้คนจะพากันหันไปหาแหล่งความรู้อื่นๆนอกสถาบันการศึกษาที่สามารถใช้แก้ไขปัญหามในชีวิตของเขาได้ ดังนั้น ความเข้าใจที่ว่าชะตากรรมของชุมชนกับของสถาบันการศึกษาก็เหมือนการลงเรือลำเดียวกัน ถ้าไปรอด ก็รอดทั้งคู่ ถ้าล้มก็จมทั้งคู่ ดังนั้นจึงมีความสำคัญสำหรับการสร้างให้เกิดขึ้นเมื่อต้องการขยายงานวิจัย CBR เข้าไปในสถาบันการศึกษา

(3.1.2) หลักการขยายผลกับสถาบันการศึกษา เนื่องจากบุคลากรในสถาบันการศึกษาเองก็มีภารกิจที่ต้องบรรลุ เช่น การสอน การสร้างผลงานทางวิชาการ ฯลฯ จึงจะดำรงตนอยู่ในแวดวงได้ ดังนั้น การที่นักวิชาการในสถาบันการศึกษามาทำงานกับชุมชนนั้น ควรให้เป็นไปตามหลักของ win-win กล่าวคือ มีทั้งความก้าวหน้าทางวิชาการ(เพื่อสังคม)และได้ทำประโยชน์ต่อชุมชนไปพร้อมๆกัน(เพื่อคน) (เพื่อคน)

จากประสบการณ์ของการขยายงานเข้าไปในสถาบันการศึกษาได้ยืนยันว่า หลักการ win-win นั้นมิใช่เป็นเรื่องเพ้อฝัน หากแต่เป็นสิ่งที่ทำได้จริง ตัวอย่างเช่น อาจารย์ปิยะรัตน์ "ครูแมว" จากโครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเอง ต.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี ซึ่งโรงเรียนได้ร่วมมือกับชุมชนในการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาต่างๆของชุมชน งานวิจัยสำเร็จลุล่วงโดยได้ผลอย่างดี ส่วนตัวอ.ปิยะรัตน์เองก็ได้รับรางวัลจากสถาบันต่างๆที่แสดงถึงการยอมรับผลงาน (เช่น รางวัลลูกโลกสีเขียว) เป็นต้น

อันที่จริง พันธกิจสูงสุดของสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นนั้นก็มักจะมิได้อยู่เพื่อรับใช้และพัฒนาท้องถิ่นอยู่แล้ว ดังนั้น หากสถาบันการศึกษามีนโยบายและแนวทางที่จะดำเนินงานตามพันธกิจแล้ว การทำงานวิจัย CBR ของสถาบันการศึกษาก็เป็นเรื่องที่น่าจะถูกต้องอย่างยิ่ง

(3.1.3) รูปแบบของการขยายผล CBR ในสถาบันการศึกษา ทีม CBR ภาคกลางฯ ยังคงใช้รูปแบบการขยายผลเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว โดยที่ความเข้มข้นผูกพันมากน้อยของแต่ละรูปแบบจะเป็นไปตามเงื่อนไขความเป็นจริงของสถาบันการศึกษาแต่ละแห่ง เช่น รูปแบบการพานักศึกษาไปดูงานในชุมชน เริ่มเข้าไปฝึกงานหรือไปช่วยชุมชนทำวิจัย จนกระทั่งถึงรูปแบบสูงสุดคือการทำวิจัยปัญหาของสถาบันการศึกษาเอง เช่น โครงการวิจัยเพื่อสร้างความเชื่อมั่นในการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีสิงห์บุรี เป็นต้น

(3.1.4) ผลที่เกิดขึ้นจากการขยายผลเข้าสู่สถาบันการศึกษา จากตัวอย่างการทำงานของ CBR ภาคกลางฯ ที่ขยายผลเข้าไปในสถาบันการศึกษานั้น พบว่าเกิดผลลัพธ์หลายประการตามมา

ผลลัพธ์แรกยังคงเป็นไปตามเป้าหมายสูงสุดของ CBR คือการพัฒนาคน เพียงแต่คำว่า "คน" ในกรณีนี้เป็นกลุ่มคณาจารย์ที่อยู่ในสถาบันการศึกษา ครูอาจารย์หลายท่านที่เข้ามาทำโครงการวิจัยแบบ CBR ในโรงเรียน/วิทยาลัย/มหาวิทยาลัยให้ทัศนะตรงกันว่า การทำงานวิจัยแบบ CBR นั้น ทำให้ได้ผลการวิจัยที่เป็น "ความรู้พร้อมใช้/ความรู้มุ่งสู่การปฏิบัติ" สามารถนำผลการวิจัยไปใช้แก้ปัญหาหรือพัฒนากิจกรรมในสถาบันการศึกษาได้อย่างแท้จริง

ผลลัพธ์ประการที่สอง คือการที่ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากสถาบันการศึกษาในรูปแบบต่างๆ เช่น การสนับสนุนความรู้ การประสานงาน ฯลฯ ผู้เขียนได้ค้นพบจากงานวิจัย CBR หลายโครงการของภาคกลางฯว่า อันที่จริง ชุมชนนั้นก็มีความต้องการชุดความรู้สมัยใหม่ในทุกด้าน เช่น ความรู้ด้านการเกษตร (การเลี้ยงหอย การปลูกพืชชีวภาพ ฯลฯ) ความรู้ด้านเคมี (เช่น การวิเคราะห์ธาตุในจี๊ดแคนาเกลือ) ด้านการตลาด (เช่น โครงการวิจัยข้าวหอม จ.นครปฐม) แต่เท่าที่ผ่าน ชาวบ้านเขาขาดช่องทางที่จะเอื้อมถึงความรู้สมัยใหม่เหล่านี้ หรือวิธีการนำความรู้ไปเผยแพร่ (Knowledge delivery) ยังไม่สามารถนำไปใช้งานได้จริง การขยายผลงานวิจัย CBR จึงน่าจะทำหน้าที่เสมือน "สะพานเชื่อม" ระหว่างโลกของชุมชนกับโลกของสถาบันการศึกษาให้ร้อยต่อถึงกัน

ผลลัพธ์ประการที่สาม เป็นผลลัพธ์ที่มองเห็นรูปธรรมจับต้องได้ คือบรรดารูปธรรมของต้นแบบต่างๆที่เป็น "ผลผลิต" ของโครงการวิจัย (ที่นอกเหนือไปจาก "ผู้คน") เช่น หลักสูตรท้องถิ่น บัญชีครัวเรือน ต้นแบบของการจัดการน้ำ ป่า ฯลฯ

ผลลัพธ์ประการสุดท้าย ในบางกรณีที่เงื่อนไขเอื้ออำนวย โครงการวิจัยของ CBR ในสถาบันการศึกษาอาจจะส่งแรงกระเพื่อมไปถึงการเปลี่ยนแปลงนโยบายของสถาบันการศึกษาได้

(3.2) การขยายงาน CBR เข้าไปในหน่วยงานรัฐ/เอกชน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า การขยับขับเคลื่อนลงมานั้นจะต้องใช้การก้าวเดินทั้ง 2 ขา ในขณะที่ขาซ้ายคือการพัฒนาของชุมชนฐานราก ขาขวาก็ต้องเป็นการปรับเปลี่ยนของกลไกของสังคม เช่น หน่วยงานรัฐ องค์กรเอกชน ฯลฯ มิฉะนั้นแล้ว ก็จะไม่สามารถธำรงรักษาการเปลี่ยนแปลงที่ชุมชนฐานรากไว้ได้

ในช่วงหนึ่งทศวรรษแรกของ CBR ภาคกลางฯ นั้น ยังเน้นหนักการทำงานกับชุมชนฐานราก จึงยังมีตัวอย่างการทำงานกับหน่วยงานรัฐ/เอกชนไม่มากนัก แต่แม้จะมีจำนวนน้อยในด้านปริมาณ แต่ในเชิงคุณภาพนั้น นับได้ว่ามีคุณภาพคับแก้ว เช่น โครงการวิจัยศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานและสถานประกอบการฯ จ.สมุทรสงคราม ซึ่งได้รับคัดเลือกเป็นงานวิจัยดีเด่นของ CBR ประจำปี 2551 นี้

การขยายกระบวนการทำงานแบบ CBR ที่ทำจากกรณีของชุมชนเข้าไปในหน่วยงาน

รัฐและองค์กรเอกชนนั้น คงจะต้องคำนึงถึงธรรมชาติที่แตกต่างกันระหว่างสภาพการณ์ของ "ต้นฉบับ" คือชุมชน กับ "ฉบับถ่ายสำเนา" คือหน่วยงานที่จะขยายผลพอสมควร และคงจะต้องเก็บ รับประทานในเรื่องการปรับปรุง(modify) กระบวนการวิจัย CBR ให้เข้ากับสภาพการณ์ใหม่ๆ

แต่ทว่าในอีกด้านหนึ่ง ปัจจุบันนี้ หน่วยงานรัฐและองค์กรเอกชนจำนวนไม่น้อยก็ได้ ริเริ่มมีการนำเอากระบวนการวิจัยมาใช้เป็นส่วนประกอบของการพัฒนาการทำงานแล้ว แต่ทว่า กระบวนการวิจัยที่นำมาใช้นั้นส่วนใหญ่ยังมีแหล่งกำเนิดมาจากงานวิจัยแบบวิชาการ ซึ่งอาจจะยังไม่ลงตัวมากนักกับธรรมชาติขององค์กรซึ่งต้องการความรู้เชิงปฏิบัติอย่างสูง ดังนั้น งานวิจัยแบบ CBR จึงน่าจะตอบสนองกับงานของหน่วยงานภาคปฏิบัติมากกว่า

(3.3) ปัญหาอุปสรรคและข้อพึงระวัง

สำหรับปัญหา/อุปสรรคของการขยายผลงานนั้น ก็คงจะมีสอดแทรกอยู่ตามขั้นตอน ต่างๆที่ได้กล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบกับจุดเริ่มต้นของ CBR เมื่อ 10 ปีที่แล้ว ซึ่ง ทีมงานยังมี "ต้นทุนความรู้" ไม่มากนัก แต่ปัจจุบันนี้ ทีมงาน CBR ได้สะสมต้นทุนความรู้เอาไว้ อย่างมากพอสมควร รวมทั้งมีความชัดเจนในงานที่กำลังทำ ผู้เขียนก็คาดว่า ทีมงาน CBR น่าจะเป็น ปાયข้ามผ่านปัญหาอุปสรรคที่ขวางกั้นได้

สำหรับข้อพึงระวังของการขยายผลของงาน CBR นั้น อาจจะมีอยู่ 2 ประการ ซึ่งเป็น ข้อพึงระวังทั่วไปของการทำงานในช่วงของการขยายงาน

(1) ปรากฏการณ์ "ฆ่าตัดตอน" เมื่อกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการขยายผลมาเห็นงานวิจัย ของ CBR นั้น อาจจะเห็นแต่ "ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น" (product) แต่มองไม่เห็น "กระบวนการที่ต้องใช้ในการสร้างผลลัพธ์" (process) เมื่อเวลานำไปทำซ้ำ (replication) จึงมุ่งหน้าแต่จะ "หวังผล" แต่ไม่ เรียนรู้เอา "กระบวนการ" ดัดมือไปด้วย ซึ่งทำให้ไม่เกิดผลลัพธ์อย่างที่คาดหวังตามมา

(2) ความนิยมชมชอบอย่างเกินจริง เมื่อ CBR ยังไม่เป็นที่ยอมรับของผู้คนทั่วไปนั้น CBR ก็มีการกิจที่จะต้องทำให้คนยอมรับ แต่ทว่าเมื่อ CBR เป็นที่ยอมรับและนิยมชมชอบแล้ว CBR ก็ต้องระวัง "โรคคาดหวังสูงเกินกว่าที่จะตอบสนองได้" เช่น เห็น CBR เป็นยาครอบจักรวาลที่จะ รักษาได้ทุกโรค ซึ่งเป็นภาวะเสี่ยงที่อาจจะเกิดขึ้นในช่วงของการขยายผล

เอกสารอ้างอิง

1. เอกสารสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก (2551)
10 ปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: คุณค่า พลัง และความสุข, เครือข่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, 14 ธันวาคม 2551
2. กาญจนา แก้วเทพ (2552)
"บทแนะนำคุณลักษณะและวิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น" ใน **งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: คุณค่า และความหมายต่อสังคมไทยและก้าวต่อไปในอนาคต** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, 6-7 กุมภาพันธ์ 2552
3. บัญชร แก้วส่อง (2552)
"บทสังเคราะห์คุณค่า พลัง และความสุข" ใน **งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: คุณค่าและความหมายต่อสังคมไทยและก้าวต่อไปในอนาคต** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, 6-7 กุมภาพันธ์ 2552
4. อรุณี เวียงแสง และคณะ (2550)
จากคนสามหมอกสู่คนสามน้ำ: จากหลักการสู่ปฏิบัติการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, เชียงใหม่

ภาคผนวก

โครงการวิจัยที่นำมาใช้เป็นกลุ่มตัวอย่าง 27 โครงการ

การแบ่งตามสาขาวิชาการ

(1) สังคม-เศรษฐกิจ 10	(2) เทคโนโลยี-สังคม 6	(3) มานุษยวิทยา-สังคมศาสตร์ 11
1.1 การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าเขาถ้ำอย่างยั่งยืน บ้านคลองแสง ต.ด่านชุมพล อ.บ่อไร่ จ.ตราด	2.1 โครงการการศึกษาศักยภาพและความเป็นไปได้ของการเลี้ยงปลาในกระชังในคลองรังสิตเหนือ (คลอง 1) ต.เขียงรากน้อย อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา	3.1 กระบวนการถอดบทเรียนชุมชนอาคารสงเคราะห์ทรัพย์เจริญ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
1.2 การศึกษาคุณสมบัติและการใช้ประโยชน์จากจี๊ดแคนาเกลือตำบลบางแก้ว อำเภอมือง จังหวัดสมุทรสงคราม	2.2 โครงการการศึกษาศักยภาพและความเป็นไปได้ของการเลี้ยงปลาในกระชังในคลองรังสิตเหนือ (คลอง 1) (ระยะ 2) ต.เขียงรากน้อย อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา	3.2 ความร่วมมือของศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานและสถานประกอบการในการศึกษาแนวทางการเพิ่มศักยภาพในการทำงานของสถานประกอบการ จังหวัดสมุทรสงคราม
1.3 แนวทางการลดผลกระทบจากช้างกินพืชไร่โดยชุมชนบริเวณหนองเสือ พุใหญ่ หุบมะฆางกิ่ง อ.สามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์	2.3 แนวทางการพัฒนาและส่งเสริมการเกษตรแบบชีวภาพ ตำบลนาคู จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	3.3 รูปแบบกระบวนการเรียนการสอนดนตรีไทยที่ทำให้นักเรียนเก่งและมีความสุข โรงเรียนวัดไผ่ล้อม ต.บางป่า อ.เมือง จ.ราชบุรี
1.4 การศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการทำสวนผลไม้แบบชีวภาพอย่างยั่งยืน ต.ตะพง อ.เมือง จ.ระยอง	2.4 การศึกษารูปแบบแนวทางการเลี้ยงหอยนางรมเพื่อให้ได้ขนาดที่สามารถจำหน่ายเพื่อบริโภคได้ในพื้นที่ชุมชนฝั่งท่าแฉลบ ต.บางกะจะ อ.เมือง จ.จันทบุรี	3.4 รูปแบบกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในการประกอบอาชีพด้านการเกษตร วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีสิงห์บุรี
1.5 การศึกษาแนวทางสร้างการเรียนรู้เพื่อการพึ่งพาตนเองแบบมีส่วนร่วมของสมาชิกธนาคารชุมชนบ้านหลุมมะขาม อำเภอบางพลาย จังหวัดฉะเชิงเทรา	2.5 การศึกษาและพัฒนาบ้านปลาให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์และที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำเพื่อเป็นแหล่งทำการประมงอย่างยั่งยืนของชุมชนชายฝั่งท่าเรือแกลง – อ่าวสวนสน ต.ท่าเรือแกลง อ.เมือง จ.ระยอง	3.5 การอนุรักษ์และฟื้นฟูภาษาของ ต.ตะเคียนทอง และต.คลองพลู กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี

การแบ่งตามสาขาวิชาการ

(1) สังคม-เศรษฐกิจ 10	(2) เทคโนโลยี-สังคม 6	(3) มานุษยวิทยา-สังคมศาสตร์ 11
1.6 การศึกษาบทเรียนของกลุ่มแม่บ้านเขาจี้ฝอยเพื่อหารูปแบบการแก้ไขปัญหาหนี้สินชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ต.เขาจี้ฝอย อ.ทัพทัน จ.อุทัยธานี 1.7 รูปแบบและแนวทางการแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืนของชุมชนตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี 1.8 รูปแบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูและพัฒนาข้าวหลามพระงาม อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม 1.9 การศึกษาสถานการณ์ปัญหาและภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านหนองอ้อ หมู่ 3 ตำบลบ้านสิงห์ อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี 1.10 รูปแบบการตลาดที่เหมาะสมกับกลุ่มทำการเกษตรแบบยั่งยืน หมู่ที่ 1 ตำบลคลองจินดา อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม	2.6 รูปแบบการจัดการน้ำในคลองตำบลแพรกหนามแดง อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม	3.6 การสร้างหลักสูตรภาษาของ โดย การมีส่วนร่วมของชุมชน ต.คลองพลู และต.ตะเคียนทอง กิ่งอ. เขาคิชฌกูฏ จ.จันทบุรี 3.7 การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ฟื้นฟูภาษา-วัฒนธรรมของเป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชน โดยชุมชนมีส่วนร่วม จ.จันทบุรี 3.8 การศึกษาและฟื้นฟูภาษา-วัฒนธรรมละว้า (ก๊อง) บ้านกกเจียง ตำบลห้วยขมิ้น อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี 3.9 สร้างระบบตัวเขียนภาษามลายูเพื่อบันทึกความทรงจำทั้งชีวิตของชาวมลายู บ้านห้วยส้ม อ. ร้องกวาง จ.แพร่ 3.10 กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพเด็กและเยาวชนในการสืบทอดดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ต.หนองโรง อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี
		3.11 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการเรียนรู้สู่การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน ต.บ้านแหลม อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี

กลุ่มตัวอย่างโครงการที่ศึกษา 27 โครงการ

ลำดับ	ประเด็น CBR	จำนวน
1	ท่องเที่ยว	-
2	เกษตร	1
3	สุขภาพ	-
4	ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	4
5	เศรษฐกิจชุมชน	8
6	บริหารจัดการท้องถิ่น	2
7	เด็ก/เยาวชน	3
8	การศึกษาชุมชน	3
9	ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร	6

